

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

86/420

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

SVEND AAKJÆR

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG CHR. AXEL JENSEN

SJETTE BINDS 1STE—4DE HÆFTE

FOR 1925

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1926

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELING.

VIRKSOMHED I FINANSAARENE 1920—21 OG 1921—22.

Museets egne Arbejder ude i Landet har som sædvanlig tilført dets Samlinger en ikke ringe Tilvækst af *Jordfund fra Middelalderen*, der efterhaanden forøger vort Kendskab til Middelalderens Brugsgenstande, ikke mindst dens Keramik, som vi i den sidste Snes Aar er blevet i Stand til at tidsfæste med ret stor Nøjagtighed, og som derved atter giver os Midler til at datere Fyldlag og Bygningstomter med større Sikkerhed. Betydningsfuldt er i saa Henseende de anselige Lerkarfund, der er gjorte ved Undersøgelser af Voldstedet Sandgravvold ved Aarhus. Der fremdroges her, foruden enkelte Jærnsager som en Kornsegl og en Stigbøjle, et meget anseligt Antal Skaar, hvoraf flere forholdsvis hele Lerkander lod sig rekonstruere. Fundet, der kan bestemmes som tilhørende Tiden ved Aar 1300, indeholder overvejende Skaar af hjemligt Lertøj (et Par større bredbuede Kander med svagt markeret Tud, nogle mindre Lerkander med Fingerindtryk langs Fodranden, Smaaskaale og Hankepotter), men desuden blev der fremgravet et mærkeligt Stykke, af udenlandsk, snarest flamsk eller vesttysk, Tilvirkning og af en herhjemme ellers ukendt Form, der lod sig samle næsten fuldstændigt af mange Skaar: en Hankekande af gulgrønt-glasseret Ler, hvis Bug er formet til den ene Side som en Mandsmaske, til den anden Side som en Kvindemaske, med fælles udstaaende Hankeøren, hvori der hænger Ørenringe; Kvinden har rosesmykket Pandebaand, Manden Hageskæg, som danner Hank.

Ved de fortsatte Gravninger i Øm Klosters Tomt er bl. a. fundet Skaar af et gulglasseret Lerfad med Minuskelindskrift og af en malet Glasrude, samt en anselig Samling Metalbeslag til Bog-

bind; endvidere en Jærnspeare, Brudstykker af Vinduesbly, Ølhane af Messing m. m. Paa Søborg (Holbo H., Frb. A.) er fundet Armbrøstbolte, Bronzebeslag, Hestesko, Knivhaandtag m m., samt »Borgerkrigsmønter« fra 14. Aarh.s Begyndelse. — En mindre Undersøgelse paa Gurre har bl. a. indbragt en Nøgle, Brudstykker af Hængelaas og Fragm. af Kakelpotter.

Et Fund af en egen Art er fremkommet ved Uddybningsarbejder udfør Køge Værft i Sejlløbet til Værftets Havn. Der fandtes her tre senmiddelalderlige Tinkander af buget Form, med Vinranker i Relief paa Hankene (paa den ene af dem tillige en Drage) og Reliefmedailloner indvendig i Bunden. Den ene af dem er paa Hanken mærket med Stralsunds Vaaben. Typen kendes ogsaa fra Hamborg og i det hele fra Nordtyskland¹). Fundet er i Slægt med det i Assens i 1902 fremdragne²), men de enkelte Stykker er aneligere. Desværre har Sandpumperne mishandlet og forklemt Tinkanderne ret stærkt, en Skade, som ikke mere lader sig udbedre. Fundet har sin Betydning som Minde om Hanseaternes Østersøvælde omkring Aar 1400.

Af enkeltvis fundne Sager fra Middelalderen skal fremhæves to anelige, tveægede Slagsværd. Det ene er fra Begyndelsen af 14. Aarh. og har i Klingens Blodrende et med Messingtraad indlagt Oksehoved. Det er fundet ved Regulering af Illerup Aa i Bakkerne mellem Ladegaarde og Mjesing Enge, lige Nord for Skanderborg og hidrører fra det bekendte Slag ved S. 1340, hvori Niels Ebbesøn faldt. Det andet stammer fra Overgangen mellem Middelalder og Renaissance, antagelig fra Grevefejdens Tid, og er fundet ved Grundgravning i Næstved. — Nævnes kan endvidere: et Par smaa senmiddelalderlige Jærnökser, den ene fra Stenlille S. ved Holbæk, den anden funden for en Del Aar siden i Emmerlev S. ved Tønder; en senmiddelalderlig Kniv med fladt Skaft, belagt med Træ- og Messingplader med flygtige Gravurer, funden i Odsherred; et senmiddelalderligt Jagtbestik med Dolk, to Knive og Pren i fælles Skede, alle med graverede Messingbeslag, fundet ved Uddybning af en Aa i Bjerndrup Sogn i

¹) Sml. O. Lauffer, Spätmittelalt. Zimefunde aus Hamburg (Hamb. 1913).

²) Sml. Fra Arkiv og Museum. II. S. 404.

Sønderjylland. — Fra Møntsamlingen er afgivet et Par smaa Sølvbrakteater, men iøvrigt er af middelalderligt Danefæ ikke indkommet andet end et lille sengotisk Hængesmykke af Sølv med Jesuavn i Minuskler, fundet i Dalby ved Kolding.

Derimod har to Jordfund tilført Museets meget anselige Samling af middelalderlige Signeter et Par værdifulde Forøgelseser. Paa Bredden af Tystrup Sø nedenfor P. Andersens Gaard i Tystrup By (Ø. Flakkebjærg H., Sorø A.) er fundet et skjoldformet Malmsignet med Majuskelomskrift: CEGILLVM (!) AVTI FILII KANVTI. I Skjoldet ses Snubbeslægtens Vaabenmærke, to

nedadvendende Drikkehorn, men mellem dem desuden et Drikkebæger. Sammenstillingen kendes allerede fra Eskild Snubbes Broder Nilus Drukkens Vaabenskjold i Sorø Klosterkirkes Skjoldfrise (c. 1230); den i Omskriften nævnte Avte Knudsøn var Sønesønssøn af Eskild Snubbe og omtales i et Dokument af 1318 som nylig død¹). — Et omtrent samtidigt Signet er fundet paa Tomten af Franciskanerklostret i Nysted; det viser foruden en knælende Munk, foroven

Fig. 1. Aute Knudsens Signet.

Brystbilledet af St. Peder, samt den paafaldende Majuskelomskrift: PETRE AMAS ME (Peder, elsker du mig? Jhs. Ev. 21, 14—17). Signetet har antagelig tilhørt en Franciskanerguardian.

Ved Gravning paa Gamborg Kirkegaard (Vends H., Odense A.) er fremkommet en anselig og velbevaret trebenet Malmgryde af senmiddelalderlig Form, med Levninger af Bærehånk af Jærn. Senmiddelalderligt er muligvis ogsaa et Aag af Eg til Tospand, fundet paa en Mark i Lund (Skive Landsogn) og skænket af Ejeren, Gaardejer Jens Simonsen.

Den sjældneste af Nationalmuseets middelalderlige Nyerhvervelser er dog ikke fremkommet ved Jordfund. Det er et senmiddelalderligt *Drikkehorn* med forgyldte Kobberbeslag, som har tilhørt det for en Del Aar siden opløste Skomagerlav i Køge. I

¹) Sml. Sorøbogen I, S. 68.

Beslagene, der er udtungede i Liljer, er indfattet en Bjærgkrystal og indgraveret en ufuldstændig plattysk Minuskelindskrift: *help maria my dat* (hjælp mig, Maria, at)¹⁾. Lille og slidt ved flittig Brug er dette Stykke i Museets store Samling af Drikkehorn dog det eneste, som med Bestemthed vides at have tilhørt et middelalderligt Haandværkerlav.

Af *kirkelige Genstande fra Middelalderen* er det anseligste Stykke en fra Dansk Folkemuseum afgiven jærnbeslagen Kirkedør fra Hjortlund Kirke ved Ribe med rigt Rankeværk i senromansk Manér²⁾; Døren var allerede i 1880'erne kommen bort fra Kirken og erhvervet af Museet i Antikvitetshandelen. — Som Gave fra de Smithske Jærnstøberier i Aalborg er modtaget den afsavede Overdel af den til Omstøbning udsatte Kirkeklokke fra Idom (Ulvborg H., Ringkb. A.), som Museets Pengemidler desværre ikke tillod det at erhverve fuldstændigt. Den bærer romansk Majuskelindskrift (AVE MARIA) og udmærker sig ved den for en Gruppe middelalderlige Støbearbejder fra 13. Aarh. ejendommelige Vokstraadornamentik i Relief³⁾.

Af Bestyrelsen for Søndersted Kirke ved Holbæk er deponeret to Mariafigurer, den ene senromansk, tronende med Jesusbarnet paa Skødet, den anden sengotisk, staaende med Barnet paa Armen. — Fra Billum Kirke ved Varde er deponeret en Bispefigur fra 14. Aarh. — Godsejer Fr. Scavenius, Gjorslev, har skænket Skaar af Kirkeruder fra Højerup Kirke i Stevns. — Et Jærnstel til Alterlys er deponeret fra Øsse Kirke (Skads H., Ribe A.). I alle Tilfælde var disse kirkelige Genstande for medtagne til at kunne genopstilles i Kirkerne.

I Modsætning til den middelalderlige Afdeling er Museets Samling af *Kirkeinventar fra Renæssancetiden* blevet ret stærkt forøget, men dette skyldes overvejende en enkelt større Aflevering af kirkeligt Snitværk, som har fundet Sted, ikke fra nogen enkelt Kirke, men fra Sjællands Stiftsskriverkontors Magasiner

¹⁾ Afbildet og omtalt S. 3 (Fig. 3) i Olrik, Drikkehorn og Sølvstøj fra Middelalder og Renais. (Kbh. 1909).

²⁾ Afbildet i Helms, Danske Tufstenskirker. Pl. 18.

³⁾ Uldall, Danm. middelald. Kirkekl. S. 18.

i Roskilde, hvor Fragmenter af kasseret Inventar fra Sjællands Stiftslandsbykirker i Tidernes Løb har oplagret sig, uden at det nu med Sikkerhed kan bestemmes, fra hvilke af Kirkerne de stammer. Museet har herved erhvervet nogle Brudstykker af en oprindelig firdelt Skriftsprogstavle i Ungrenæssance, paa hvis Vinger Akantussnitværk med oprindelig Staffering i Guld og blaat; et Sæt Altertavlevinger i Senrenæssance, ogsaa med velbevaret Staffering, sikkert skaarne i Roskilde c. 1620; et Sæt lidt yngre Altertavlevinger i Bruskarok, hvis Farver er opmalede; fem Dele af Fodgesimsen til en Altertavle fra c. 1625; to Arkadefelter med malede Skriftsprog; fire Stolestadegavle, den ældste med gotisk Stavværk fra c. 1500, de to i Ungrenæssance (c. 1550) med Akantusløv, Foldeværk og Skjold med korslagte Nøgler, og den fjerde i Højrenæssance med ionisk Pilaster under Toptrekant.

Af andre nyerhvervede kirkelige Sager fra Renæssancetiden maa fremhæves den fra Lundforlund Kirke ved Slagelse afgivne gamle Altertavle fra c. 1600, der ikke lod sig genopstille i Kirken, men i Museets Samling er nu er bleven den første nogenlunde bevarede Repræsentant for Højrenæssancens Søjletavler. — Vistnok fra et Altertavletopstykke stammer to udskaarne Hermer af Eg i Bruskarok, med Rester af Forgyldning og Farver, skænkede af Greve Scheel paa Gl. Estrup (Favsing S., Sønderhald H., Randers A.). — Fra Øsse Kirke (Skads H., Ribe A.) er foruden det nævnte Lysesstel deponeret Bestanddele af en for en Snes Aar siden nedtaget og stærkt ødelagt Præstestol fra 1587 med de ogsaa andetstedsfra velkendte rimede Indskrifter:

Vander varlig oc ter sparlig
 Tiden er farlig, Døden komer snarlig.
 Herre Gvd før mig paa den Ø
 Erlig at lefve oc salig at dø.

Stolepanelets rundbuede Arkadefelter er fyldte med Akanthusværk i Fladsnit, hvori indgaar to naivt udførte Vaabenskjolde, rimeligvis henvisende til Ejere af Gaarden Vesterbæk. — Fra Ringkøbing Museum er afgivet Brudstykker af et Pulpiturpanel

med Figurmalerier af Syndefaldet og Jesu Himmelfart samt af protestantisk Prædiken og Skriftemaal; de stammer sandsynligvis fra en Kirke i Lemvigegnen og er erhvervede fra en Privatsamling.

Et Altertavlemaleri af Digteren Ingemanns Hustru Lucie er skænket af Bestyrelsen for Gedsted Kirke ved Viborg.

Ved Køb er erhvervet forskellige kirkelige Genstande, deriblandt en jærnbeslagen Pengebøsse af Træ, der opgives at stamme fra Egen Kirke paa Als, et Maleri paa Træ, med et Himmelfartsbillede over et ældre Portræt, efter Sigende fra Løgumkloster, og et Par udskaarne Altertavlevinger i Bruskarok, vistnok fra Stenløse K. ved Odense. — Endvidere to Fyrrebrædder, som har været fæstede til Korbuebjælken i Søndbjærg Kirke i Thy, og som bærer følgende rimede Indskrift fra 1709:

Aff Christi Kaars et Lignelse
os Seltis her for Øye:
Tack Søede Jesu Frelser
Som bar vor Synd og Møye.

Hvad Ziirligt Her er giort
Her Christen Hee har Drevet
Mens dend Som Konstner var
Jens Trane staar her skrevet¹⁾.

Ved Opløsning af Stamhuset Gl. Estrup er erhvervet en Messehagel af Silkebrokade, med silkebroderet Krucifiks, fra Tiden om 1700, muligvis stammende fra Gaardens Kapel eller snarere fra Auning Kirke.

Til Renæssancens eller senere Tidens *Gravudstyr* henhører bl. a. et Brudstykke af Munkesten med en Stump Renæssancegravskrift fra Strøby Kirke i Stevns; en i Antikvitetshandel erhvervet Ligkisteplade af Messing over Fru Ingeborg Arnfeld til Palsgaard (1594—1658), g. m. Ernst Norman til Selsø (stammende fra Selsø K., Horns H., Frb. A.); et Ligkistesøm af Malm med Sparreslægtens Vaaben, stammende fra Svanholm (Horns H., Frb. A.) og skænket af Fotograf Hude i Roskilde, samt enkelte Prøver af Ligkistebeslag fra Vestervig Kirke, der ikke sammen med Indskriftsplader og større Beslagdele kunde ordnes

¹⁾ Christen Hee var Sognepræst til S. 1705—29. Maleren Jens Trane hørte til en kendt jydsk Kunstnerslægt, hvis Medlemmer i første Halvdel af 17. Aarh. udførte mange dekorative kirkelige Arbejder.

paa de i Kirken ophængte Træplader, hvor ellers Resterne fra de forlængst ødelagte Begravelser under Taarngulvet nu er samlet.

Til de af Almuens ejendommelige Kultur prægede Gravmæler fra senere Tider hører to Ligtræer fra Vigsø Kirke i Thy, af den mærkelige halvcylindriske Form, som ellers mest kendes fra Midtjyllands Skovegne, men dog ogsaa vides at have været i Brug paa Falster; de er daterede 1787 og 1791 og har dækket over en Moders og hendes spæde Datters Grave. Paa Moderens Ligtræ er udskaaet Verset:

Her hviler sig en Ven
hvis Roes vi ey tør gleme
Lad kun de døde Been
i Iorden troelig giemes

Hun ærlig kierlig var
for Gud og ale Mand
Det Vidnesbyrd hun har
vdi det gandske Land.

Disse Ligtræer, som tidligere har ligget paa Kirkegaarden, forefandtes nu paa Kirkeloftet mellem Tørv og Brændsel og skænkedes til Museet af Kirkebestyrelsen.

Af *verdslige Genstande fra Renæssancen* har københavnske Grundgravninger atter i disse Aar givet en ganske rig Høst. Danefø er fire ved Brand stærkt ødelagte Skeer af Renæssanceformer fra 17. Aarh., fundne i Rosengaarden Nr. 7, og en lille Guld-fingerring, dannet af to snoede Stænger, funden i Posthusets Grund paa Hjørnet af Købmagergade og Løvstræde. — Kakler er navnlig fremkomne ved Udgravning af Illums Grund mellem Gothersgade og Vognmagergade. Sammesteds er funden en senmiddelalderlig »Mulling« (Vaskefad) med Relief af liggende Hjort, samt et i Mønster gennembrudt stort Læderstykke (Hestedækken?). — Ret anselige Fund (sengotiske Kakler, Skaar af Ler- og Stentøj, Fajance og Porcelæn, Pileskaft, Læderbetræk til Pude med fire Kvaster m. m.) er gjorte paa Postgaardens Grund (Hjørnet af Købmagergade og Løvstræde), mindre Fund i Læderstræde Nr. 28, ved Kunstmuseet, ved Toldbodbygningen i Amaliegade, paa Orlogsværftet m. fl. St.

Af Jordfund fra det øvrige Land kan særlig fremhæves de ved Museets Udgravningsarbejder paa Søgaard (Klipleve S., Aabenraa A.) fremdragne Fragmenter, væsentlig af keramisk Art, deriblandt Relieffliser med grøn eller brun Glassur; nogle

har uden om en Akantusroset en dobbelt Indskriftcirkel, hvori Navnene IOHAN VAN ANEFELD — MARGRET VAN ANEFELDT, andre har Rosetter i Rude- eller Cirkelmønster. (Slægten Ahlefeldt ejede i 16.—17. Aarh. Søgaard). Endvidere mange Kakkelskaar, bl. a. af en sortglasseret rund Ovn med Relief af den tyske Rigsørn, holdende et Skjold med det holstenske Nældeblad. Skaarene stammer gennemgaaende fra Slutningen af 16. Aarh. — Mindre Fund fra Skjoldnæsholm (Valsølle S., Ringsted H.) af Renæssancekakler, Glasskaar m. v. er skænkede af Ingeniør G. D. de la Cour.

Af enkeltvis i Jorden fundne Sager kan nævnes en Bordkniv med messingbeslaaet og graveret Benskift, f. ved Gravning paa en Eng i V. Lindet (Gram S., Haderslev A.) og skænket af Sognepræst Johan Zerlang i Gram; nogle Egefjæle af ubestemmelig Alder, f. i en Mose ved N. Omme (Hind H., Ringkb. A.) og skænkede af Lærer Jørgensen i Hasle paa Bornholm; et Par Sko syede hver af eet Stykke Læder, fundne i Rønbjærg Mose (Ginding H., Ringkb. A.), siddende paa Fødderne af et Mandslig; et Benredskab (til Feldberedning?), f. i en Grusgrav N. for Aabenraa og skænket af Lærer P. J. Møller, sstds. En ved Udgravning paa Bispetorvet i Aarhus fremkommen Sølvske fra 1567 er indtil videre deponeret i Aarhus Museum, hvor de andre Fund fra disse Udgravninger bevares.

Af nyerehvervede *Bygningsdele* kan nævnes to Stykker fra Fyn, der begge viser tilbage til Overgangstiden mellem Middelalder og Renæssance. Det ene er en af Enkefru Henningsen i Kerteminde skænket Dørhammer af Fyr med udskaaren dansk Minuskelindskrift, som desværre ikke er fuldstændig og derfor ikke lader sig læse i Sammenhæng; der tales om nogle Personer, som »lade dette hws bøge oc giøre«, men Navnene mangler. Det andet er en gotiserende Bjælkekonsol fra Nyborg Slot, indsendt ved Arkitekt Mogens Clemmensen.

Et typisk Senrenæssancearbejde er Sandstensportalen fra Jens Bangs Stenhus (nu Apoteket) i Aalborg, som ved Husets Istandsættelse er bleven fornyet; Resterne af den oprindelige Portal (fra 1624) er skænkede Museet af Husets Ejer, Apoteker Strøyt-

berg. — En Fløjstang af Jærn med Vindfløj af Kobber, mærket IHS 1649, siges at stamme fra Augustenborg paa Als. — Ved Ombygningssarbejde i København er fremdraget en norsk Ovnplade af Støbejærn med Frederik 3.s Navnetræk i Bruskværk; den sad paa en Komfurplads paa Hjørnet af Stormgade og Vestervøldgade. — Endelig er af Arkitekt Alfred Jørgensen skænket forskellige mindre Bygningsdele fra Sidehuset til Gothersgade Nr. 8.

Af egentligt *Bohave* kan, foruden et noget medtaget Bord med Krydsfod af Renæssancetype, skænket af Gaardejer Hans Jensen i Falling (Hads H., Aarhus A.), nævnes ikke mindre end fem Kister. Fra Asperup i det nordvestlige Fyn stammer en lille jærnbunden Kiste af Eg med gotiserende Beslag, som ender i Spydblade. Af noget yngre, men dog endnu gotiserende Renæssancetype er en i Sønderborg indkøbt Egekiste, som opgives at stamme fra Bovrup ved Aabenraa; den har Fyldinger med Foldeværk af ret sen, for Østlesvig ejendommelig Type, med rundtungede Rande. En ikke helt almindelig Afart af tidlig Højrenæssance repræsenteres af en lignende, fra Bovrup stammende Egekiste med fire rundbuede Arkadefelter og sparsom Indlægning i Hjørnerne, samt Indskriftfrise med Aarstal 1581. Af beslægtet, men noget yngre Type er en mindre Egekiste fra Sydfyn med to rundbuede Arkadefelter og sparsom Indlægning, bl. a. en seksoddet Stjerne i hvert Arkadefelt, en god Prøve paa Højrenæssancens smagfuldt enkle Haandværk. Mere almueagtig i sin Udskæring, men interessant ved sin bevarede partielle Staffering er en Senrenæssancekiste med fire rundbuede Arkader og Hermer, stammende fra en Bondegaard i Vestsalling.

Et i sin Art sjældent Stykke er et udskaaret Topstykke, vistnok til en Dørportal i Ungrenæssancestil, der efter sine Adelsvaaben maa have tilhørt Frants Brokkenhus til Bramstrup og Lykkesholm. falden for Varberg 1569, og hans Hustru Anne Tinhus til Egeskov, død 1565. Og et virkningsfuldt Snitværk er en lille Ramme af Eg i Senrenæssancestil (1630'erne), udskaaren i rigt fliget Kartoucheværk med Figurer, Masker etc. og utvivlsomt stammende fra Randers; den er i Slægt med Billedskæreren Peder Jensen Koldings Arbejder og skyldes sikkert en af hans Ele-

ver. — Murermester A. V. Petersen har skænket et udskaaet Egetræsskrin i Bruskbarek med Aarstallet 1644.

Af mindre Rumsudstyr kan nævnes et Par drevne og punslede Messingfade af flamsk eller nederlandsk Tilvirkning, fra 17. Aarh.s første Halvdel, begge med sjældnere forekommende figur-

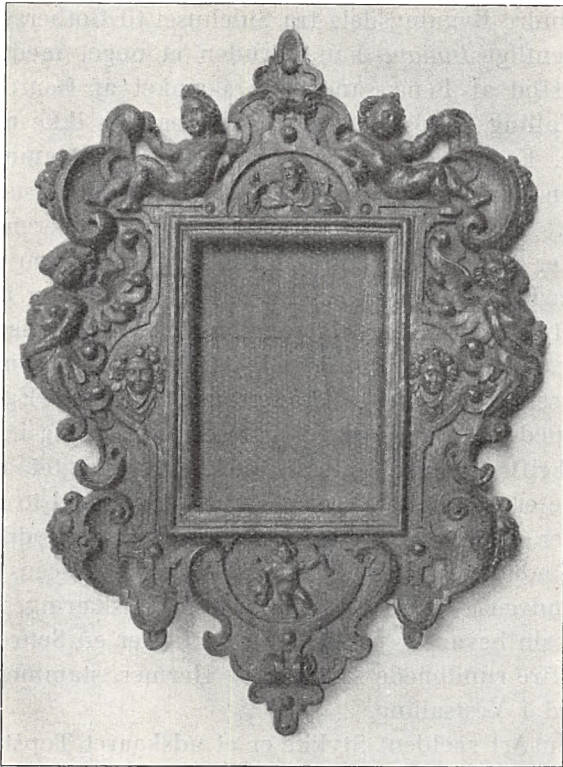

Fig. 2. Ramme i Peder Jensens Stil.

lige Motiver. Det ene, som har Billede af Bileam og hans Æsel (4. Mosebog 22. Kap.), er i sin Tid fundet i en Mose i Randbøl S. (Tørrild H., Vejle A.). Det andet har Relief af St. Jørgen i Kamp med Dragen, omgivet af stemplede Rosetter, drevne linseformede Bukler og anden beslægtet Ornamentik.

Forøgelsen af Museets Tekstiler bestaar af et fra Kgl. Lif-

rustkammeret i Stockholm tilbyttet Brudstykke af en Lærredsdug (eller Lagen) fra 1553, der efter de broderede Vaabenskjolde har tilhørt Gabriel Gyldenstjerne til Restrup og Hustru Kirsten Friis, samt to Brudstykker af et Lærredslagen med fint udført gennembrudt Reticellaværk, omgivet af Fladsyning i Hvidsøm og forsynet med to adelige Vaabenskjolde og Aarstallet 1648, ligeledes i Hvidsøm. De er sikkert af hjemligt Arbejde og har efter Vaabenskjoldene tilhørt Rigsraad Henrik Rammel til Bækkeskov (1601—53) og Hustru Margrete Skeel.

Fra Etnografisk Museum er afgivet en Kommandostav af Jærn i gotiserende Stil, der i sin Tid har været opbevaret paa Kunstkammeret blandt de Sager, som var betegnede som Krigsbytte, vundet af Cort Adeler fra Tyskerne¹). — Fra Dansk Folkemuseum er overflyttet hele dets Samling af Retsantikviteter, som nu, trods al Pladsmangel, har faaet en bedre Opstilling i Prinsens Palæ, end der kunde skaffes disse sjældne Genstande paa Fri-landsmuseet i Lyngby.

Den historisk-farmaceutiske Samling er forøget med en fra Museet paa Koldinghus skænket Apotekerkrug af blaadekoreret Fajance, og gennem Møntsamlingen er erhvervet »det kgl. danske genealogiske og heraldiske Selskabs Segl« (ø: Signet) fra 1778.

Af Genstande fra Tiden efter 1660 er desuden indkommet to i Elfenben udskaaene Figurer, forfærdigede af Nordmanden Jørgen Garnaas og benyttede som Forbilleder til Figurerne i Nordmandsdalen af Billedhugger J. G. Grund¹). De forestiller en Fjældstuemand fra Filefjæld og en Finlap. Museet har for et Par Aar siden (se Aarsberetning 1916) erhvervet et enkelt lignende Stykke; en hel Serie har utvivlsomt været i Statsminister Otto Thotts Besiddelse og nævnes i Avktionskatalogen over hans efterladte Samlinger (1787).

Endelig er gennem Haderslev Stiftamt modtaget et Eksempel af de Grænsestenene af Granit, der markerede Grænsen af

¹) Se Lauerentzens Museum Regium Pars II Lectio II Tab. II Nr. 88. Litt. K.

²) Jfr. Einar Lexows Afhandling: Jørgen Garnaas og Nordmandsdalen, i Bergens Museums Aarbog 1915—16.

1864; den er nu opstillet i Palæets Have som et lille synligt Minde om det store Øjeblik i Danmarks nyeste Historie, da Grænsen af 1864 flyttedes Syd paa.

Arkitekt F. Uldall i Randers, Kirkeklokkernes Forsker, som gentagne Gange tidligere har forøget Museets Arkiv med store og værdifulde Gaver, har ved sin Død efterladt det alt, hvad der fandtes i hans Bo af Kløkkeaftryk og arkæologiske Optegnelser, og Museet er herved kommet i Besiddelse af en righoldig Samling Aftryk af Kirkeklokker fra Renæssancetiden.

Billed- og Boggaver er foruden fra det kgl. nordiske Oldskriftselskab og fra Museets egne Embedsmænd modtagne fra:

Dr. Sune Ambrosiani, Stockholm: Arkitekt Anker-Clausen; Arkitekt Barfoed; Museumsdirektør Dr. Francis Beckett; Baron H. Berner-Schilden-Holsten; Postekspedient A. Blom; Kaptajn, Forfatter Daniel Bruun; Direktør Brøchner-Mortensen; Byretsfuldmægtig C. Petresch Christensen; Redaktør I. V. Christensen, Ringsted; Ingeniør Ad. Clément; Kommunelærerinde Fru M. Degerbøl; Arkitekt Erlangsen, Korsør; Gads Forlag; Arkitekt F. C. C. Hansen, Sorø; Journalist C. E. Hansen, Aarhus; Hassings Forlag; Professor R. Haupt, Preetz (Holsten); Bibliotekar Chr. Heilskov; Xylograf Hendriksen jun.; Fot. Hendriksen, Bornholm; Fot. Hude, Roskilde; Pastor Idum, Føns; Kunstmaler P. Ilsted; Ingeniør Kaas, Helsingør; Kunstmaler J. F. Klein; Kommunelærer P. A. Klein, Vordingborg; Cand. mag. Jhs. Knudsen; Koppels Forlag; Adjunkt Dr. Vilh. Lorenzen; Museumsdirektør E. F. S. Lund, Krønborg; Bibliotekar Victor Madsen; Redaktør Henr. Mathiesen, Fagrabrekka; Bibliotekskustode H. Mortensen; Museumsdirektør Dr. Sophus Müller; Kredslæge J. S. Møller, Kalundborg; Enkepastorinde Møller; Professor C. Nyrops Bo; Dr. phil. F. Ohrt; Fabrikant G. V. F. Olsen; Museumsinspektør Jhs. Olsen, Svendborg; Cand. pharm. R. Olufsen; Overlærer Lavrids Pedersen, Helsingør; J. C. Petersens Papirhandel; Arkitekt K. Lehn-Petersen, Odense; Arkitekt A. I. Raavad; Museumsbestyrer Raben, Sønderborg; Oberstlieutenant H. U. Ramsing; Stiftsdame E. Rosenørn-Lehn, Roskilde; Professor U. T. Sirelius, Helsingfors; Skelskør Vaskeri; Premierlieutenant O. Smith; Kommunelærer Stenfeldt; Lærer Alb. Thomsen, Holbæk; Museumsinspektør V. Thorlacius-Ussing; Arkitekt Søren Vig Nielsen, Viborg; Fru Wulf; Avktionsdirektør Winsløw; Grosserer F. Zachariæ. — Endvidere fra Bergens Museum, Bymuseet i København, Norsk Folkemuseum, Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Holbæk Museum, Køge Museum, Livrustkammaren i Stockholm, Morslands historiske Museum, Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum i Trondhjem, Nordiska Museet i Stockholm, Odense Museum, Randers Museum, Sønderborg Museum, Thorvaldsens Museum; fremdeles fra Københavns Begravelsesvæsen, Køben-

havns Forskønnelsesforening, Rigsarkivet, Søkortarkivet, Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, det særlige Bygningssyn, Udvalget til Udgivelse af Miniaturer, Undervisningsministeriet.

Landsundersøgelserne er fortsatte efter lignende Maalestok som de foregaaende Aar; der er foruden Helsingør Mariekirke gennemgaaet 16 Landsbykirker i Frederiksborg Amt og tilsammen et lignende Antal i Holbæk og Københavns Amter, især i Sømme Herred. Ved de mange, i anden Anledning foretagne Rejser er desuden en halv Snes Kirker rundt om i Landet inventariseret. Men det viser sig dog desværre, at det efterhaanden bliver vanskeligere for Museet at afse tilstrækkelig Arbejdskraft til denne vigtige Opgave, naar samtidig de løbende Forretninger skal passes paa tilfredsstillende Maade. Paa Grund af disse og andre Forhold har man derfor ikke kunnet foretage systematiske Undersøgelser af Herregaarde, medens Gennemfotograferingen af Købstæder er fortsat, især i de sønderjydske Byer samt i Helsingør, Hillerød, Frederiksværk, Storehedinge, Præstø, Ærøskøbing og Marstal. I de fleste Tilfælde har Købstæderne ligesom de foregaaende Aar ydet Fotograferingsarbejdet økonomisk Støtte og faaet tilstillet et Sæt af de af Magister Hugo Matthiessen optagne Billeder.

Forsøgsvis er der udarbejdet Fortegnelser over middelalderlige Genstande i Museerne i Viborg og Randers.

Runesten. Aaret 1921 har bragt ikke mindre end to danske Runestene for Dagen. I Østerlarsker K. paa Bornholm fandtes indmuret ved Klokketaarnsmuren en tresidet, c. 1¹/₂ m høj Sten, som nu er udtaget og opstillet ved Vaabenhusdøren, og hvis Indskrift if. Dr. Brøndum Nielsen kan oversættes: »Broder og Øyndr de lod rejse denne Sten efter Sigmund, deres Fader, Krist hjælpe hans Sjæl og Sankt Mikael og Sankt Maria«. Ulige mærkeligere er dog den Sten, der laa som Tærskelsten foran Taarndøren i Gørlev K. ved Slagelse, og som først i yderste Øjeblik ved Nationalmuseets direkte Indgriben undgik at forsvinde under et Dække af moderne Cement. Det viser sig nemlig, at den meget anelige og smukke Sten med dens mere end 100 Runetegn foruden Gravskriften: »þiuðvi rejste denne Sten efter Oðinkaur. Nyd Grav-

højen«, og Runealfabetet bærer en Række mærkelige Trylleruner: »þmk . iii . sss . ttl . iii : ll«, hvortil føjes: »Jeg øvede Sejd paa den viede Gravplads« og »Gunni Hat skaffede den døde Fred«. Stenen, hvis Højde er 3,15 m, er nu rejst paa Kirkegaarden¹). Om den 1919 paa Sandevaag (Vaagø, Færøerne) paa Gaarden Steigs Jord fundne Runesten, der nu opbevares i Sandevaag Kirke, har Nationalmuseet modtaget en udførlig og klar Redegørelse fra Mikkjal Dà Ryggi. Indskriften, som er hugget af en Mand fra Ryfylke c. 1200, lyder »þorkæl : onondarsun : austmaðr af ruhalande bygðe denna : stað : fyst«.

Kirkelige Bygninger, Kirke- og Klosterruiner. De store Arbejder i *Emborg* er fortsatte med en Generalopmaaling af hele Emborgs Terræn og en Undersøgelse af Øm Klosters Kanaler, af hvilke den vestre i Middelalderen hed »Asgaard«, hvor den gamle Mølle- og Aalesluse fremdroges. Endvidere afdækkedes nu store Partier af selve Klostertomten, saaledes Kapitelsalen i Fratergaardens Østfløj med dens to Rækker af Pillefundamenter, hvorpaa der endnu er bevaret en enkelt Søjlebase, Klosterets lange Vestfløj med Økonomirum (to Bagerovne samt Køkken) og Dele af Sydfløjen. Takket være nye Jordkøb og Beboernes beredvillige Opofrelse af deres Haver kunde Udgravningerne udstrækkes over endnu større Dele af Klosterkomplekset, der viser sig at have omfattet to Gaarde, en nordre og en søndre, og i søndre Gaards Sydfløj fandtes ligeledes en Sal (Refectorium eller Gæstehus) med fritstaaende Pillefundamenter. Ogsaa Klosterets yderste søndre Hegnsmur og tre middelalderlige Brønde er konstaterede, og ved en Gennemgang af de ret talrige, romanske Granitsten, der findes rundt om i Skanderborg By, lykkedes det Arkitekt C. M. Smidt, bistaaet af Redaktør Knudsen, mellem dem at genfinde endnu en af Søjlebaserne fra Kapitelsalen¹).

Paa *Stubberkloster*, hvor Gravningsarbejdet ligesom tidligere udførtes af Fanger fra Horsens Tugthus, afgravedes den ned-

¹) Sml. Johs. Brøndum-Nielsen: Runestenen i Gørlev. Hist. Aarb. Holbæk Amt 1923.

²) Sml. C. M. Smidt: Øm Kloster. Vejledning ved Besøg i Ruinerne, udg. af Hist. Samf. for Aarhus Stift, 1924.

Fig. 3. Gørlev Runestenen.

revne, nyere Gaards udjævnede Fyld, og herved fremkom Levninger af den nordre Klosterfløj, hvis Munkestensmure i Øst og Syd staar ret godt bevarede, delvis i Mandshøjde, medens det meste af Nordmuren desværre er bortbrudt i ganske ny Tid. Desuden frilagdes Klosterets Gaardsplads, og det viste sig, at Vestfløjens søndre Del indeholdt ikke mindre end fire Bagerovne.

En foreløbig Undersøgelse med Fredlysning for Øje er iværksat paa *Hov Kirketomt* (i Mariager Landsogn), hvor der ved

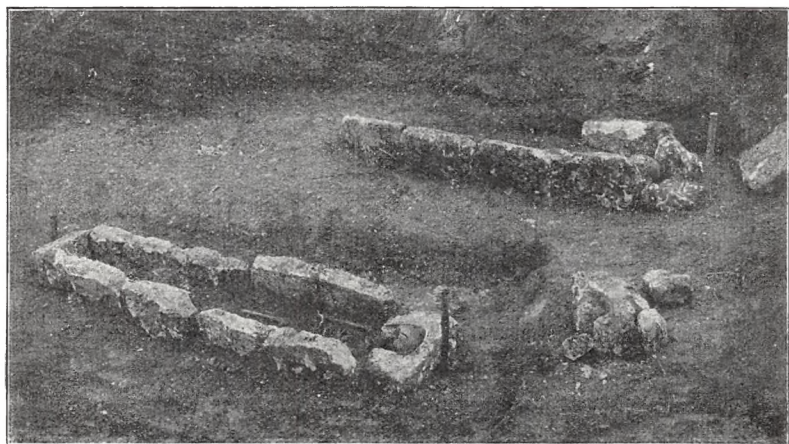

Fig. 4. Kridtstensgrav i Gml. Køge Kirketomt.

Triumfvæggen fremdroges Rester af to romanske Fraadstensaltere, og ved *Sminge* (Voel S., Gjern H.) er undersøgt og kortlagt et Par middelalderlige Grave uden Murværk, som dog viser Beliggenheden af den 1555 nedlagte Sognekirke. Ved Grundgravning til en Nybygning paa Tomten Algade Nr. 26 i *Roskilde* fremkom og undersøgtes i Foraaret 1920 en Kirkegaard, som maa have hørt til *S. Mikkels Kirke*, en af Stiftsstadens talrige, nu forsvundne middelalderlige Kirkebygninger. Den indeholdt tre murede Grave, hvoraf de to var byggede af Fraadstensplader; den ene af disse Grave, som overførtes til Nationalmuseet, er nævnt i foregaaende Aarsberetning ligesom de Rester af mønstret middelalderligt Stof, der fandtes om Murstensgraven¹⁾. Paa *Gammel-*

¹⁾ Hugo Matthiessen: *S. Mikkels K. i Roskilde*, Københavns A. Hist. Aarb. 1920.

køgegaard ved Køge har den Carlsen-Langeske Stiftelse bekostet en Udgravning af den Plads i Herregaardens Have, Traditionen har udpeget som Stedet for Gammelkøge Kirke, og der fandtes da ogsaa her Fundamenter af Kirkebygningen, som har været Forgænger for den nuværende, i Begyndelsen af 14. Aarh. grundlagte S. Nicolai i Køge. Selve Murresterne, der efter Udgravningen bevares fritliggende, er desværre for sparsomme til at tillade helt sikre Slutninger om Bygningens Alder, men Rester af Kridtstensgrave med særligt Hovedleje vidner tilstrækkeligt om Traditionens Berettigelse.

De store, gennem mange Aar fortsatte Restaureringer har givet Anledning til bygningshistoriske Undersøgelser i *Aarhus Domkirke*, hvor Inspektør Chr. Axel Jensen har gennemgaaet Bygningens sentmiddelalderlige Dele, førend Arkitekt Mogens Clemmensen blev Domkirkens Arkitekt, og i *Ribe Katrinekloster*, hvor Arkitekt C. M. Smidt har deltaget i Arbejderne, som bl. a. førte til Opdagelsen af et hidtil ukendt romansk Vindue i Kapitelsalen. Blandt andre Undersøgelser af endnu staaende Kirker kan fremhæves en bygningshistorisk Gennemgang af *Dronninglund Klosterkirke* i Vendsyssel, hvor der ved en Prøvegravning fremdroges et Stykke af den ejendommelige, nu af Jorden dækkede Formstenssokkel, og en mindre Udgravning paa Kirkegaarden ved *Glenstrup Kirke* (mellem Hobro og Mariager); ganske vist lykkedes det kun at finde Rester af Kirkens nordre, sentmiddelalderlige Korsarm og ikke af det forsvundne Kloster, men til Gengæld fremdroges Kirkens ejendommelige, romanske Nordportal, som hidtil har været helt tilmuret og nu bliver bevaret synlig som Blending.

Vedligeholdelsesarbejder er bl. a. foretagne paa den Museet tilhørende *Buderup Ødekirke* i Himmerland og paa den 1917 fredlyste *Højerup Ødekirke*, hvor Godsejer Fr. Scavenius, Gjorslev, har bekostet en Istandsættelse af Korets tre tidliggotiske Østvinduer samt en Fornyelse af Indskriften til Minde om Kirkens Indvielse 1358, til Erstatning for den hidtil i Kirken hængende Tavle, der i sin nuværende Form ikke var ældre end forrige Aarhundrede. Ved samme Lejlighed undersøgtes Kirkens murede

Alterbord, som viste sig at have Rester af kalkmalede Dekorationer.

Paa Terrænet om Knud Lavards Kapelruin i *Haraldsted* er der foretaget en Regulering, saaledes at det fredlyste Areal ved Køb er udvidet til 3,1 M. paa Østsiden og 2,5 M. paa de andre Sider, Maalene regnede fra Ruinmurene.

Borgruiner, Voldsteder og Herreguarde. Paa *Søborg* er de i tidligere Aarsberetninger omtalte Arbejder fortsatte; Borgens nordre Grav befries efterhaanden for de under Frederik 7.s Udgravning her nedkastede Fyldmasser, der nu bruges til Istand-sættelse af Ydervolden, og det nordre Murstenstaarn er repareret, ligesom der er foretaget enkelte mindre Gravninger. Paa Ruinerne af *Københavns Slot*, foran Christiansborgs Façade, er der foretaget enkelte supplerende Undersøgelser i Sammenhæng med den til Arbejderne i den indre Slotsgaard svarende Overdækning af de gamle Mure, hvortil Regering og Rigsdag har bevilget Midler. I *Vordingborg* har kommunale Jordarbejder medført en Undersøgelse af Borgens Gravbundsforhold nedenfor Algade og Glambæk. Paa *Hammershus* er der stadigt udført Vedligeholdelsesarbejder, og til Restaureringen af *Nyborg Slot* blev der paa Finansloven for 1920 givet en ny toaarig Bevilling, som takket være senere Forhøjelser har muliggjort Gennemførelsen af de vigtigste Arbejder, uden at disse dog er endeligt afsluttede.

Af kortvarigere Undersøgelser er der foretaget en Prøvegravning ved *Gurre* for at konstatere, hvor langt Udbygningerne har strakt sig udenom den lille Borg, og et godt Stykke SV. for Hovedslottet afdækkedes ude i Engen, paa en Englod, tilh. Gaardejer Chr. Nielsen, Nøjsomhed, hidtil ganske ukendte Fundamenter af et middelalderligt Hus, hvis svære Grundsten meget ubesindigt har været nedlagt i Tørvefyld, skønt Bygningen har været ret anelig, c. 21½ M. langt og 8½ M. bredt, med c. 1½ M. svære Stenlægninger. Der kan herefter ikke være Tvivl om, at den endnu bevarede Ruin af Hovedborgen har været omgivet af vidtstrakte Udbygninger og Mure, der kun mangelfuldt kendes gennem ældre Oplysninger, især om de N. for Slottet liggende, og ved Lejlighed fortjener at undersøges nøjere. Af andre Smaaundersøgelser paa

Sjælland kan nævnes en Udgravning af et Bygningsfundament paa Voldstedet ved *Vinstrup By* (Tystrup S., Ø. Flakkebjerg H.), hvor der afdækkedes Mure af et 30,5 M. langt, 9,75 M. bredt, sentmiddelalderligt Hus. Paa *Thorsgaard* Mark (Gislinge S., Tusse H.) har Holbæk Museum foretaget en Udgravning af en Bygningstomt med ødelagte Syldstensrækker og Brolægning, der efter Smaafundene at dømme stammer fra 14. Aarh., men har været i Brug endnu paa Renæssancetiden.

Af jyske Voldstedsgravninger maa særligt fremhæves Undersøgelsen af *Sandgravvold* ved Aarhus (Storring S., Framlev H.), hvor der i Engen er afdækket Rester af en lang Bro eller rettere Vej af Ris og Tømmer, som har ført ud til Voldstedet. Selve dette, der synes at have været et meget interessant Anlæg, er desværre afgravet for en lille Menneskealder siden, men der fremdroges dog paa dets Tomt de ovenfor omtalte keramiske Fund, som maa henføres til Tiden ved Aar 1300 og saaledes stemmer godt med de faa historiske Oplysninger; *Sandgravvold* vides at have tilhørt Marsk Stigs Sønesønner, der 1342 overdrog den til Claus Limbek. Paa *Bygholm* ved Horsens (Hatting S. og H.) har Nationalmuseet fulgt en af Horsens Museum foretaget Gravning. En enkelt interesseret Arbejdsmand, Aage Simonsen, har her afdækket Fundamenter af det middelalderlige Slots fire Længer, og selv om Borgbanken i Bygholmparken tidligere har lidt meget ved Afgravning af dens ydre Dele, har man dog faaet et ganske tydeligt Indblik i de middelalderlige Bygninger, som Christian 4. lod nedrive 1616—20, og som vistnok var paabegyndt af Erik Menved under hans Sammenstød med Nørrejyderne¹). En anden, privat iværksat, men mindre omfattende Prøvegravning paa *Hørhøj*, Forgængeren for Møgelkær (Raarup S., Bjerger H., Vejle A.), er ligeledes tilset af Nationalmuseet; paa det ret udjævnedede lille runde Voldsted sporedes svage Bygningslevninger.

I Sønderjylland har Museet foretaget en mindre Prøvegravning paa Ahlefeldtslægtens *Søgaard* (Kliplev S., Lundtofte H.), der ødelagdes 1643. Selve den nedrevne Hovedbygning Fundamenter ligger saa dybt, at de vanskeligt lader sig undersøge,

¹) Smaafundene fra Bygholm opbevares paa Horsens Museum.

men i den Ydervold, som synes at have skilt Graven fra den omgivende Sø, er der i et Par Snit truffet nedstyrtet Murværk fra Renæssancetiden, ligesom der her gjordes de S. 7 omtalte Fund. I *Tønder*, hvor den eneste tiloversblevne Rest af Slottet, dets Portus, er blevet ombygget til Brug for Amtsmuseet, er der i den Anledning iværksat Gravninger, som har afdækket Jernankre til Vindebroens Anlæg foran Porten, et Stykke af en Kantmur mod Graven Syd for Porten samt Fundamenterne af en Runddel Nord for denne, alt af Murværk fra Renæssancetiden og saa lavt liggende, at Murene igen maatte tildækkes.

Af middelalderlige *Teglovne* er der undersøgt to. Den ene, i Haven ved Gunderslevholm (Gunderslev S., Ø. Flakkebjerg H.), er bekostet udgravet af Godsejer Neergaard og har formodentlig været brugt i Beg. af 16. Aarh. ved Opførelsen af Mogens Gøjes nu forsvundne Bygninger paa Gunderslev. Den anden, i Feldballe S. paa Dyrslund, er af lignende, gammeldags Type som den i sidste Aarsberetning omtalte Kastholm-Ovn, og Tidsfæstelsen er her sikret, fordi Arkitekt C. M. Smidt har kunnet paavise, at de i Ovnen fundne Sten svarer til det sentromanske Murværk i Sognekirken.

Hvad slige, tilsyneladende uvæsentlige Smaaiagttagelser alligevel betyder, giver just Feldballe-Ovnen os et godt Eksempel paa. Thi samtidigt med dennes Udgravning har Nationalmuseet haft Lejlighed til at følge de af Skibsreder, Godsejer P. Carl foretagne Udgravninger paa Herregaarden *Møllerup* i Feldballe S., og der er herved ikke blot konstateret Levninger af et trefløjet, middelalderligt Anlæg, lidt afvigende fra de nuværende Bygningers Plan, men paa Grundlag af Mursten og Murteknik har Arkitekt Smidt yderligere kunnet paavise, at disse Fundamenter tilhører det 13. Aarh. og saaledes gaar tilbage til Erik Klippings og Erik Menveds Tid, da den berømte Marsk Stig ejede *Møllerup*¹⁾.

Af andre Herregaardsbygninger har Nationalmuseet undersøgt det middelalderlige *Aalholm* paa Lolland samt *Eskær* i Salling²⁾.

¹⁾ Sml. Danske Herregaarde ved 1920, III, S. 634.

²⁾ Hovedresultaterne meddelte i det cit. Værk II S. 139 og III S. 347.

Endelig kan det i denne Sammenhæng nævnes, at der er foretaget en foreløbig Besigtigelse af en sentmiddelalderlig Bo-plads med Rester af Hustomter etc. paa *Albuen* ved Nakskov.

Købstadbygninger. I *Vejele* er der paa Hj. af Blegbanken og Fjellegade undersøgt et sentmiddelalderligt Kælderrum, som fremkom ved Grundgravning til et nyt katolsk Kapel. Men iøvrigt har den ringe Byggevirksomhed kun givet Anledning til faa og smaa Undersøgelsesarbejder, som i *Nyborg* middelalderlige Præstegaard (hvor det ved Omlægning af et Gulv konstateredes, at de nuværende store Vinduer hidrører fra en sentmiddelalderlig Ombygning) eller som enkelte Jordbundsundersøgelser i *København*.

Fredlysninger har Museet opnaaet i ikke ringe Tal, og særligt maa det fremhæves, at nu afdøde Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs beredvilligt imødekom dets Opfordring til at fredlyse en Række af de historiske Mindesmærker paa Grevskabet Frijsenborgs vidtstrakte Besiddelser, deriblandt saa interessante Fortidsminder som Nørreris og Stagevold Voldsteder.

De fredlyste eller paa anden betryggende Maade sikrede Monumenter er:

Pibe Mølle, paa Matr. Nr. 6 a af Højbjerg (Helsing S., Holbo H.). Stubmølle af stor Virkning i Landskabet, hvis Bygning er erhvervet ved Køb, medens Ejeren har fredlyst det Jordstykke, hvorpaa Møllen staar, ligesom der er sikret Adgangssti fra Byvejen. Erhvervelsen er muliggjort ved en Gave fra Etatsraad Bestle, modtaget gennem Foreningen til gamle Bygningers Bevaring.

Drosselholm (Matr. Nr. 2 a af Nygaard By, Højby S., Ods H.). Et i en sid, træbevokset Sænkning liggende Forsvarsværk for Drosselholm Borgplads, bestaaende af en 55 Skridt lang, svagt buet Vold. — Skænket til Fredlysning af Proprietær Lars Madsen 1920.

Gørlev Runestenen, fundet 1921 (Gørlev S., Løve H.). — Skænket til Fredlysning af Gørlev Kirkes Bestyrelse 1921.

Sigersholm Voldsted, Matr. Nr. 4 a-b af Sigersholm (Asminderup S., Merløse H.), en uregelmæssig firsidet Banke (Fodmaal: c. 46 × 47 M.), omgivet af tørre Grave, en Ydervold, som dog

mangler omkring Nordøsthjørnet, og endelig mod Sydvest, Syd og Sydøst, hvor det omgivende Terræn hæver sig, en ydre Grav og paa dennes Yderside endnu en smal, lav Ydervold. Voldstedet er træbevokset. — Skænket til Fredlysning af Godsejer Paul Dahl, Holbæk Ladegaard 1921.

Ladby Kirkeruin (Herlufholms S., Ø. Flakkebjerg H.). Romanske Granitkvadernure, bevarede i ret anselig Højde, 1,25 M. svære. Af Kirkens samlede Længde, 18,8 M., maaler Koret 7, Skibet 9 M. Udenom Murene omfatter Fredlysningen et 2 M. bredt Bælte. — Skænket til Fredlysning af Herlufholms lærde Skole 1921.

Vredsløse Kirkeruin (Herlufholms S., Ø. Flakkebjerg H.). Sentmiddelalderlige, kun i ret ringe Højde bevarede Mure af raa og kløvet Kamp. Bygningen, der har været 24 M. lang og 7 M. bred, har bestaaet af et udelt Langhus med Vesttaarn. Udenom Murene omfatter Fredlysningen et 2 M. bredt Bælte. — Skænket til Fredlysning af Herlufholms lærde Skole 1921.

Roholte gamle Skolebygning (Roholte S., Fakse H.). Ifølge Skøde af 1920 er den nuværende og efterfølgende Ejere forpligtede til ikke at nedrive eller omdanne Bygningen uden Nationalmuseets Samtykke.

Forsvarsdiger i Hanenov Skov (Tingsted S., Falster), rimeligvis Levninger af Falstringernes befæstede Plads, Virket, som Saxo omtaler under Aaret 1158. Voldene er sikrede ved deres Beliggenhed i Statsskov, men ved Overenskomst mellem Skovrideren for Falsters Statsskovdistrikt og Nationalmuseet er der 1921 truffet nøjere Aftale om Monumentets Behandling, saaledes at der paa Voldene ikke rillegraves, pløjes og harves, ryddes Stød, anlægges nye Veje eller afvandes.

Voldsted i Tolshave Skov (Søllinge S., Vinding H.), rektangulært, med Topflade paa 5×8 M. og $2\frac{1}{2}$ M. hævet over det omgivende Terræn. — Skænket til Fredlysning af Hofjægermester C. Schestedt Juul, Ravnholt, 1920.

Voldsted i Svindinge (Svindinge S., Gudme H.). En lille uregelmæssigt, firkantet Banke med Sider paa 11 til 23 M.s Længde,

ved en vinkelformet Grav udskåret i en naturlig Bakkekant mod Aaen.

Hagsholm Voldsted (Hovlbjerg S. og H.), en af nu tørlagte Grave omgivet Gaardtomt, 60×60 M. i Kvadrat, med Rester af Bygningsfundamenter. Paa Nordsiden fører en Dæmning over Graven. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs 1920.

Nørreris Voldsted i Nørreris Skov (Folby S., Sabro H.). Det ved Traditionen om Niels Ebbesen saa bekendte Voldsted bestaar af en ved tørre Grave udskåret Banke, mod N. dog kun begrænset af naturlig Sænkning. Den retvinklede Bankes Fodmaal er i Syd 25, i Vest 15 og i Øst 20 M., medens Nordsiden er beskadiget ved en Udgravning, der fra Nord er ført ind i Bankens Midtparti. Udenom Vestgraven løber et 4 M. bredt, $1\frac{1}{4}$ M. højt Volddige, hvorpaa der vokser Niels Ebbesens Eg, som ikke maa fældes eller beskadiges. Fra sydvestre Gravhjørne fortsætter Diget sig mod S. som Skeldige med foranliggende Sænkning i Vest. Fredningen omfatter de nærmeste 100 M. af dette Dige. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs 1920.

Troldhøj Voldsted ved Terp By (Skivholme S., Framlev H.). Det hidtil ganske ukendte Voldsted i Skoven ved Lading Søes sydvestre Bred er en cirkelrund Banke (Diameter ved Foden c. 22 M.), udskåret ved en tør Grav i Terrænets Fald ned mod Søen. I Topfladen er der senere gravet en Fordybning. Fredlysningen omfatter foruden det træbevoksede Voldsted et Par Smaadiger, c. 16 M. lange, som i Flugt med Højens Sider, men adskilte fra Voldstedet med en nyere Skovvej, løber parallelt ned til Søbreden, og endvidere er der taget Forbehold med Hensyn til eventuelle Fund af Bygningsfundamenter paa det flade Terræn S. for Voldstedet. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs 1920.

Vejspor i Tovstrup Sønderskov (Dollerup S., Gjern H.). Vejsporene følges i en Længde af 500 M. gennem Skovens Vestparti, begyndende ved Skovgrænsen i N., hvor der findes indtil 9 grøftlignende Forsænkninger, og endende ved Engen S. for Skoven,

hvor Sporene løber sammen til to dybe Hulveje. — Skænkede til Fredlysning af Lensgreve Krag Juel Vind Frijs, Frijsenborg 1920.

Stagsevold Voldsted i Staksrode Skov (Barrit S., Bjerger H.). Det fra Valdemar Atterdags Kampe bekendte Sted er en noget uregelmæssig firsidet Borgbanke (Nord- og Sydside 25 og 30, Øst- og Vestside 36 og 38 M. lange), omgivet af en til Formen svarende, nu tør Grav. Udenom Graven ligger en Ydervold, som mod Nord-Nordvest løber ud paa et kileformet Forværk, der har en Længde af 48 M. Borggraven fortsætter sig nordpaa forbi Forværkets Spids og langs dets Nordside for derefter at tabe sig i en lav, naturlig Sænkning ved Forværkets Vestside. I selve Borgbankens Topflade et firsidet Bygningsfundament af raa Kamp og Munkestensbrokker (Indermaal 6×8 M.). Voldstedet er bevokset med Bøgeskov. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve Krag Juel Vind Frijs, Frijsenborg 1920.

Hønborg Voldsted (Børup By, Tavlov S., Elbo H.). Ved Kendelse af Fredningsnævnet for Vejle Amtsrådsreds 4. Decbr. 1919, godkendt af Overfredningsnævnet 30. Marts 1920, er Voldstedet erklæret fredlyst, og Nationalmuseet har faaet Ret til at opsætte Mærkesten og føre Tilsyn, medens der paa Grund af de særlige Forhold ikke kan sikres Publikum Adgang til Stedet. Af en Erstatningssum i Henhold til Naturfredningsloven har Nationalmuseet udredet en Tredjepart.

Vejspor i Varde Kommunes Plantage (Alslev S., Skads H.). Ifølge Vedtagelse af Varde Byraad 1921 er c. 5 Tdr. Land med 18 gamle Vejspor, oprindelig Vej fra Varde til Strandby, fredlyste, saaledes at ogsaa Vegetation og Dyreliv fredes. Arealet bliver ved Kommunens Foranstaltning afgrænset ved Brandlinjer. Tilsynet er overdraget til Historisk Samfund for Ribe Amt, og først i Tilfælde af Samfundets Opløsning skal det overtages af Nationalmuseets 2. Afdeling. — Endvidere har Møllejer A. Schack, Alslev Mølle, 1921 paa lignende Maade fredlyst et mod Nord tilgrænsende, c. 3 Tdr. Land stort Areal under Historisk Samfund for Ribe Amt. Sml. Historisk Aarvog for Ribe Amt 1922 S. 599.

Vamdrup Voldsted (Vester Vamdrup By, Anst H.), skænket til Fredlysning af Godsejer J. Paulin 1920. Det i Gaardens

Have liggende Voldsted er en noget uregelmæssig, firsidet Banke, omgivet af Grave. Overfladen, hvis Sider maaler c. 40 M., viser, at der har staaet Munkestensbygninger.

Tvis Kloostertomt (Tvis S., Hammerum H.). Arealet ligger Ø. for den gamle Kirkegaard, der hørte til den 1889 nedlagte Tvis Kirke. Østre og søndre Grænselinje er henholdsvis 30 og 36 M. lang, men til den sidste føjes en 15 M. lang Jordstrimmel langs Kirkegaardens Sydhegn.

I Tilslutning til Lensafløsningsforretninger er det ved villig Imødekommenhed fra de paagældende Lensbesiddere, Lensbaronerne Reedtz-Thott og Holck, opnaaet, at det værdifulde Inventar i *Gavnø* og *Holckenhavn* Slotskapeller ingensinde maa fjærnes eller forandres uden Nationalmuseets Samtykke, og en lignende Bestemmelse er truffet ang. den paa Frijsenborg opbevarede Altertavle af Claus Berg, som imidlertid senere er flyttet til Voldby Kirke.

I Enhold til Bygningsfredningslovens § 7 er Ejendommen Matr. Nr. 93 a af *Slagelse*, en i Slotsgade liggende Empirebygning, fredlyst under Nationalmuseets Tilsyn.

Kalkmalerier. I tre sjællandske og en jydsk Kirke er der restaureret Billedserier fra den yngre Middelalder. I *Gimlinge* K. (V. Flakkebjerg H.) er Korets østligste Hvælving og Vægge prydet med nytestamentlige Scener samt Billeder af Paradiset, Mikael som Sjælevejer, og i Østkappen en Mandorla med Kristus som Verdensdommer, siddende paa Regnbuen og (mærkeligt nok) foran sig holdende et Krucifix, medens Maria og Johannes knæler som Menneskehedens Forbedere og Engle støder i Domsbasunerne. De virkningsfulde Malerier har dobbelt Interesse paa Grund af den ogsaa i andre af Egnens Kirker fundne Signatur: »Martinus maler« og Dateringsindskriften: »Anno milleno quadringento modo nono / Tunc pyctura . . . passhe testudine picta«. Fra samme Tid stammer et Kristoforusbillede paa Skibets Nordvæg, og lidt yngre og grovere er et Flisemønster, hvori to smaa Helgenindefigurer, paa Korbuens Underflade. Ældre er derimod ornamentale Dekorationer paa Korets Vesthvælv og Skibets to

Østhvælv, henholdsvis fra første og sidste Halvdel af 1300'erne. I *Tjustrup* K. (Ø. Flakkebjerg H.) er Korhvælvingen ligeledes prydet med Dommedagsbilleder fra Tiden ved 1400, hvis Figurer er omgivet af rige dekorative Ranker. I den forhen til S. Laurentius viede Kirke i *Ondløse* ved Holbæk er det derimod Skibets Hvælv, som har bevaret en rig Udmaling fra Tiden c. 1450, med nytestamentlige Billeder, deriblandt en ejendommelig legendarisk Scene af S. Stefans Barndomshistorie (som ogsaa kendes fra den nærliggende Skamstrup Kirke) og S. Laurentius Martyrium. I *Egtved* Kirke ved Kolding bærer det restaurerede Korhvælv ligesom i de to førstnævnte Kirker Dommedagsbilleder, men noget yngre, fra Tiden henimod 1500; ikonografisk ejendommelig er en Fremstilling af »Kristi Vaaben« med Lidelsesredskaberne som Skjoldmærker.

I *Ølsted* K. (Nordsjælland) er der konserveret en tidligere fremdraget Indskrift, som var beskadiget af Sod og Vand.

I *Tjustrup* ydede Menigheden et mindre Tilskud til Restaureringsarbejdets Gennemførelse, og uden et større frivilligt Bidrag vilde det ikke have været muligt at faa istandsat de unngotiske, ornamentale Dekorationer, som var fremkomne paa Skibets Hvælvinger i *Testrup* K. ved Ringsted, og som har særlig Interesse derved, at de er samtidige med selve Hvælvingerne, antagelig fra Tiden ved Aar 1300.

Helt uden Statsbidrag restaureredes endelig Kormalierne i *Strøby* K. paa Stevns, et Arbejde, der ligesom hele Kirkebygningens Istandsættelse muliggjordes ved Skibsreder Marius H. Nielsens økonomiske Støtte. Paa det unngotiske Hvælv fandtes her rige Dekorationer af lign. Art som i *Testrup* samt Rester af Figurbilleder, Passionsscener og Profeter under en Kreds af Bymure og Taarne (det himmelske Jerusalem), medens Korets Kridtstensvægge var malede røde som Mursten.

Strøbymalerierne er istandsatte af Maleren Ole Søndergaard, medens alle de andre Arbejder er udførte af Konservator Eigil Rothe eller hans Medhjælper.

Kalkmaleriundersøgelser er foretagne i Sigerslevvester og Gørlev paa Sjælland, Toreby paa Lolland, Bødstrup paa Lange-

land, Lime og S. Bork i Nørrejylland samt Møgeltønder og Døstrup i Sønderjylland. Kun i Lime vil Undersøgelsen blive fulgt af Restaureringsarbejder.

Kirkeinventar. Skønt Bevillingen til Kalkmalerier og Kirkeinventar er blevet forhøjet for nogenlunde at følge Trit med Prisstigningen, er Kirkeinventararbejderne dog stedse i højeste Grad afhængige af Kirkernes egne Tilskud, og en Række af de i det

Fig. 5. Fra S. Petrustavlen i Højer.

følgende nævnte Istandsættelser er betalte af Menighederne uden Statsbidrag, idet Statsbevillingen i første Række har været anvendt til uopsættelige Konserveringsarbejder.

I Museets forrige Redegørelse blev det nævnt, at Konservator, Maler Niels Termansen efter langvarige Forsøg havde fundet nye Metoder til Konservering af middelalderlige Malerier, der turde anvendes i større Udstrækning, og som særligt betydningsfuldt maa det fremhæves, at den Termansen'ske Konserveringsteknik

nu er blevet taget i Brug for at redde nogle af de smukkeste og værdifuldste middelalderlige Altertavlemalerier i Sønderjylland, nemlig Fløjbillederne paa *S. Petrustavlen i Højer Kirke* ved Tønder, fra Begynd. af 15. Aarh. Tavlens Forside med lange Rækker af udskaarne Figurer ret uheldigt opmalet 1906, og samtidigt har man ogsaa forsøgt at konservere Malerierne paa Fløjens Bagsider, der forestiller 4 Scener af Apostlens Legende. Men Kridtgrunden havde atter løsnet sig, og store Dele af Billederne hang i løse Flager, som hvert Øjeblik kunde styrte ned. Disse løse Dele er nu atter fæstnede og Billederne i det hele rensede og konserverede, uden at der er gjort noget Forsøg paa at supplere de enkelte Partier, der allerede var forsvundne. Tavlens udskaarne Forside blev ikke rørt.

Paa lignende Maade konserveredes Fløjmalierne paa den noget yngre, henimod Aar 1500 tilvirkede *Korsfæstelsestavle i Egtved Kirke* ved Kolding, efter at et tidligere, 1908 udført Konserveringsforsøg havde vist uheldige og for Billedernes Eksistens farlige Eftervirkninger. Malerierne, der i otte Felter illustrerer Kristi Lidelseshistorie, var desværre allerede før det første Konserveringsforsøg stærkt afskallede, men heller ikke her suppleredes det manglende, da Fløjenes Bagsider jo ikke er synlige i Kirken og derfor kan behandles som Museumsgenstande. Imidlertid havde Kalkmaleriernes Fremdragning og Alterbilledernes Konservering vakt Ønsker om en Ændring af Snitværkets ny-modens, blaa og hvide Farver, og Kirken har derfor senere bestøttet en Nystaffering af Tavlens Forside, som kun har bevaret yderst faa og svage Rester af den oprindelige Kridtgrund og nu maledes (af Maler H. Munk) med et Farvevalg af 1700'ernes Karakter, som bedre harmonerer med den kalkmalede Hvelving¹⁾.

I *Skelby K.* ved Nestved er istandsat en sentgotisk Krucifiksgruppe, et typisk Arbejde af en sjællandsk Billedskærer fra Tiden umiddelbart før Reformationen; da intet af de fundne Farvelag

¹⁾ I Egtved K. konserveredes samtidigt med Alterbillederne en Præstetavle fra 18. Aarh. af stærkt forvitrende Sten, i ormædt Ramme.

lod sig konservere, blev den oprindelige Staffering saa vidt muligt genfremstillet. For *Gassum* K. ved Randers og for *Sjørring* K. i Ty er ligeledes istandsat sentgotiske Krucifikser, det førstnævnte uden Farver, det sidste med en yngre Staffering; i begge Tilfælde var Korstræerne forsvundne og maatte gøres helt af nyt. I *Ryslinge* K. paa Fyen restaureredes 12 Apostelfigurer, hvis Stil henviser til Claus Bergs berømte Værksted i Odense¹⁾, og i *Krage-lund* K. ved Silkeborg konserveredes en Gudfader-Figur fra 15. Aarh.

Talrigere og mere omfattende er som sædvanligt Istandsættelserne af Renæssancetidens Kirkeinventar. I *Gedsted* K. nord for Viborg restaureredes baade Altertavlen og Prædikestolen, der begge er Snedkerarbejder fra Tiden c. 1610—20 og begge paa Snitværket havde bevaret oprindelig Staffering under flere yngre Farvelag (paa Altertavlen fra 1712, 1729 og c. 1853). Da de senere Stafferinger skønnedes at være lidet heldige, og da der paa Prædikestolen tilmed under Egetræsmaling fremdroges karakterfulde Renæssancemalerier, valgtes det at genfremstille den ældste Staffering, og Altertavlen, der havde mistet sine oprindelige Vinger, fik nye, efter Motiver fra den beslægtede Tavle i Lynderup K. modellerede Vinger og moderne Maleri i det tomme Midtfelt. Dog bevaredes allegoriske Malerier fra Beg. af 18. Aarh. baade paa Prædikestolens Opgangspanel og paa Alterbordsforsiden, og en Epitafieramme fra Renæssancetiden istandsattes med den oprindelige Staffering, men med Bibeholdelse af en c. 1750 malet Series Pastorum. Men for at tilvejebringe Helhed i Kirkeinteriørets Virkning mangler endnu en passende Maling af de moderne Stolestader og af Loftet.

Renæssancens kraftige Farvevirkning er ogsaa blevet genskabt paa den store, rigt udskaarne Altertavle fra 1645 i *Jannerup* K. ved Varde, hvor det lykkedes at genfremdrage alle de oprindelige Indskrifter og Billedfelter fra 1645, medens en delvis Opmaling fra 1769 virkede mindre heldigt og derfor ikke blev fulgt, og paa den kraftigt skaarne Baroktavle i *Lyngby* K. ved Grenaa,

¹⁾ Thorlacius Ussing: Claus Berg, 1922, S. 95.

med Snitværk af en Peder Jensen-Elev fra 1666 og med Staffering fra 1696. Det lykkedes her at fremdrage en historisk Indskrift om Altertavlens Giver, M. R. Reinfranch til Fævejle og hans Børn. Foruden Altertavlen istandsattes ogsaa Alterbordspanelet og den udsavede Knæfaldsskranke fra 1702.

I Øsse K. ved Varde er en Renæssancetavle fra c. 1600 konserveret, og til den 1918 restaurerede Altertavle i Resen K. ved Lemvig er der malet nye Storfelter, væsentlig prydede med Indskrifter.

Prædikestole er restaurerede i Rise K. paa Ærø, hvor der genfremstilledes en oprindelig Staffering paa Snitværket fra 1624, i Gudum K. ved Lemvig, hvor Altertavlen blev istandsat 1910, og hvor der nu paa Prædikestolen fandtes Aarstallet 1622 og Landsdommer Gunde Lange og Frues Navne, medens de tilsvarende malede Vaabenfelter var forsvundne og erstattede med Evangelistbilleder fra 18. Aarh., samt i to Kirker ved Slagelse, *Lundforlund*, hvor der genfremstilledes en Staffering, signeret C.L.M. 1635, og *Gjerlev*, hvor en lignende Prædikestol havde bevaret et uovermalet Fag med gammel Staffering.

Mindre sikre var de Resultater, der naaedes i *Ovsted* K. ved Horsens, hvor Altertavle og Prædikelstol under tre senere Overmalinger havde Renæssancefarver fra 1630, som søgtes genfremstillede paa begge de nævnte Inventargenstande.

Selv med den grundigste Undersøgelse og de bedste Arbejdsforhold vil der altid komme Tvivl om Enkeltheder, naar Opgaven er at genfremstille en Staffering fra Renæssancetiden, ikke mindst fordi Datidens Farveteknik var rigere og bedre end Nutidens. Taknemligere vil det ofte vise sig, naar en foreløbig Undersøgelse har klaret Stafferingslagene, at vælge et Farvelag fra 18. Aarh., der baade kan være lettere at fremdrage og altid er nemmere at behandle. Ligesom de foregaaende Aar er da ogsaa adskilligt Kirkeinventar behandlet paa denne Maade. Det gælder saaledes *S. Bork* ved Skjern (gotisk Tavle med Renæssance-ramme, Prædikestol og Stolestader c. 1580 samt Pulpitur, alt med Farver fra c. 1790), *Asdal* (lutheransk Fløjtavle, malet c.

1800) og *Kastbjerg* (Søjletavle c. 1600; Farver c. 1800). I *Sjørlev* K. ved Viborg, hvor baade Rummet og Inventaret er præget af 18. Aarh., er selvfølgelig Rokokotidens lyse Farver bibeholdte eller genfremdragne ved den af Avnsbjergs Ejer, Apoteker Neergaard, bekostede Inventaristandsættelse. I *Vestervig* K., hvis Bygning er restaureret af Arkitekt Mogens Clemmensen, er Altertavlen fra 1740 konserveret med samtidige Malerier, Indskrifter og Marmorstaffering, medens der paa Prædikestolen (fra Tiden henimod 1600) er rekonstrueret en Staffering fra 1718; desværre var Stolens oprindelige Storfelter fjærnedede i 19. Aarh., saa at de nu maatte males med ny Ornamenten.

Helt af nyt og ret enkelt er stafferet Altertavle og Prædikestol i Ø. *Nykirke* ved Vejle, hvor det viste sig, at Inventaret før Egetræsodringens Tid kun havde en brun Overmaling, sikkert fordi man ikke har haft Raad til at male det finere, samt Altertavlen i *Gjerlev*, et af Lorentz Jørgensens rige Snitværker, som af Hensyn til Kirkeinteriørets Harmoni maledes over et Lag skæmmende Egetræsodring, efter at det først var konstateret, at der kun vilde kunne findes sparsomme Rester af ældre Farver.

Epitafiemalerier er konserverede i S. Mortens K. i *Randers* (Mikkel Tygesen, Schiønning), *Hesselager* K. (Provst Peder Christensen, Humble, † 1675) og *Hjortshøj* K. ved Aarhus (Sognepræst Knud Eskesen, 1672). En vanskelig Malerikonservering var Restaureringen af Claus Daas smukke Monument fra 1639 i *Herlufmagle* K. ved Nestved, hvor det karakterfulde Portræt af Rigsadmiralen havde lidt ved Overmalinger af Dragten, medens Ansigtet viste sig velbevaret. I *Taarup* K. ved Viborg er et Stenepitafium over Tønne Juel, † 1684, den Taarupgaard'ske Stiftelses Grundlægger, for Stiftelsens Midler istandsat af Billedhugger C. Lindstrøm. I *Fuglse* K. paa Lolland er Snitværksportalen foran det Lützowske Gravkapel (fra 1691) malet med den oprindelige Farvegivning.

I *Engom* K. ved Vejle er rejst den stærkt slidte Gravsten over Rigsraad Ove Lunge til Tirsbæk, † 1542. Ligkisteplader er ordnede for *Vestervig* K. og for S. Michaelis K. i *Fredericia*.

I Løbet af Aarene 1920 og 21 maatte foruden den S. 4 omtalte Idom-Klokke fem andre Kirkeklokker omstøbes: Marie Malene (Sønderhald H.) fra 1659, Venslev (Ø. Flakkebjerg H.) fra 1730, Farup (Ribe H.) fra 1791, Blovstrød (Lyng-Kronborg H.) fra 1836 og Vejen (Malt H.) fra 1853.

KØBSTÆDERNES SKØDE- OG PANTEPROTOKOLLER.¹⁾

Af Dr. phil. HOLGER HJELHOLT.

1. *Indledning.*

Under min midlertidige tjenstgøring i landsarkivet for Sjælland i årene 1923—24 stilledes der mig adskillige gange af besøgende spørgsmål angående købstadejendommers historie. Spørgsmål f. eks. af bygningshistorisk art, idet vedkommende ønskede oplysning om, hvornår en i arkitektonisk henseende mærkelig bygning var bleven opført, og hvem der havde opført den. Eller spørgsmål, der udsprang af almindelig historisk interesse i at kende den pågældende bygnings tidligere ejere og beboere. Endelig også spørgsmål, hvis årsag må siges at ligge den historiske interesse noget mere fjernt, som den købstadborgers, der velfornøjet styrede kursen hjemad efter at have indsamlet så megen viden, at han mente dermed at kunne sætte byens stedlige historiograf til vægs.

Sådanne spørgsmål bragte mig naturligt nok til at syle lidt mere indgående med, hvilke kilder arkiverne indeholder til studiet af købstadejendommenes historie: skøde- og panteprotokoller, brandtaksationer, grundtakster, bygningsafgiftsprotokoller m. m. Af disse kilder må skøde- og panteprotokollerne med de tilhørende registre ubestrideligt kaldes hovedkilden, og af denne

¹⁾ Jeg udtaler herved min bedste tak til min kollega i landsarkivet for Sjælland, cand. mag. Holger Nielsen, der velvilligst har gennemset min afhandling i manuskript, samt til registratør, landinspektør Chr. Andersen, der ligeledes har ydet mig forskellige værdifulde oplysninger.

kilde skal jeg i det følgende give en nærmere omtale. Jeg begynder med en kort oversigt over skøde- og pantevæsenets udvikling, gør dernæst rede for nogle af de ulemper, som man støder på, når man i skøde- og panteprotokollerne vil forfølge en bestemt bygnings ejerrække, og skal endelig fremsætte et par bemærkninger om kendemærkerne på købstadejendommens identitet. Som et tillæg følger en summarisk registratur over købstædernes bevarer, selvstændige skøde- og panteprotokoller.

2. Skøde- og pantevæsenets udvikling.

Så langt tilbage i tiden som til at gisne om, hvordan ejendomsoverdragelse — skødning — foregik hos germanerne på Tacitus' tid, skal jeg her ikke gå. Jeg vil nøjes med at begynde med bestemmelsen i Jydske lov af 1241, at man skal skøde jord på tinge og ej andetsteds: på det herredsting, som jorden ligger under, eller på sysselting eller på landsting eller for kongen. (Jydske lov I. 37). En lignende bestemmelse genfindes i Danske lov (1683), men bl. a. med en ganske karakteristisk udvidelse, der gælder skødningens genstand: »paa tinge skal mand *huus* og jord skiøde og ej andenstæds«. (D. L. 5—3—28). »Og skulle«, hedder det her endvidere, »alle skiøder læsis og paaskravis det første eller andet ting næst efter at de ere daterede, om de ere i den provincie daterede, hvor godset ligger. Ligger godset i anden provincie, end skiøderne ere daterede udj, da skulle de til tredie, eller fierde, ting læsis og paaskravis; Tj ellers kunde de ikke gielde imod lovligen tinglyste breve, indførseler, eller anden lovlig adkomst, enddog de for dem ere daterede.« — Kravet om, at skødning skulde foregå på tinge, udsprang bl. a. selvfølgelig af den større sikkerhed, som en overdragelse her i mange menneskers nærværelse måtte afgive. Denne overdragelsesform, den for nordisk ret ejendommelige tinglæsning eller tinglysning, består som bekendt endnu, men den kan nu næppe betegnes som stort andet end en fortidslevning. Af mine læsere vil der sikkert ikke være mange, der søger ting på de dage, hvor tinglæsning af skøder foregår. Professor *Vinding Kruse* har da også i sin 1923 udkomne bog om *tinglysning* foreslået den gældende form for

tinglæsning afskaffet og erstattet med en offentliggørelse gennem pressen, ved et særligt »tingblad«.

Kundskaben om de vigtige sager, der kom for på tinge: ejendomsoverdragelser, retshandler m. m., var det af største interesse at få bevaret for efterverdenen, og bevaret nøjagtig som det var foregået. Da papiret kom i mere almindelig brug, måtte derfor dets anvendelse til opnotering af, hvad der skete på tinge, være selvfølgelig. Den grundlæggende lovbestemmelse er her Kristian III's Dronningborgske reces af 1551, som foreskrev, at alle breve, der udgaves på tinge eller rådhus, skulde registreres: »Item skal hwer tingsriffwer haffue en tingbog, udi huilcken hand skal indtegne alle domme, skiødebreffue, widner, oc alle andre merckelige breffue, som gaar til tinget udi hans tidt, mett samme breffues dato, oc nar samme scriffuer dør eller udi andre maade skillis wed tinget, tha skal then bog indleggis udi god forwaring, paa thet huer kand theraff forfare, om behoff giøres, hues tilforn forhandlidt er . . . Sammeledis skal oc udi lige mode registeris alle breffue, som udgiffues for borgemester oc raad i købstederne, oc samme bog forwaris paa raadhus«.

Ifølge den Dronningborgske reces optræder skødebrevene altså jævnsides med domme, vidner og alle andre mærkelige breve i tingbøgerne. Imidlertid skulde skødebrevene og de hermed ofte snævert forbundne pantebreve i tidens løb skabe sig en særlig protokol: skøde- og panteprotokollen. I Helsingør er der for årene 1583—86 ført en særlig protokol, hvori skøder er indførte, men både før og efter disse år er skøderne ellers at finde i tingbogen. I Køge begynder der en skødeprotokol i året 1587. Det ses ikke, at disse protokoller er fremkaldte ved noget lovbud. Men i 1632 får vi forordningen om underpant i fast ejendom (23. april 1632) med dens bestemmelse: »oc skal en pantebog holdes til hver herids- eller landsting oc enhver efterretning der af skriftelig gifvis, om det gods hannem tilbiudis til pant, anden tilforne til brugelig eller deslige . . . vist underpant sat er.« Samtidig med denne forordning og i henhold til den begynder pantebøgerne for Sjællands landsting. Skødebøgerne, som her er førte særskilt, begynder et par år før. I 1682 har vi forordningen om købstæderne (28. janr.

1682) og dens påbud om, at rettens betjente i alle købstæder, såvelsom på landet, skal holde »rigtig raadstue-, ting-, pante- og skiftebøger, som alle af stift-befalingsmændene, enhver i sit district, skal paategnes, numereres, igiennemdrages og forsejles . . .«. I disse bøger skal indføres, »hvis loven og recessen tilholder, saa og alle ved byen forefaldende forretninger, samt skiøder, pantebreve, skifter og andre deslige justitz-sager . . .«. Fra 1682 begynder da også f. eks. den statelige række skøde- og panteprotokoller for Helsingør købstad. Det følgende år kom jo Danske lov, og den fastslog 1—8—4 udtrykkelig, at der skulde være en særlig protokol for skøder og pantebreve: » . . . een bog, hvorudi alle pante-, mageskifte-, skiøde- og gave-breve, maningsbreve og deslige, efterat de for retten ere læste, og baade af dommeren og skriveren paaskrevne, ord fra ord skulle indførís . . .«.

Med dette Danske lovs udtrykkelige påbud gik det dog mange steder ikke bedre end med så mange andre lovbestemmelser — det efterlevedes ikke — og i en hel række af købstæder begynder de særlige skøde- og panteprotokoller, såvidt ses, først efter forordningen 7. febr. 1738. Af de sjællandske, lolland-falsterske og bornholmske købstæder er der 5, hvis skødeprotokoller begynder netop i året 1738, og 3 andre, hvis protokoller begynder henholdsvis 1739, 1740 og 1741.

Forordningen af 7. febr. 1738 »om pantebøgers og de deraf givne extracters tilforladeligere indrettelse og behandling efterdags« har den daværende generalprokurør Andreas Højer til ophavsmand¹⁾. Den umiddelbare årsag til dens fremkomst var, sådan som også selve dens titel antyder, misligheder, der var begåede ved udstedelsen af pantebogsekstrakter. For fremtidig at forebygge sådanne misligheder, ved hvilke tilliden til pantebøgerne svandt bort og realkrediten rystedes, indførte forordningen dels en kontrol fra oven med pantebøgerne — ved hjemtingene på landet skulde amtmanden, i købstæderne magistraten og ved landstingene landsdommerne årlig med flid eksaminere protokollerne og deres registre, om de tydelig og forsvarlig var indrettede. Og dels bestemte forordningen, at der over protokollerne

¹⁾ Sjæll. register nr. 49, 7. febr. 1738 (rigsarkivet).

fremtidig skulde holdes »accurate alphabetiske registre«, hvad der selvfølgelig i høj grad måtte lette benyttelsen af protokollerne. Iøvrigt indskærpedes det, hvad der som sagt aldeles ikke var ufor-
nødent, at skriverne ved over- og underretter, hvor pantepro-
toller skulde holdes, havde »i alle måder« at rette sig efter D. L.
1—8—4 og holde en »aparte igiennemdragen, forseiglet, pagine-
ret og med behørig stemplet papir indrettet protocoll, hvorudi
de ord til andet skal indføre alle pante-, mageskifte-, skiøde-,
gave- og deslige breve, saa og alle indførsels og udlægs forretning-
er, samt eyendoms domme . . .« Vi træffer her en noget mere
omstændelig opregning af rettigheder over fast ejendom end
i D. L.

Om de »accurate alphabetiske registre« hed det i forord-
ningen, at de skulde indrettes ikke blot på debitorers og kredito-
rers navne, »men paa landet eller ved landstingene, end og over
jordegodser, som pantsettes, skiødes eller mageskiftes, hvori ey
alleene hovedgaarder men byerne, hvori een eller anden gaard
pantsettes eller skiødes, skove, møller, kirke- og konge-tiender
og all anden fast eyendom indføres, saa at deraf alle tider, uden
møye, af enhver kand udfindes, om nogen gaard eller gods med
pant eller i anden maade findes behæftede.« »Paa landet eller
ved landstingene« gjordes de alfabetiske registre således noget
fyldigere end i købstæderne, men når professor Vinding Kruse i
sin nævnte bog (s. 54 f.) skriver, at forordningen påbød »real-
registre« for landets vedkommende, synes dette at bero på en
misforståelse. Ved herreds- og birketingene på landet spillede
skøde- og pantevæsenet iøvrigt på det tidspunkt en forsvindende
rolle. Det frie jordegods læstes ved landstingene, og næsten alt
ufrit jordegods var fæste. Det er vist, udtaler Højer, »at pante-
protocollerne ved hientingene paa landet nu omstunder lidet br-
ges og ere af ringe consequence«, hvorfor han også havde tænkt
sig muligheden af helt at afskaffe disse til fordel for læsning ved
landstingene. Udviklingen førte som bekendt til det modsatte re-
sultat, idet landstingene ophævedes 1805.

Under de drøftelser, der gik forud for forordningen 1738,
var der et spørgsmål, der naturligt trængte sig frem. 10. septbr.

1734 var der for hertugdømmerne udstedt den »Generale und uniforme Constitution wegen der Pfand- und Schuldprotocolle in allen Aemtern, Städten und Landschaften«, og det lå da nær at spørge, om man ikke ved den forestående forordning for kongeriget burde tilstræbe ensartethed med bestemmelserne for hertugdømmerne. Dette mente imidlertid Andreas Højer at måtte afvise. Han lagde her vægten på den »essentielle og vigtige forskiel«, der naturlig udsprang af, at i nordisk ret var tinglysningen nødvendig, men i hertugdømmerne var den bortfalden og erstattet med en anmeldelse. Ifølge den nævnte constitution skulde der i hertugdømmerne holdes to protokoller. I »Schuld- und Pfandprotocoll« havde hver debitor sit eget folium, og den var altså nærmest et slags realregister. Dette var den rette panteprotokol. Men foruden denne skulde der holdes en »Nebenbuch«, hvori kopier af panteforskrivningerne indførtes. Forholdet var altså nærmest lige det modsatte af det i Danmark-Norge. Hovedpantebogen her svarede på en vis måde til »Nebenbuch«, og hovedpantebogens register gjorde samme tjeneste som »Schuld- und Pfandprotocoll« i hertugdømmerne. Om forholdene i hertugdømmerne skal jeg på dette sted endnu bemærke, at først ved forordning af 10. febr. 1813 påbødes det enhver ejer af et hus eller en grund at lade anlægge et folium i »Schuld- und Pfandprotocoll«, og i tidsrummet før denne forordning vil man ikke med sikkerhed kunne vente at finde andet end obligationer indførte i protokollen. Ved prøjsisk lov af 27. maj 1873 indførtes det tyske grundbogssystem i Slesvig og Holsten, og i Nordslesvig anlagdes grundbøgerne i begyndelsen af 1880'erne. Efter genforeningen er det tyske grundbogssystem endnu bleven bestående i »de sønderjydske landsdele«.

Forordningen 1738 holdt sig som betonet til kravet om nøjagtige navneregistre og tog endnu ikke det skridt at kræve, at hver ejendom i registeret fik sit særlige folium: indførelsen af realfolier (realregistre). Kun en halv snes år efter indførtes dog sådanne for hovedstadens vedkommende ved reskript af 27. juli 1759, der tillige påbød, at i alle skøder og pantebreve skulde stedets kvarter og dets matrikelnr. anføres, og i provinskøbstæderne

banede realregistre sig efterhånden og uden formelle påbud vej, om end ikke overalt. Som regel er provinskøbstedernes realregistre dog først indrettede i begyndelsen af det 19. årh., men i hvert fald ofte længe før den næste vigtige forordning om skøde- og pantevæsenet, forordningen af 28. marts 1845, gjorde førelsen af realregistre til almindelig pligt både for by og for land.

Da denne forordning udkom, havde det, kan man vistnok sige, allerede længe været erkendt, at man måtte gå til den reform af pantevæsenet, som realregistres indførelse betød. Om de talrige ulemper, som de ofte skødesløst førte navneregistre frembød, når det drejede sig om at finde en ejendoms forhæftelser, skal jeg senere fremsætte et par bemærkninger, og der kunde ikke råde tvivl om, at det vilde betyde en stor lettelse, såfremt man under hver enkelt ejendom kunde få samlet alt angående ejerens adkomst, eventuelle servitutter, forhæftelser m. m.. Allerede i året 1817 havde kancelliet også ved et cirkulære af 19. juli taget sagen op til drøftelse¹). Ved dette cirkulære afkrævedes der retsbetjentene betænkninger om det hensigtsmæssige i realregistres indførelse, og som forbillede for sådanne medsendtes der skemaer over de realregistre, der som nævnt 1759 var indførte for København. Sagen stillede imidlertid igen i bero, dels på grund af de betydelige bekostninger, som dens gennemførelse vilde bevirke, og dels og formentlig navnlig, fordi det for landets vedkommende måtte anses for nødvendigt at afvente tilendebringelsen af matrikuleringen. Ved denne vilde jo de enkelte ejendomme blive forsynede med matrikelnumre, efter hvilke registre kunde indrettes. Jeg skal dog nævne, at ved de inspektionsrejser, som daværende deputeret i Danske kancelli A. S. Ørsted i 1820'erne foretog til undersøgelse af justits- og politivæsenet ved de sjællandske jurisdiktioner, lagde han i købstæderne, hvor det lod sig gøre, et godt ord ind for realregistre og tilrådede sådannes indrettelse²). Men med loven i hånd kunde han ikke gennemtvinge den.

¹) Svarene på dette cirkulære findes blandt bilagene til forordn. 28. marts 1845 (D. kanc. 3 dpt. registr. nr. 182 aa).

²) Se herom de pågældende sager i danske kancelli: »deputeredes arkiver fra embedsrejser, ifølge kgl. resolution af 20. maj 1803«.

Ved forordningen om skøde- og panteregistre af 28. marts 1845, der har Ørsted til ophavsmand, gjordes indførelsen af realregistre som sagt til almindelig pligt både for by- og landjurisdiktionerne. Indførelsen var almindelig, men det bestemtes derimod ikke, at den skulde ske straks. Man mente at burde tage et vist hensyn til jurisdiktioner, hvor man havde velindrettede registre, som man antog at kunne klare sig med endnu i nogen tid. Punkt 1 bestemte herom, at der »efterhånden« skulde udarbejdes »nye realregistre, der give en klar og nøiagtig henvisning til alle de steder i de vedkommende protocoller, der oplyse, hvem enhver eiendom tilhører, hvad der hæfter paa samme, og hvad der iøvrigt er tinglæst, som kan have indflydelse paa eierens ret til at raade over eiendommen.« Enhver ejendom skulde i registeret have sit særlige folium, hvor disse oplysninger indførtes. På forordningens øvrige, meget udførlige bestemmelser for registrenes indretning skal jeg her ikke komme ind. Af foliets 3 rubrikker: adkomster — forhæftelser — anmærkninger er det selvsagt den første, der interesserer topografen mest.

Som jeg allerede har nævnt, var udstedelsen af forordningen om realregistre nødt til at afvente matrikuleringens tilendebringelse 1844. Ved denne indførtes for landejendommenes vedkommende de matrikelnumre, hvorefter realregistrene over landejendomme affattedes. Matrikuleringen 1844 omfattede jo imidlertid ikke købstadgrundene — nok købstadjorderne —, men for grundenes vedkommende bestod der allerede fra længere tid tilbage matrikel- eller grundtakstnr. eller brandtaksationsnr. Ved sagens drøftelse i 1817 havde man derfor også anset det for muligt for købstadgrundenes vedkommende straks at gå over til realregistre — hvor dette ikke allerede var sket — ved benyttelse af den eksisterende nummerering af grundene. Jeg skal senere vende tilbage til spørgsmålet om købstædernes matrikulering, men her blot nævne, at forordningen påbød, at det for købstæderne ligeledes var matrikelnumrene, hvorefter realregistrene skulde indrettes.

3. Nogle ulemper ved forfølgelsen af ejerrækker i skøde- og panteprotokollerne.

Af den korte oversigt over skøde- og pantevæsenets udvikling, som jeg nu har forsøgt at give, ses det, hvordan der i hvert af de fire sidste århundreder kommer en på dette område betydningsfuld forordning: forordningen 1551 om tingbøger, Danske lov 1683 om selvstændige pante- og skødebøger, forordningen 1738 om alfabetiske registre og endelig forordningen om realregistrene 1845. De fire forordninger betegner en stadig større specialisering. — Også i vort århundrede står vi formentlig overfor en betydningsfuld reform på skøde- og pantevæsenets område, i anledning navnlig af det ved genforeningen fremkaldte sammenstød mellem det nordiske, ældgamle tinglysningssystem og det tyske grundbogssystem. På den danske rigsdags bord ligger i øjeblikket, men jo ganske vist sammen med talrige andre lovforslag, også et lovforslag om tinglysning.

I den tidligere nævnte bog af prof. Vinding Kruse har denne fremsat et udførligt motiveret forslag til en ny forordning om skøde- og pantevæsenet, men om det hensigtsmæssige eller uhenigtsmæssige i dette forslag skal jeg selvfølgelig lade juristerne diskutere. At hans forslag i mangt og meget vilde betyde en forenkling af det nuværende noget tunge apparat, er dog ganske givet. Jeg kan ikke nægte mig fornøjelsen her at citere, hvad han skriver om de retsanmærkninger, der trods deres fuldkomne betydningsløshed stadig vandrer fra dokument til dokument. Tingbøgerne opfyldes, skriver han (s. 292 f.) under den nuværende ordning i for høj grad af servitutter og andre rettigheder, der forlængst har mistet enhver realitet. »En servitut forbyder f. eks. svinehold på et areal, hvor nu Vesterbros mest befolkede og befærdede gader ligger, og hvor enhver anelse af landlig idyl med udsigt til svinehold forlængst hører til de skønne minders verden. Men et sted lever denne idyl stadig videre, nemlig i tingbøgernes verden, og vandrer derfra bestandig over i panteattester, talrige private dokumenter o. s. v. På en ejendom på hjørnet af Ørstedesvej og Åboulevarden hviler der en servitut, der forbeholder en person jagtret på ejendommens grund mod en årlig afgift af 16

skilling pr. td. land. Men de grønne marker og åen, der var den jagtberettigedes revier, lever også forlængst kun i mindet. Men i tingbøgerne jager vedkommende stadig videre, til nøje underretning for efterslægten, der omhyggelig gang på gang nedskriver mindet i attester og dokumenter.«

— — —

Efter dette lille sidespring fra emnet skal jeg gå over til at omtale *nogle* af de mest iøjnefaldende *ulemper*, der frembyder sig, når man vil forfølge en købstadejendoms historie ved hjælp af de pågældende skøde- og panteprotokoller (eller tingbøger). Som udgangspunkt for omtalen vil jeg vælge et par udtalelser i den betænkning, som by- og rådstueskriver i Ribe, P. R. Steenstrup afgav 25. septbr. 1817 i besvarelse af kancelliets cirkulære af 19. juli om indførelsen af realregistre.

Steenstrup fandt ved sin embedstiltrædelse panteregistrene i en meget dårlig forfatning. Fra året 1812 til sidstafvigte august havde han derfor anvendt al den tid, som hans øvrige embeds-sysler og forretninger levnede ham, til at udarbejde nøjagtige registre. »Jeg gjennemlæste«, skriver han, »11ve panteprotokoller, blad for blad, og extraherte dem derhos, og . . . forfattede . . . nominal og real registre . . . Alligevel fandt jeg . . . at der altid bliver huller og aabninger i følgen nedad fra ældre tid af eiendomsbesidderne, som ingen randsagning kan raade boed paa. — Nu arver t. ex. en myndig søn sin fæderne gaard, og intet passerer om denne transaction ved skjøde- og pantebogen; han sælger dele af den; han køber parceller fra andre gaarde, tildeels i naboe-byer, og legger ind derunder; han pantsætter dernæst det hele; han dør; hans enke sælger atter en parcel for at clarere plukgjeld, skiftbekostninger, børnepenge; — hun gifter sig igjen; denne mand sælger atter noget af eiendommene, og køber atter noget. — Nu sælger han gaarden, og skoleholderen, eller bysmeden eller en tilfældig nærværende omløbende glarmester skriver skjødet, hvori overdrages »sælgerens paaboende gaard« med det oprindelige og parcelhartkorn under et, som paa den tid haves dertil, og dette endda ofte urigtig angivet, og uden at adkomster og formandens navn, eller hvorfra hartkornet er kommen, er opgivet. Dette

skjøde ligger da atter hen, til derpaa atter sælges, eller og den annærmende session tvinger kjøberen til at lade sit skjøde læse. — Nu kommer det da til tinglæsning, men intet er passeret ved retten eller pantebogen om det foregaaende, og intet er læst siden den mands skjøde, hvis myndige søn arvede ham, undtagen maaskee en af mellemmændenes eller enkernes obligationer, der ey heller nævner hin afdøde mand, som jeg her vil kalde første forhverver . . .« — Skønt gode realregistre, fortsætter Steenstrup derefter, var meget at prise som nyttige, så nyttede de dog ikke i disse tilfælde: »thi hvorledes skulle de kunne afgive det fornødne lys? . . . Det er hos hine forsømmelige, at feylen ligger; thi de bedst indrettede protocoller kunne dog intet indeholde om, hvad der ikke bliver dem tilført.« Efter loven (5—3—28) skulde hus og jord jo skødes på tinge og ej andetsteds: »Men hvad skeer? Noget læses og mere bliver ulæst. — Mange besidde gaarde deres livstid, sælge fra dem, pantsætte dem, paa anden maade forhefter dem, og hverken ere de, eller bryde sig om at blive, legitimerede som eiere: Men, feyler jeg ikke meget, *saa er ingen fuldstændig orden at opnaae, saalænge det gaar saaledes til.* — Med denne forstyrrende og lovstridige uskik forener sig og den, at enhver, som kan skrive bogstaver, giver sig af med at forfatte dokumenter, og paa intet fuskes mere end paa dette.

Naar almuesmanden vil have sig en kjole syet, søger han ikke andre end skræderen, og naar han vil have sig nye støvler, søger han skomageren, Men naar han skal have dokumenter forfattet, som angaae hans velfærd og eiendomme, og hvis rigtige forfættelse kan betrygge hans rettigheder, bidrage til orden, forebygge processer, sikre ham hans ophold i alderdommen, saa tyer han til den første den bedste som kan skrive, og saa skrives der og saaledes som der kan ventes af slige folk. . . .«

Hvad der efter denne Steenstrups betænkning i det væsentlige bevirker de af ham omtalte »huller og åbninger i følgen nedad fra ældre tid af eiendomsbesidderne«, er altså følgende:

Først den ligefremme *undladelse af at opfylde lovens bud* om, at hus og jord skal skødes på tinge. »Noget læses og mere bliver ulæst«, siger Steenstrup. Samme klage træffes også i adskil-

lige af de andre betænkninger fra 1817. F. eks. bemærkes det i den fra Bornholms amt, at beboerne i Allinge og Sandvig sjelden eller aldrig lader deres skøder tinglæse, og at dette også har været tilfældet i Neksø og Sønder herred. I samme betænkning omtales iøvrigt, at det principielle spørgsmål om, hvorvidt en køber kunde tilpligtes at tage skøde på den af ham købte gård, havde været rejst omkr. år 1800, og af landsdommeren på Bornholm var bleven besvaret benægtende. Grunden til, at man undlod at betrygge sin adkomst gennem tinglæst skøde, må jo antages at have været den med tinglæsningen forbundne bekostning, og i denne forbindelse kan nævnes, at de i tinglæste skøder anførte købesummer i ældre tider sikkert må betragtes med en vis varsomhed. I hvert fald mener retsbetjenten i Kolding i sin betænkning 1817 at kunne udtale som sin overbevisning, at af 100 skøder, som der indleveredes til tinglæsning, indeholdt de 90 ikke den rette købesum, men som oftest mindre end den halve.

At undladelsen af at tinglæse skøderne var gammel, derom vidner bl. a. et kgl. missive 1580 22. aug. til alle købstæderne om, at salg eller forpantning af købstadgods skal ske til tinge. Missivet begrundes med, at »vi« er kommet »udi forfaringe, hurredis udi kiøpstederne her udi riget til des er gangit fast uskikkeligen til med, hves kiøpstedguods borgerne hiemmeligen forpante, selge eller bortskiøde . . .« Købstadborgerne har åbenbart ikke været særlig forhippede på at komme af med de skødetønder, der i de tiders regnskaber optræder blandt byernes indtægter.

Som to andre væsentlige grunde til, at der fremkommer huller og åbninger i ejendomsbesiddernes rækkefølge, omtaler Steenstrup, som vi har set, det at der hverken tilføres skøde- og pantebøgerne noget, såfremt en ejendom ved *arv* går over til en anden, og ejheller, om et sådant ejerskifte sker ved *giftermål*. Klagerne over, at der ikke i disse tilfælde tinglæses noget, går i det hele som en rød tråd gennem næsten alle betænkningerne fra 1817.

M. h. t. ejendomserhvervelse ved arv savnes der endnu, som Vinding Kruse i sin ofte omtalte bog siger, en almindelig forskrift om, at der her skal ske tinglysning. Vinding Kruse vil da

også have en sådan forskrift indsat i sit forslag til en ny tinglysningslovgivning. Om ejendomserhvervelse ved giftermål indeholder derimod forordningen af 28. marts 1845 § 10, at i realregistrenes adkomstrubrik skal det anføres, om adkomsten f. eks. beror på vielsesattest, hvad der vel igen vil sige, at en sådan må tinglyses.

De årsager til huller og åbninger i ejendomsbesiddernes række, som jeg nu i tilslutning til den Steenstrupske betænkning har fremhævet, var jo på det tidspunkt gældende, selv hvor man forsøgte sig med indrettelsen af realregistre. Og hvor man kun havde alfabetiske registre at ty til, led disse, selv efter bestemmelsen i fr. af 1738 om, at de skulde være »accurate«, ofte af mangler, der både da og navnlig for eftertiden måtte gøre det vanskeligt at efterspore en ejendoms tidligere besiddere. En sådan vanskelighed ligger f. eks. i datidens vakkende navneskik, der let vil kunne berede én faldgruber. I det 19. årh.s første halvdel forsøgte kancelliet som bekendt at gennemtvinge faste familienavne, men der gik lang tid hen, før dette forehavende kronedes med held. I forordningen 1845 fastsloges også, at navneregistrene skulde føres på familienavne. Heroverfor betonedes imidlertid byskriveren i Rønne i en indberetning til kancelliet, at »her paa Bornholm, i det mindste i denne jurisdiction, vil samme [brugen af binavne] ikke kunne anvendes uden at afstedkomme den største forvirring. Bornholmerne have nemlig den særegne vane at antage foruden deres familienavne snart et andet binavn.« Som eksempel anførte han en mand, der i panteregistrene snart kaldtes Thomas Rasmussen, snart Th. R. Rønne og snart Th. R. Pelle! Når registret førtes på fornavn, vilde man snart blive klar over, at det var samme person, de pågældende dokumenter angik, medens dette vilde være aldeles umuligt ved et register holdt efter binavnet. — Overfor disse grunde højede ministeriet sig og tillod på Bornholm registrenes førelse på fornavn, helst tillige dog på binavn¹⁾. Ganske pudsigt virker det at se, at ifølge indberetning 1845 fra Stege er navneregistret for byen ført på binavne, men for

¹⁾ Brevnr. 4074—75. 2. oktober 1848. Justitsmin. 2. dpt.

Møen herred på fornavne — dog ses det, at mølleren Jochum Abrahamsen er indført på efternavn — dette være nu enten på grund af hans sociale stilling eller af en vis sky for for stærkt at betone navnet Jochum¹).

En anden og større vanskelighed end den vaklende navneskik findes dér, hvor man, som stundom er tilfældet, kun har ført de alfabetiske registre på deres navne, der udsteder skøderne. Såfremt der i et sådant skøde ikke påberåbes den gamle adkomst, bliver det jo herved overhovedet umuligt at forfølge ejerrækkerne tilbage. — Kommer man endelig forud for tidspunktet for navne-registres indrettelse, så står der ikke anden vej åben for én end den brydsomme blad for blad at gennemlede den pågældende skøde- og panteprotokol eller tingbog.

4. Om kendemærker på købstadejendommens identitet.

De bemærkninger, som nu er fremsatte om skøde- og pantevæsenet og de herhenhørende protokoller, gælder i det store og hele både for land og by, selv om jeg har forsøgt navnlig at tage hensyn til forholdene i købstæderne. Jeg skal nu til slut fremsætte et par bemærkninger om, hvordan man konstaterer, hvorvidt en i forskellige skøder omtalt ejendom er *identisk* eller ej, og jeg skal her så godt som udelukkende holde mig til købstadejendommene. Forholdene i land og by er også i denne henseende ret forskelligartede.

Når man nutildags skal opsætte et eller andet dokument om en købstadejendom, så har man jo både gadens navn, gadenr. og matrikelnr. til at individualisere ejendommen med, skille den ud fra de måske hundreder af lignende ejendomme. Men som bekendt var forholdet et ganske andet i ældre tid. Således udtrykker statholderen i Norge, grev Chr. Rantåau, i en betænkning i anledning af forordningen 7. febr. 1738 et stærkt ønske om at få gårde og huse i købstæderne nummererede: »thi den fremfarne tid har lært, at mange har ikke anderledes beskrevet den gaard.

¹) Indberetningen findes ved brevn. 565—66, 25. febr. 1847. Danske kanc. 2. dpt.

de har pantsatt, end med de ord: Min nu iboende gaard. Andre derimod nævnt gaardens naboer paa begge sider, men ikke gaardens gade. Der og findes de kjøbstæder, hvorudi gaderne ey har navn, eller gadernes navne fra gammel tid af ere blevne forandrede.« At det under sådanne forhold vilde være »en oplyselig rettesnor«, om gårdene fik numre, siger sig selv, men før grev Rantzaus ønske blev virkelighed, skulde der dog endnu gå lang tid hen. For »storstaden« København bestemtes, som det er nævnt, i 1759, at matrikelnr. skulde anføres i skøderne, men først i arhundredets slutning gennemførtes, at disse matrikelnr. skulde påmales husene. I sin underholdende bog »Københavnske gader 1720—1795« (1924) fortæller Hugo Matthiessen om, hvordan de handlende forud for denne foranstaltning i deres avertissementer karakteriserede deres ejendomme enten ved skiltene eller ved opgelser som »hvor to grønne træer er udenfor døren« o. s. v. De påmalede husnr. var som sagt matrikelnr. Gadenr. indførtes i København først 1859.

For kjøbstæderne i almindelighed kan det sikkert nok siges, at nummerering af ejendommene først fremkaldtes ved forordningerne om brandforsikring. Medens brandforsikringen for København som bekendt går tilbage til tiden kort efter den store ildebrand i 1728, stammer provinskjøbstædernes brandforsikring først fra anordning af 13. janr. 1761. Om den derved bestemte taksationsforretning af bygningerne hed det, at derudi ordentlig skulde anføres »først kjøbstædens navn, dernæst gadens navn og alle de derudi værende huuse og bygninger separat for sig med nummer anført, samt beboernes eller eyerens navn . . .« Taksationsforretningen skulde efterses hver 10. år. Det var tilladt også andre end kjøbstadbeboere at indtræde i forsikringen, hvad først afskaffedes 1792 ved særskilte brandforsikringsanordninger for kjøbstæderne og for landet.

Den i taksationsforretningen indførte nummerering af købstadejendommene blev grundlaget for talrige af de først indrettede realregistre fra slutn. af det 18. og begyndelsen af 19. årh. De fynske kjøbstæder gik her i spidsen, idet stiftamtmand Frederik Buchwald i 1790 fik indført realregistre for alle de ham under-

lagte købstæder. Disse registre er indrettede efter *brandforsikringsnumre*. Som det fremgår af en kancellipromemorie af 8. okt. 1791 fik Buchwald ligeledes malet numre på enhver gård og ethvert hus i samtlige stæder i stiftet »for at udmærke og skjelne den ene gaard i kjøbstæderne fra den anden og give enhver et paalideligt kjendetegn.« Disse numre, der må være de nævnte brandforsikringsnumre, skulde endvidere efter hans befaling anføres i alle fremtidige skøder og pantebreve.

Skønt brandforsikringsnumrene således i særlig grad fandt anvendelse ved og muliggjorde de først indrettede realregistre for købstæderne, så blev det dog ikke dem, men derimod *grundtakst-* eller *matrikelnumrene*, der gik af med sejren, da fr. 28. marts 1845 påbød den almindelige indførelse af realregistre. Den væsentligste grund til at skubbe brandforsikringsnumrene til side til fordel for matrikelnr. fandt man i de førstes foranderlighed ved omtaksationerne hvert 10. år. Både i betænkningerne 1817, i Ørsteds indberetninger fra hans inspektionsrejser i 1820'erne og i forarbejderne til selve forordningen af 1845 fremhævedes det, hvordan brandnumrenes foranderlighed var en ulempe for de efter dem indrettede realregistre. Om det for Ringsted indrettede realregister hed det f. eks. i Ørsteds nævnte indberetninger, at det behøvede omarbejdelse, da ejendommene i det var anførte under de ældre brandnr., der ikke svarede til dem, hvormed de nu betegnedes, så at registeret kun kunde benyttes ved hjælp af det kendskab til ejendommene, som protokolføreren ellers besad. I modsætning til brandnumrenes foranderlighed betonedes fordelene ved uforanderligheden af grundtakst- og matrikelnumre. § 6 i forordningen 1845 fik følgende ordlyd: »I kjøbstæderne blive registrene at indrette med hensyn til de nummere, som byens bygninger eller bygningsgrunde have faaet ved den sammesteds foretagne matriculering. Skulde der være nogen kjøbstad, hvori en saadan ikke er indført, eller denne skulde være saa uregelmæssig, at den ikke kan lægges til grund for et velordnet skiøde- og panteregister, bør en vel indrettet matriculering foranstalles af communalbestyrelsen . . .«

Der er i denne paragraf adskillige ting, som der kan være

grund til at fæste opmærksomheden ved. Der omtales for det første intet om, hvornår købstædernes matrikulering har fundet sted. Der råder dernæst usikkerhed om, hvorvidt der i alle købstæder har fundet en matrikulering sted, og der er ligeledes tvivl om, hvorvidt den eventuelle matrikulering har en sådan regelmæssighed, at den kan bruges ved indrettelsen af realregistre. Endelig udtales det, at matrikuleringen er et kommunalt anliggende.

Dette sidste gælder dog ikke med hensyn til den først foretagne matrikulering af købstadgrundene. Denne fandt sted i henhold til §§ 4 og 5 i forordningen 28. janr. 1682 om købstæderne og foregik således omtrent samtidig med matrikuleringen af landejendommene, hvis resultat var matriklen af 1688. Mellem skyld-sætningen af landbrugsjord og købstadgrunde var der dog en meget væsentlig forskel. Den såkaldte grundtakst i købstæderne fremkom på den måde, at man først takserede bygninger og grund enten hver for sig eller tilsammen; i første tilfælde lagde de to summer sammen, derpå delte resultatet med 8, som så blev grundtaksten¹⁾. Af denne påbød forordningen, at der skulde svares 5 procent i skat til staten. Taksten sattes under hensyn til ejendommenes mere eller mindre heldige beliggenhed til næring og brug. Købstadjorderne — ager, eng og haver, »som ikke hos gaardene ligger, og dermed ere incorporerede« — skulde derimod takseres som anden landbrugsjord til tønder hartkorn.

I henhold til denne forordning indrettedes der i de fleste danske købstæder grundtakster, dog f. eks. ikke i de bornholmske¹⁾. Men den påbudte grundskat til staten hævedes allerede ved forordning 29. decbr. 1694. Derimod vedblev grundtaksterne at have betydning m. h. t. de kommunale skatter, idet disse som regel blev lignede halvt på grunden og halvt på næringen (sml. D. L. 3—6—2

¹⁾ Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger, II 1922, s. 506 siger, at vurderingen kun gjaldt bygningerne, idet han har misforstået udtrykket i forordningens § 5 »huse« som kun gældende bygningerne, ikke grundene.

²⁾ Sml. G. Knudsen: De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser, s. 27 f. (i »Fortid og nutid« 2. bd. 1919).

og 3, forordn. 5. maj 1683). At grundtaksterne imidlertid forholdsvis hurtigt måtte blive et ret vilkårligt skattegrundlag, siger dog sig selv. I dem indgik jo, som set, ikke blot den temmelig konstante grundværdi, men tillige den langt mere variable bygningsværdi. Trangen til nye grundtakster kom da også senere stærkt frem, men da staten ikke længer havde nogen direkte interesse i dem, blev spørgsmålet om nye grundtakster nærmest afhængigt af de pågældende byers øvrigheder, og tidspunkterne for nye grundtaksters indrettelse er derfor yderst forskellige. Jeg skal her blot lige nævne, at der af kancelliet i slutningen af det 18. årh. approberedes indrettelsen af nye grundtakster for Kalundborg, Roskilde og Holbæk¹). Taksationen fandt for disse tre byer sted efter ensartede regler, og idet man så bort fra bygningernes værdi. Hvor uheldigt det havde været at medtage denne ved de første taksationer, belæres vi bl. a. om i den forestilling, hvormed Roskilde borgere begrundede deres ønske om en ny grundtakst: »Analerné overbeviiser os om«, skrev de, »at adskillige af de danske kiøbstæder har undergaaet en overordentlig forandring i det sidste aarhundrede, og vistnok desværre har denne bye været iblandt de, som tiderne mærkelig har omstøbt, saa hvor nu er en liden gaard eller huus, har forhen været en stor og skøn gaard, og saaledes omvendt, hvor nu er en stor gaard, har forhen været en liden . . .« — 2 store og smukke kort over Roskilde, indeholdende gadenavne og grundtakstnumre, optoges i 1790—91 i anledning af den nye grundtakst og findes bevarede i matrikelsarkivet. Det i lignende anledning over Holbæk i året 1794 optagne kort findes i Holbæk bymuseum.

Trods de adskillige nye grundtakster, som det 18. og første halvdel af det 19. årh. bragte, var det dog med god grund, at forordningen 1845 udtrykte sine tvivl, om der i alle byer forefandt en matrikulering, der kunde lægges til grund for realregistrenes indrettelse. F. eks. i Åkirkeby og Neksø sinkedes denne i høj grad, fordi man først måtte have bragt matrikelnumrene i orden. I fortalen til Neksø realregister, udarbejdet ca.

¹) Danske kancelli brevn. 712, 7. marts 1789; 1625, 16. maj 1789 og 3848, 23. august 1794.

1854, hedder det således, at matrikelnumrene på gårde og huse forhen befandtes nærmest i et helt vilderede. I dokumenter havde man brugt snart et, snart et andet nummer om samme ejendom, snart et brandnummer, snart et matrikelnummer, og på en stor, om ikke den største del af gårdene og husene i byen fandtes overhovedet intet nummer. Helt tummelumsk i hovedet bliver man ved i Åkirkebys realregisters fortale at læse om, hvordan rækkefølgen i den gamle matrikulering betegnede »snart et huus i byen, snart en gård på marken, snart i øst, snart i vest, atter igien i byen osv., alt uregelmæssigt og i en uorden«, så at det hverken kunde eller burde benyttes ved nye realregistres forfærdigelse.

Den ensartethed i matrikuleringen, som der for landets vedkommende allerede var opnået ved den ny matrikel 1844, skabtes for købstæderne først som følge af loven 11. febr. 1863 om den kommunale beskatning i købstæderne udenfor København. I motiverne til loven bemærkedes det, at den nødvendige forudsætning for den hidtilværende kommunale beskatning, tilstedeværelsen af hensigtsmæssige grundtakster, tildels aldrig havde været til stede. I lighed med, hvad der, som vi har set, allerede var sket ved indrettelsen af grundtakster f. eks. for Kalundborg, Roskilde og Holbæk, foresloges den gamle grundtaksts to elementer — grunden og de derpå værende bygninger, hvis forening til en samlet ansættelse betegnedes som unaturlig — opløst. Kun grundene skulde vurderes, og i lovens §§ 4 og 5 angaves nærmere regler for en sådan vurdering. Grundene skulde opmåles og kortlægges, og der skulde udarbejdes en fuldstændig matrikel, »indeholdende hver enkelt eiendoms matriculnummer, eierens og brugerens navn, hvert taxtstykkets geometriske og reducerede maal og eiendommens samlede hartkorn . . .« Gader og veje matrikuleredes ikke. — Udarbejdelsen af disse matrikler strakte sig dog helt ind i 1880'erne, f. eks. er matriklen for Hillerød købstads bygrunde indrettet 1881. Et eksemplar af matriklerne tillige med de da optagne bykort findes i matrikelsarkivet, hvor ligeledes omskrevne eksemplarer findes. I matriklerne indføres forandringer af grundene under henvisning til M. C. J. journalen eller til forandringsprotokollen.

Som det fremgår af ovenstående, er der i tidsrummet mellem grundtaksterne 1682 og de i henhold til loven 1863 indrettede matrikler ikke tale om nogen ensartet udvikling i henseende til de forskellige købstæders matrikulering. Når man vil forfølge en købstadejendoms historie og fastslå en i forskellige dokumenter omtalt ejendoms identitet, gælder det da om at klare sig, hvordan matrikuleringen i den pågældende købstad har udviklet sig i nævnte tidsrum, og på hvilke numre realregistre har været indrettede, og hvilke numre skøderne har brugt. Men en redegørelse for hver købstads herhenhørende forhold har naturligt måttet ligge uden for nærværende afhandlings rammer. I den følgende oversigt over de til landsarkiverne afleverede realregistre er det dog angivet, efter hvilke numre disse er indrettede, men f. eks. ikke fra hvilken tid de stammer. I realregistre selv er der dog som regel tilstrækkelige henvisninger til, at man kan komme fra en matrikulering til en anden eller fra et brandnr. til et grundtakst- eller matrikelnr. Forskellen mellem grundtakst- og matrikelnr. synes nærmest at være den, at det sidste har fortrængt det første. I fr. 1845 og loven 1863 er der som set kun tale om matrikelnr., og det ses også i hvert fald enkelte steder, at oprindelige grundtakstnr. senere op i tiden benævnes matrikelnr. I dette tilfælde har benævnelsen fra landet således vundet sejr over byerne.

Ligesom jeg har måttet lade en redegørelse for hver enkelt købstads matrikuleringsforhold ligge, således har jeg også gjort dette med hensyn til forholdet mellem købstadgrundene og købstadjorderne. At disse er bleven matrikulerede sammen med landet i 1680'erne og 1844, er dog lige nævnt. I realregistre for købstadgrundene vil man ofte tillige finde markjorderne, enten disse nu er anførte under det nr. i byen, hvortil de hørte, eller under særskilte løbenumre eller matrikelnumrene fra 1844.

TILLÆG.

Summarisk registratur over de i landsarkiverne beroende selvstændige skøde- og panteprotokoller for købstæderne.

De tre landsarkiver eller, som de da kaldtes, provinsarkiver indrettedes som bekendt i henhold til lov af 30. marts 1889 om oprettelse af et rigsarkiv som opbevaringssteder for lokaløvrighedernes ældre arkivalier. De toges i brug i begyndelsen af 1890'erne. Den grundlæggende bestemmelse om lokaløvrighedernes afleveringer af arkivalier til landsarkiverne er bekendtgørelsen af 10. marts 1891, men denne undtog skøde- og pantevæsenet fra afleveringspligt. Allerede forud for landsarkivernes oprettelse — i 1880'erne — var dog en del gamle skøde- og panteprotokoller bleven afleverede fra embederne til geheimearkivet, og de afleveredes herfra ved landsarkivernes oprettelse til disse. I begyndelsen af det 19. årh. afleverede endvidere flere embeder frivilligt nogle af deres ældre skøde- og panteprotokoller. En fast regel med hensyn til afleveringerne blev imidlertid først givet ved bekendtgørelsen 1. april 1919, der bestemte, at skøde- og panteprotokoller ældre end 1848 samt registre til disse, der var omskrevne og ikke længere benyttedes, skulde indsendes til landsarkiverne inden 1. septbr. 1919. Slutningsåret for de i landsarkiverne beroende protokoller vil derfor som regel være omkring år 1848, om end nogle enkelte embeder har afleveret deres protokoller adskilligt længere frem i tiden.

Med hensyn til den følgende summariske registratur skal jeg gøre et par bemærkninger. Købstæderne er indenfor de landsarkiver, hvorunder de henhører, opførte i alfabetisk orden. Efter købstædernes navne anføres begyndelses- og slutningsåret for de i landsarkiverne beroende selvstændige skøde- og panteprotokoller, ligesom det bemærkes, om der er huller i rækken af disse. Dernæst angives det, hvorvidt der til landsarkiverne er afleveret realregistre (RR.), og efter hvilke numre disse er indrettede. Realregistrene er medtagne af hensyn til deres ovenfor omtalte store betydning ved studiet af en ejendoms ejerrække. Registra-

turen over realregistrene gør dog for så vidt ikke krav på fuldstændighed, da enkelte mindre vigtige er udeladte. Udeladte er også realregistre for markjorderne, der dog som regel vil findes for et lignende tidsrum som for købstadgrundene, enten de nu er medtagne i registrene for disse eller har særskilte protokoller. Om markjordernes numre er ovenfor talt. — Ved realregistrene anføres det omtrentlige årstal for deres indrettelse, hvad der altså vil sige, at man i dem kan vente at finde anført de dagældende skøder og adkomster, og dernæst anføres, hvor længe de omtrent har været i brug.

For de i landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm beroende protokollers vedkommende har jeg selv udarbejdet registraturen, et ikke altid let arbejde, da kun de færreste protokoller forhen var registrerede, og realregistrene ofte udkræver en længere undersøgelse. Muligt kan der derfor også i mine opgivelser være indløbet en eller anden fejl. For Fyns og for Jyllands vedkommende er registraturerne velvilligst udarbejdede af de pågældende landsarkiver, og for de nordslesvigske købstæders vedkommende skyldes opgivelserne min kollega mag. art. Gribsvad, bestyrer af arkivdepotet i Åbenrå. Om afvigelserne mellem skøde- og pantevæsenet i kongeriget og i Slesvigs købstæder er tidligere (s. 36 f.) talt. Efter de slesvigske købstæders navne anføres årstallene for »Schuld- und Pfandprotocoll«, dernæst de bevarede »Nebenbücher«, og endelig er der for de to af byerne særlige »Kontrakt- og licitationsprotokoller« eller »Ekspeditionsprotokoller«, hvori adkomster findes indførte. — At der ved udarbejdelsen af registraturerne kan være fulgt et lidt forskelligt skøn, er rimeligt.

Sluttelig betoner jeg, at registraturens angivelser jo må tages som gældende i øjeblikket. Slutningsårene vil stadig kunne forrykkes ved afleveringer fra de pågældende dommerembeder. Imidlertid vil det forhåbentlig ikke blive betragtet som uden betydning at få den følgende oversigt over alt det ældre til arkiverne afleverede og for den historiske forskning lettere tilgængelige materiale.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Aa se *Å!*

Allinge-Sandvig (Hammershus birk) 1693—1837. RR. (Matr. nr.) 1834 — ca. 1880.

Frederikssund 1738—1839 (for 1738—1809 sammen med Slangerup).

Hasle 1721—1844. RR. (Matr. nr.) 1834 — ca. 1880.

Helsingør 1583—86, 1682—1862. RR. (Brandnr.) indrettet 1829 og indeholdende alle ældre skøder og adkomster, så vidt det da var gørligt at udfinde.

Hillerød 1712—1847. RR. (Matr. nr.) ca. 1820—80.

Holbæk 1706—1846. RR. (Grundtakstnr.) ca. 1830—90; her findes en rubrik: »ældre adkomster« med adskillige ældre skøder.

Kalundborg 1703—46, 48—1849. RR., formentlig indrettet ca. 1740 på brandtaksationsnumre af 1736, ført til ca. 1760 og indeholder flere oplysninger om ejerforhold så langt tilbage som til midten af 17. årh. RR. (Matr. nr.) ca. 1827—ca. 1865.

Korsør 1684—1849. RR. (Matr. nr.) ca. 1792—1870 (sml. Realforhæftelsesreg. 1832—55, hvori er indført gl. adkomster fra 1790 af).

København 1681—1718, 22—24, 28—99¹).

Køge 1587—95, 1638—73, 86—1847. RR. (Matr. nr.) ca. 1815—1861.

Maribo 1738—1848. RR. (Matr. nr.) 1832—ca. 1895.

Nakskov 1641—61, 66—96, 1705—20, 1725—1847 (for 1641—61, 66—82 dog udelukkende pantebog). RR. Matr. nr. ca. 1862—63—95.

Neksø 1741—1841. RR. (Matr. nr.) ca. 1854—85, men indeholder alle skøder og adkomster efter $\frac{1}{8}$ 1801.

Nykøbing F. 1691—1835. RR. (Matr. nr.) ca. 1801—88.

Nykøbing S. 1738—1845.

Nysted 1772—1804, 06—46. RR. (Matr. nr.) 1834—ca. 1910.

¹) Alle realregistre findes endnu i byrettens pante- og brevskriverkontor, også de ældste i henhold til reskriptet 1759 indrettede, hvis praktiske betydning formentlig turde være ringe, men den historiske desto større.

Næstved 1633—46, 62—1713, 1718—1867 (for 1633—46, 62—ca. 85 dog udelukkende pantebog).

Præstø 1739—1845.

Ringsted 1748—1844 (rådstueprotokollen 1719—49 er for 1720—38 tillige pante-, men ikke skødebog). RR. (Brandnr.) omfatter tiden ca. 1748—1840.

Roskilde 1727—1848. RR. (Matr. nr.) ca. 1825-30—ca. 1858.

Rødby 1775—1847.

Rønne 1720—1847. RR. (Matr. nr.) 1781—1820 (d. v. s. indeholder de i skødeprotokollerne for disse år indførte skøder), 1832—1880.

Sandvig se Allinge.

Sakskøbing 1729—1846. RR. (Matr. nr.) 1833—68.

Skelskør 1729—1849.

Slagelse 1695—1850. I de særskilte navneregistre til skøde- og panteprotokollerne findes bagi indrettet »ejendomsregistre«, hvor hver 50 matr. nr. har sine særlige folier, på hvilke i kronologisk orden anføres alle de tinglæste transaktioner, der vedrører disse numre. Det første af disse registre indeholder de ³⁰/₁₁ 1815 gældende skøder og panteobligationer, medens de følgende registre indeholder alle herefter gående skøder og obligationer. Disse registre findes til 1859.

Slangerup (nedlagt som købstad ved reskript ¹²/₅ 1809) 1738—1809.

Sorø 1738—1844. RR. (Matr. nr.) ca. 1800—60.

Stege 1738—1849. RR. (Brandnr.) ca. 1832-33—ca. 1867.

Storehedinge 1720—1874. RR. (Matr. nr.) ca. 1810—75.

Stubbekøbing 1740—1848. RR. (Brandnr.) 1838—62.

Svaneke 1686—1859.

Vordingborg 1700—1841. RR. (Matr. nr.) ca. 1838—ca. 1912.

Åkirkeby 1747—1840. RR. (Matr. nr.) ca. 1856, men omfattende skøder og adkomster fra ca. 1810. — ca. 1890.

Landsarkivet for Fyen.

Assens 1652—96, 1702—1841 (for 1652—96 kun pantebog) RR. (Brandnr.) 1790—1844.

- Bogense* 1696—1839. RR. (Brandnr.) 1790—1824.
Fåborg 1714—1837. RR. (Brandnr.) 1790—99, 1804—23.
Kerteminde 1683—1731, 1765—1843. RR. (Brandnr.) 1790—1898.
Middelfart 1733—1865. RR. (Brandnr.) 1790—
Nyborg 1675—1844. RR. (Brandnr.) 1790—1829. RR. (Matr. nr.) 1856—81.
Odense 1683—1716, 1724—1844. RR. (Brandnr.) 1790—1830. RR. (Matr. nr.) 1830— og 1857—
Rudkøbing 1652—1706 (kun pantebog), 1742—1840. RR. (Brandnr.) 1790—1840.
Svendborg 1683—1847.
Ærøskøbing 1625—34. »Schuld- und Pfandprotocoll« 1751—1867. »Nebenbuch« 1751—1867 (Med undtagelse af protokollen for 1625—34 er protokollerne, som det ses, for Æ. indrettede i overensstemmelse med forholdene i Slesvig).

Landsarkivet for Nørrejylland.

Aa se Å.

- Ebeltoft* 1747—1830.
Fredericia 1682—1839. RR. (Matr. nr.) ca. 1779 ff. og ca. 1850 ff.: RR. (Husnr.), indrettet 1816.
Frederikshavn 1818—47. RR. (Matr.nr.) 1858—90.
Grenå 1740—1847. RR. (Husnr.) c. 1748—1872.
Hjørring 1696—1703, 1718—30, 1738—1844. RR. (Matr.nr.) ca. 1830—67.
Hobro 1738—1846.
Holstebro 1728—1843.
Horsens 1683—1846.
Kolding 1691—1844.
Lemvig 1760—1828.
Mariager 1695—1855. RR. (Matr.nr.) ca. 1779—1856. indrettet 1820.
Nibe 1770—1846.
Nykøbing M. 1738—1843. RR. (Husnr.) ca. 1828—94, indrettet 1835. RR. (Matr.nr.) indrettet c. 1900.

Randers 1694—1709, 1716—1848. RR. (Husnr.) indrettet ca. 1817
og RR. (Matr. nr.) indrettet ca. 1832.

Ribe 1643—1712, 1737—1809, 1814—45.

Ringkøbing 1738—1847. RR. (Husnr.) indrettet ca. 1818.

Skagen 1781—1849.

Skanderborg 1765—1852. RR. (Matr.nr.) indrettet 1842.

Skive 1749—1847. RR. (Matr. nr.) ca. 1830—82, indrettet 1863.

Sæby 1684—1731, 1758—1841. RR. (Matr.nr.) indrettet ca. 1860.

Thisted 1738—1846.

Varde

Vejle 1726—1841. RR. (Husnr.) 1847—53. RR. (Matr.nr.) 1848
—63.

Viborg 1683—1855.

Ålborg 1685—1847. RR. (Husnr.) ca. 1782—1830, 1830 ff. RR.
(Matr. nr.) ca. 1840—83.

Århus 1671—1844. RR. (Matr. nr.) 1796—1829. RR. (Brandnr.)
ca. 1800—1850.

Arkivdepotet i Åbenrå for de sønderjydske landsdele.

Aa se Å.

Haderslev 1698—1884. »Nebenbuch« 1698—1884. Ekspeditions-
protokoller 1769—1878.

*Sønderborg*¹⁾ 1735—1884. »Nebenbuch« 1819—82.

Tønder 1734—1882. »Nebenbuch« 1734—1883. Licitations- og
kontraktprotokoller 1809—80.

*Åbenrå*¹⁾ 1708—1883. »Nebenbuch« 1734—1884.

¹⁾ Protokollerne for disse to byer er endnu ikke afleverede til depotet, men medtages, da afleveringen vil ske i nærmeste fremtid.

ET FUND I AARHUS DOMKIRKE.

Af FR. KNUDSEN.

Paa Dansk Folkemuseum findes foreløbig opbevaret en Samling Bolde, hvorom der haves følgende Oplysninger:

»Ved den i Vinteren 1923—24 skete Nedtagelse af det paa den østlige Pille i søndre Sideskib i Aarhus Domkirke hængende Epitafium over Hans Mikkelsen Storm, død 1659, fandtes der en Mængde, antagelig mindst 50 Skindbolde, der havde ligget bag Epitafiet, og af hvilke 3 udtoges til Nationalmuseet, medens Resten efter Arkitektens Ønske skulde indlemmes i det paa-tænkte Domkirkemuseum. Hvorledes dette Legetøj er kommet paa denne underlige Plads, kan naturligvis ikke siges med Sikkerhed, men sandsynligvis skyldes det Peblinge fra Latinskolen, der jo i Slutningen af 18. Aarh. regelmæssig 1 eller 2 Gange daglig »søgte Koret«, jfr. Sorøbogen I, 544, og vel har fordrevet Tiden med at spille Bold.«

Den 3. Marts 1924.

M. Mackeprang.

Paa Folkemuseet har jeg efter Indbydelse haft Lejlighed til at tage de i Aarhus Domkirke fundne Bolde i Øjesyn, og kan da berette følgende:

Der findes paa Museet 41 Bolde eller Rester deraf. Boldene er af meget forskellig Størrelse fra 10—25 cm i Omkreds. De er fyldte, idet de bestaar af et Overtræk og en indre Kærne. De fleste af dem har endnu bevaret Overtrækket, og hvor dette findes, er det af *Skind*, fint sammensyet af forskellige Stykker, og efter den Maade, hvorpaa disse Stykker er grupperede, kan der skelnes mellem forskellige Typer:

- 1) Boldene er syet af 4 Stk. Skind fra Pol til Pol: 3 Bolde,
- 2) af 8 Stk., 4 om hver Pol: 25 Bolde.
- 3) af 12 Stk., 6 om hver Pol: 1 Bold.
- 4) af 6 Stk., Strimler, fra Pol til Pol: 6 Bolde,
- 5) uregelmæssigt syet: 2 (smaa) Bolde.

De fleste, over Halvdelen, af de foreliggende Bolde er saa-

ledes sammensyet af 8 Stk. Skind. Denne Gruppe (2) maa da betragtes som Typen paa den fundne Samling. Fig. 1 og 2.

Skindstykkerne er undertiden forskelligt farvede, foruden hvidt findes *blaat, rødt og lysebrunt*. Enkelte af Boldene er særlig godt bevarede, hos nogle staar Farverne endnu kraftigt, og Formen har holdt sig uforandret, idet de er ganske kuglerunde. To Bolde af Gruppe 2 synes at have kendt hinanden i levende Live, de er nemlig begge af den almindelige Type, lige omhyg-

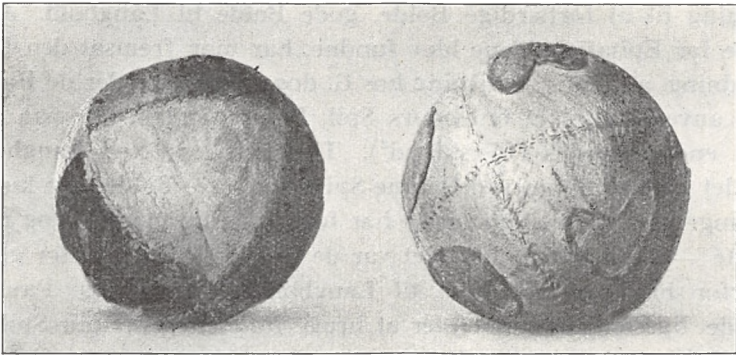

Fig. 1.

Fig. 2.

gelige i Form, næsten eens i Størrelse, og midt paa hvert Felt bærer de begge udklippede, paasyede Hjerter af Skind. Fig. 1. Maaske er Figurerne Ejermændens Kendemærke paa sine Bolde, maaske har Hjerterne ogsaa haft andet Ærinde!

Boldenes indre Kærne er i nogle Tilfælde dannet af *Uldgarn*, ogsaa har man hertil anvendt andet Materiale: Halm og maaske andre Plantestoffer. I mange Tilfælde, hvor Skindbeklædningen ikke er bristet eller S sammensyningen ikke er revnet, kan man ikke vide, hvoraf Kærnen bestaar. Hvor der er anvendt Uldgarn, er dette viklet sammen i Nøgler, og det har været af Vigtighed, at dette Nøgler var haardt, fast og elastisk, saa Bolden kunde springe godt, thi Nøglet er holdt fast sammen, gennemsyet med Hørgarn, hvorefter det er stramt dækket med Skindet.

Man faar let det Indtryk, at der ved Fremstillingen af disse Bolde er anvendt betydelig Omhu: deres kuglerunde Form, hvor

den oprindelige Form da er bevaret, deres smukke Sammen-
syning, den omhyggeligt forarbejdede Kærne, endelig deres Farve
og Zirater, tyder paa, at man har anset det for at være af Vig-
tighed til Spillet at have gode og smukke Bolde. En stor Del af
Boldene er dog nu saa haardt medtaget af Tidens Tand, at Form
og Farve ikke længere kan erkendes. Et Par af de mindste Bolde
kunde synes at være mindre omhyggeligt forarbejdede.

Fra Tyskland haves fra omkr. 1790 hos Gutschmuths¹⁾ en An-
visning til at forfærdige Bolde, gode Bolde til Langbold. Alle-
rede før Epitafiebaldene blev fundne, har man fremsat den For-
modning, at denne Anvisning hos G. dog snarere gælder de Bolde,
der anvendtes til et indendørs Spil, Paume-Spillet, der paa G.'s
Tid endnu øvedes i Tyskland²⁾. Thi mere end ved Langbold-
spillet gjaldt det om ved Paume-Spillet at have Bolde, der kunde
springe godt! Men Gutschmuths har formodentlig ment, — og med
Rette — at til Langboldspillet var de bedste Bolde ikke for gode.
Derfor har han anbefalet til Langbold at forfærdige Paume-
Bolde, ligesom han anbefaler at bruge *Raquetten*, Paume-Spillets
Ketcher, til Langbold. Han angiver saaledes, at »man lægger
Garn saa længe i Vand til det synker til Bunds, derpaa omvikler
man Bolden overmaade stramt med dette, giver den et Overtræk
af Papir, hvilket man fæster med Bindegarn, og denne »Knaul«
bager man i Ovn til Papiret bliver mørkegult.« Endvidere
angives det, at Bolden skal overtrækkes med »durchnässten
weilsem oder Dänischen Handschuhleder so straf als möglich«.

Boldene, hvis Kærne omvikles med Garn overmaade stramt,
og som overtrækkes med Handskeskind saa stramt som muligt,
synes ganske at passe paa Epitafiebaldene.

Rasmus Æreboe beretter³⁾, at han som Discipel i Næstved
Latinskole, hvori han kom 1696, tjente lidt Penge ved at sy
»Bolte, hvilke var meget rare« (i: sjældne). Da Æreboes Bolte

¹⁾ Spiele zur Erholung des Körpers und Geistes, Hof.

²⁾ Fr. Knudsen: Langbold. Danske Studier, 1922, S. 119.

³⁾ Autobiografi, udg. af Grove, Kbhvn. 1889, S. 24. Meddelt af Museums-
inspektør Kai Uldall.

er rare, fine, af en ypperlig Kvalitet, og de fremstilles for Penges Skyld, er det næppe den almindelige Uldbald, der her menes, da denne saavidt vides aldrig er Genstand for Handel, men snarere Tidens fornemme Idrætsbold, Paume-Bolden, der hos de professionelle Boldmestre, Markørerne som de kaldtes, kunde købes til Spillet.

Da Boldene er fundne bag et Epitafium over en Mand, der er død 1659, maa de stamme fra Tiden efter dette Aarstal, og det er rimeligt at antage, at de er vildfarne Bolde fra et Spil, der har været øvet i Kirken. Men Boldene har næppe været brugt til almindeligt Boldspil, øvet af Drengene, d. v. s. *Langbold*, *Stanto*, maaske *Trebold* eller anden *dansk Boldleg*, thi dels øves disse Spil i Almindelighed ikke indendørs, dels anvendes til disse Børne- og Ungdomslege i Alm. ikke Skindbolde, men den sædvanlige danske Uldbald, fremstillet, syet af Uldgarn i forskellige stærke Farver i otte eller fire Felter over en indre Kærne, dog er Uldbalden undertiden ogsaa fremstillet paa anden Maade¹⁾.

I min Samling af gamle danske (o. a.) Bolde, 100 i Tal, er denne Uldbald Typen, medens Bolde, syede af tilklippede Stykker af Skind (el. Klæde) er ganske underordnede i Tal²⁾. Og Uldbolde af denne Type kendes fra alle Landets Egne som Børne- og Ungdomsbold, kendes ogsaa fra Tyskland, og der er intet, der tyder paa, at denne Bold skulde være fremstaaet i en sen Tid, snarere kunde de stærke Farver tyde paa, at Bolden oprindelig tilhører en Tid, der forlængst er forsvunden, maaske en fjern Fortid, da Boldspillet hørte til de rituelle Skikke ved Solens Komme om Foraaret. Den lille Bold med de straalende Farver, som kastedes i Vejret op mod Solen, kunde være Menneskets ældgamle Paaskehyldelse til den varme, flammende Sol³⁾.

Da nu Uldbalden ikke alene er den almindelige danske Bold, men maaske den almindeligste Bold overhovedet, er det ejendommeligt, at vi ved Epitafiefundet i Aarhus stilles overfor en

¹⁾ Langbold af Fr. K., Danske Studier 1922, S. 99.

²⁾ Denne Samling findes i Bibliothekssalen i Københavns Idrætspark.

³⁾ Émile Souvestre: Les derniers Brétons, la soule i Morbihan.

Samling udelukkende af Skindbolde. Den gamle danske Uldbold er overhovedet ikke repræsenteret i denne store Samling. Dette kunde tyde paa, at vi her ikke har med et almindeligt, et gammelt dansk Spil at gøre, men med et særligt, maaske et fremmed Spil, hvortil man kun har anvendt Bolde af Skind, og — da Spillet har været øvet i Kirken — med et Spil at gøre, der har været øvet indendørs i store Rum.

En saadan Idræt, et Boldspil, der øvedes *indendørs med Skindbolde, i Boldhuse*, kendes særdeles godt fra den Tid, Boldene kan tænkes at have fundet Hvile i Kirken.

I Middelalderen og senere fandtes der nemlig et saadant Boldspil udbredt over Frankrig og andre evropæiske Lande, som allerede nævnt ogsaa i Tyskland, hvor hver større By havde sit Boldhus, og dette Spil fandt ogsaa Vej her til Norden. Det er Moderspillet til Nutidens Lawn-Tennis, og spilledes paa lignende Maade som Nutidsspillet, idet det gjaldt om under særlige Forhold at slaa en lille Bold frem og tilbage over Net eller Tov fra Spiller til Spiller, men medens man senere benyttede et Slagtræ, en Raquette, anvendte man oprindeligt den flade Haand, *la paume*, til at spille Bolden med, deraf Spillets Navn: *Jeu de paume*, Paume-Spillet. Maaske kan Spillet følges tilbage til de antikke Spil, idet lignende Øvelse, hvor det gjaldt om at slaa Bolden, at flugte den tilbage til Modspilleren med et skarpt Slag med den flade Haand, kendes fra Oldtiden under Navn af *Ludere expulsim*.

Hvornaar Spillet kom her til Landet, vides næppe, men Lovene for Spillet, »giort i Paris Aar 1591«, blev oversat til Dansk 1650¹⁾, og »den meget fornemme / yndelig oc Kongelig Leeg Boldspil /« synes omkring denne Tid at have været meget udbredt her i Danmark.

Christian den IV lod selv ved et saa lille Slot som Ibstrup (Jægersborg) bygge et Boldhus. Det lavedes af Træ, der blev tilhugget i Norge, og var 27 Bindinger langt, 14 Alen bredt og 10 Alen højt. Lignende fandtes ved de øvrige Slotte. Om Bold-

¹⁾ Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, Kbhvn., 1656, S. 353: Boldhuus Ordinantz bestaaende udi Fire oc tyfve Artikke' o. s. v.

husene ved Københavns Slot (og i Sorø) minder endnu Gaderne af samme Navn¹⁾. Ikke alene Mænd, men ogsaa Kvinder, og vel sagtens ogsaa Børn, har øvet Spillet. Om den ulykkelige Leonora Christine berettes saaledes: »*Elle passe le tems à tirer, à courir à cheval, à jouer à la paume*«²⁾.

Ogsaa til Sverrig fandt Spillet Vej. Erik den Fjortende lod saaledes bygge et Boldhus ved Stockholm Slot³⁾. En Variant af Spillet, *jeu de la longue paume*, til Forskel fra indendørs Spillet, *jeu de la courte paume*, øvet i det Fri med større, ligeledes fyldt Skindbold, har holdt sig under Navnet Pärk paa Gotland lige til Nutiden, og dyrkes nu ogsaa i det øvrige Sverrig og Finland. Ogsaa i Danmark har man ved Aarh.s Begyndelse spillet Pärk, men Spillet vandt ikke Fodfæste her.

Under Henvisning til det foran anført, fremsættes her den Formodning, at vi i Epitafiefundet i Aarhus Domkirke staaer overfor en Samling vildfarne Paumebolde, der i Tiden efter 1659 har lagt sig til Ro bagved Hans Mikkelsen Storms Billede. Man har i den lille jyske Købstad ønsket at øve den meget fornemme, yndelig oc Kongelig Leeg, men da det har været dyrt og bekosteligt at bygge Boldhus, hvilket Kongerne og de fornemme har kunnet tillade sig, men hvad man maaske næppe har magtet i en mindre By, har man maattet undvære Huset, og har saa i Stedet for benyttet det store Kirkerum til Spillet.

Man maa være Arkitekten ved Domkirken, Hr. Mogens Clemensen, taknemmelig for, at han har reddet dette Vidnesbyrd om Paumespillet her i Danmark fra Undergang.

I Tilslutning til Fr. Knudsens Artikel om Bolde skal her gives en kort Meddelelse om et ejendommeligt Skab til at gemme Bolde i, som Dansk Folkemuseum for nogle Aar siden erhver-

¹⁾ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden.

²⁾ Danske Smlgr., 2. Række I, S. 157.

³⁾ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden.

vede i Hvalsø. Skabet er af Pyramideform; Pyramidens ene Side danner en Dør. Indvendig ses tre Hylder. Pyramiden har været kronet med en drejet Kugle eller lign. Dens Højde er 1,55 Meter, dens Bredde forneden 0,57 M., foroven 0,13 M. Skabet er indvendig malet rødbrunt, udvendig hvidt med røde Lister og røde

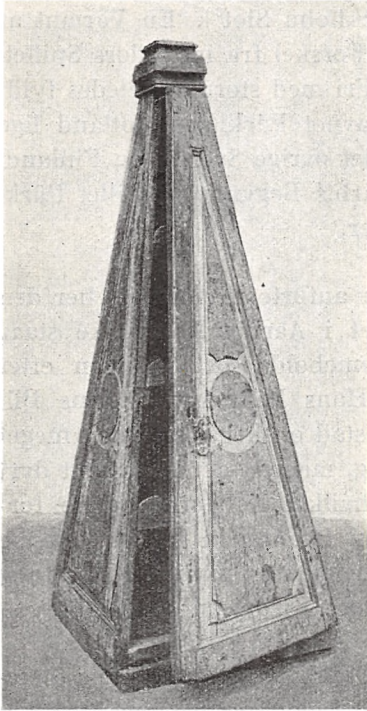

Fig. 3.

Indskrifter, der én Gang er blevet opmalede. Paa Gesimsen er malet: Anno 1741 — 28. Augusti — Sphæristarium (3: Boldgemme). Paa Siderne er malet franske Spilleregler samt Citater af latinske Forfattere, hvori vedkommende Boldspil nævnes. De franske Regler skal her anføres: I. *Le ballon*. Petit ballon, il se pousse avec le poing, d'où il tire son nom *follis pugillaris: pugillatorius* (Nævebold). Derefter følger Citater af Plautus og Suetonius (Augustus), hvori saadanne Nævebolde omtales. — *Follis plumea* (Fjerbold), nommée de sa légèreté et nullement des plumes. L'exercice est de moins fatigante. Derefter følger et Par Citater af Martials Epigrammer, der bl. a. viser, at det væsentlig var Dreng og gamle

Mænd der spillede Fjerbold. — II. *La paume appellée trigonalis*. Il se joue avec une petite balle ronde nommée trigon de trois joueurs disposés en triangle qui se renvoient la balle, tantôt de la main droite, tantôt de la gauche. Celui qui la laisse tomber perd la partie. Derefter følger et Par Citater af Martial. — *Raptim ludere* (at spille hastigt). Lorsque les joueurs sont en sorte de prendre la balle au premier bond. — *Datatim ludere* (at spille til hinanden, give Bolden op til hinanden). Quand un joueur

envoie la balle d'un autre et accompagne ce mouvement de diverses feintes pour tromper les joueurs. — Expulsim ludere (at spille udslaaende el. fordrivende). Lorsque les joueurs se repoussent les uns les autres pour occuper la balle et la renvoyer. Derefter følger et Citat af Digtet Laus Pisonis. III. *Pila paganica. La paume de village*. Les balles qu'on y emploie sont faites d'une peau remplie de plume, bien foulée et bien entassée, ce qui donne une dureté considérable à ces balles; elles surpassent en grosseur non seulement les balles trigones mais aussi les ballons: folles. Derefter følger et Citat af Martial. — IV. *Harpastum* (Gribebold). Her kan intet sammenhængende læses af Teksten; efter den følger tre Citater af Martial.

Skabet stammer uden Tvivl fra Ledreborg, som Geheime- raad Johan Ludvig v. Holstein købte 1739. Han var en af Tidens lærdeste Mænd, Universitetets Patron og Præses i Videnskaber- nes Selskab, saa Indskrifternes mange klassiske Citater passer særdeles godt til ham og hans Kreds. Skabet kan have indgaaet som Led i den arkitektoniske Udsmykning af et Havehus, Bold- hus el. lign. Hovedbygningen paa Ledreborg paabegyndtes først 1744.

Sælgeren, der havde det fra en Husmand i Saaby-Kisserup Kommune, vilde vide, at det i sin Tid havde staaet i Skoven ved Ledreborg og havde været brugt til Øl og Brændevin.

Jørgen Olrik.

DET FYENSKE BISPE- OG STIFTSØVRIGHEDS-ARKIV.

AF HANS KNUDSEN.

I Tilslutning til de Oversigter, der her i Tidsskriftet tidligere er blevet givet over Indholdet af Sjællands Biske- og Stifts- øvrighedsarkiv (V.S. 45) og de jyske Biskearkiver (V.S. 81), er det nu blevet mig muligt ogsaa at meddele en lignende over det *fyenske Biskearkiv*.

Hvad der særlig udmærker dette frem for de andre, er det righoldige Brevstof fra 16. og 17. Aarhundrede, men store Opdagelser er der dog ikke at gøre i det, da Forskere som Engelseft, Crone og H. F. Rørdam¹⁾ allerede før det indgik i Landsarkivet, har benyttet det saare flittigt, hvad baade Samlinger til Fyens Historie og Topografi og Kirkehist. Samlinger vidner tilstrækkeligt om. Det maa derfor meget anbefales enhver, der gennemgaar disse ældre Dele af Arkivet, først at undersøge, om de interessante Fund, han maaske mener at have gjort, ikke forlængst er publicerede.

Da efterfølgende Oversigt er anlagt efter ganske de samme Principer som den for de jydsk, turde det være overflødig atter her at gøre Rede for dem.

Fyens Stift omfattede som bekendt tidligere ogsaa Lolland-Falster og Als, men efter at Lolland-Falsters Stift var blevet oprettet ved kgl. Anordning af 30. Decbr. 1803, afleveredes i 1804 til dette de Sager, der særligt angik disse Landsdele, hvorfra de siden er gaaet til Landsarkivet for Sjælland, som desuden senere har modtaget en Del udskilte Sager af samme Art fra det fyenske Landsarkiv. Protokollerne lod sig imidlertid ikke saaledes dele, hvorfor Journaler, Kopibøger, Vita- og Kaldsbrevsprotokoller m. v. indtil 1804 angaa hele det gamle Omraade og maa søges i Odense, mens Breve og Dokumenter maa søges i København.

Als hørte under Fyens Stift til 1819, da den sammen med Ærø blev til et særligt Bispedømme, som bestod til 1864. Ogsaa til dette nye Embede blev de udskillelige ældre Sager afgivne, men allerede i 1888 er dog i hvert Fald Størsteparten af de ærøske Sager atter blevet givet tilbage til det Arkiv, hvorfra de hidrørte, endda forøget med en Del yngre. Lidt ældre alsiske Sager

¹⁾ »Som Præst i Brændekilde og Bellinge i Nærheden af Odense (1876—83) fik jeg Lejlighed til ved Biskop Engelstofts Godhed at gennemgaa en stor Del af Fyens Bispearkiv, der er bevaret i god Stand og ret vel ordnet. I den Tanke derved fremtidig at kunne bidrage til Oplysning særlig af vor Kirkes Historie, afskrev jeg eller excerperede jeg en ikke ringe Del af de forefundne gamle Breve og Aktstykker.« (Kirkehist. Saml. 3, V, 461).

findes der ogsaa, men en Del af dette kortvarige Bispedømmes Arkiv skal dog endnu være i Statsarkivet i Kiel¹⁾.

Over det fynske Bispe- og Stiftsovrighedsarkiv til ca. 1850 foreligger der en i Landsarkivet udarbejdet renskreven Registratur, efter hvilken Sagerne er ordnede og opstillede. Den omfatter i alt væsentligt kun første Aflevering, mens de senere Afleveringer henligger, som de er modtagne. Det er altsaa et for besøgende ret let tilgængeligt Arkiv, men en Oversigt over det turde dog være til Nytte for dem, der ikke er paa Stedet, og desuden vil her nærmere omtales forskelligt af Vigtighed for Lokalhistorikeren, som ikke er nævnt i Registraturen.

Den registrerede Del af Bispearkivet er delt i følgende Hovedgrupper: A. Arkivet i Almindelighed, B. Kopibøger over udgaaede Sager, C. Bøger over indkomne Sager med Bilag, D. Indberetninger, E. Diverse Sager.

I Gruppen A. findes en anselig Række *Registranter og Overleveringsreversaler*, men der er dog kun Grund til nærmere at omtale en Registrant, affattet ca. 1762 af Biskop Jacob Ramus og fortsat af Efterfølgerne til ca. 1889. I den findes nemlig alle ældre Breve specificerede, og dens Inddeling ligger til Grund for Arkivets Ordning til 1785, men inden for de enkelte Grupper (Herreder o. s. v.) er Registrantens Nummerfølge kasseret til Fordel for en gennemført kronologisk Omlægning af hele Stoffet.

B.-Gruppen begynder med Biskop Muuses Korrespondanceprotokol 1712—17, der gengiver baade ind- og udgaaede Breve, og omfatter dernæst en Række *Kopibøger over udgaaede Breve* 1738—1849, 50 Bind, som indtil 1804 ogsaa rummer Stiftsovrighedens udgaaede Breve. Af personalhistorisk Interesse er i samme Afdeling en *Protokol over Biskoppens Paategninger paa Ansøgninger om ledige Præsteembeder* 1834—51, som ogsaa indeholder Erklæringer i andre Sager af personlig Karakter.

I Gruppen C. er for det første indordnet Pergamenterne og dernæst alle Breve og Dokumenter paa Papir til 1785.

¹⁾ Jvf. Georg Hille: Übersicht über die Bestände des königlichen Staatsarchivs zu Schleswig. S. 16.

Samlingen af Pergamenter er dog ikke meget betydelig, da alle Breve ældre end 1559 her som i de jyske Bispearkiver er beordret afgivne til Rigsarkivet.

Brevene paa Papir er, som nævnt, henlagt efter Inddelingen i »Rami Registratur«, d. v. s., først kommer Stiftets almindelige Breve, væsentligst Kongebreve samt andre Breve og Dokumenter, der efter deres Art ikke egnede sig til at indgaa under lokalt begrænsede Rammer, og dernæst de lokalt bestemte Breve. For Odenses Vedkommende er der endda flere Rækker, nemlig foruden 1 Pakke for Købstaden i Almindelighed særlige Pakker for de større Institutioner som Gymnasiet, Hospitalet, Kommunitetet o. s. v. For den øvrige Del af Stiftet er der kun Herredspakker, saaledes at Sager vedrørende de andre Købstæder skal søges under det Herred, i hvilket de ligger.

Der gemmes her et ypperligt Materiale til baade Byernes og Landets Historie fra Midten af 16. Aarhundrede og ikke mindst mange Vidnesbyrd om Vanskelighederne ved at faa sat Skik paa den nye lutherske Præstestand, og hvor stærkt benyttede, de end er af tidligere Forskere, kan ingen Lokalhistoriker forsvare at gaa dem forbi.

Benævnelsen, Indkomne Breve, dækker endelig ikke helt Indholdet, da der findes meget andet end egentlige Breve, nemlig Dokumenter som Genparter af kgl. Skøder paa Kirker, Fundatser paa Legater og Stiftelser samt meget værdifulde Indberetninger, hvorom mere senere.

Fra 1786 have der almindelige *Journaler* over de indkomne Breve. Til 1846 er de fælles for Bisp og Stiftsøvrighed, og de dertil svarende *Breve* er til ca. 1894 afleverede til Landsarkivet og ligger topografisk fordelt ligesom de ældre, kun at Købstædernes Breve ikke mere skal søges i Herredernes Pakker, men i en særlig Række, »Fyens og Langelands Købstæders Breve«, som efter 1853 er blevet fordelt i flere Grupper.

Allerede fra 1718 er ogsaa *kgl. Reskripter og Kollegialbreve* udsondrede i særlige Pakkerækker efter en egen Fortegnelse og under Betegnelsen: Reskripter, Resolutioner og Ministeriebreve afleverede op til 1900.

Under Gruppen D. Indberetninger og Svar paa Cirkulærer er i Landsarkivets Registrant ikke anført de ældste af de saare vigtige *Indberetninger om Præstekaldenes Beskaffenhed*, der findes spredt rundt i Herredspakkerne efter Arkivets oprindelige Ordning, men det skal dog her forsøges at give en Oversigt over, hvad der endnu er i Behold.

Allerede fra 1552 haves fra *Lunde Herred*: »Regiister paa præsternis og saagnedegnis renthe oc indkomst oc paa kiircker-nis tiilliggelse, landgilde oc jaarde offuer alt Lunde herrit«. Foruden Oplysninger om Indkomsterne lægges der megen Vægt paa at meddele, om noget Gods er frakommet Kaldene, og paa at fremlægge Adkomstdokumenter. De er af samme Karakter som de næsten samtidige Indberetninger fra 1553 fra Vendelbo Stift (V.S. 85).

Af samme Beskaffenhed er det Register paa Præsternes Underholdning i *Nyborg Len* 1554, der findes i Stiftets almindelige Breve (udgivet af G. L. Wad: *Fra Fyens Fortid* I. S. 127 ff.), hvor man faar lignende Underretninger fra Vinding, Sunds og Gudme Herreder samt Hindsholmen.

Disse Indberetninger fra 1552 og 1554 er dog isolerede Fænomener ligesom et Par lignende fra 1568 fra *Bjerge* og *Vends Herreder*, hvor der findes ret summariske Oplysninger om Præsters og Degnes Indkomster, om Præstegaardenes Udsæd og Tallet paa Tiendeydere, og hvor der citeres meget gamle Adkomstdokumenter. De yder altsaa meget betydningsfulde statistiske Oplysninger fra en fjern Tid, men langt fyldigere er dog den Række »*Provstebøger*« fra Aarene 1571—72, der findes i Herredspakkerne, undtagen for Aasum, Bjerge, Sallinge, Skam¹⁾, Lange-lands søndre Herred, Ærø og Als.

I nogle af dem staar, at de er udfærdigede efter Ordre af Erik Rosenkrantz, Lensmand paa Næsbyhoved, og Biskop Niels Jespersen, men da de er samtidige med lignende fra Vendelbo Stift, maa der sikkert yderligere staa en kongelig Befaling bag.

De er vel noget forskelligt affattede for de forskellige Her-

¹⁾ I Skam Herreds Provstearkiv findes dog en Afskrift fra 1686 af den forsvundne Original.

reder, men oftest er dog Provsterne gaaet med god Villie til Værket, hvad Beretningen for Odense Herred vidner om, idet Provsten skriver, at det er en »Jordebog paa Otthenzherritz sognepresters oc sognedegnisk indkomme, huilken huer sognepresthaffuer bekiendt och bestaadt med deris egne handschrieffter och med sognewinder, oc andre gamle, aluorlige danemendtt haffue samtycht oc stadfesth sandingen at were, en parth med breff och segell och en parth medt leffuendes røst, som jeg Jacob Henrichsøn, prouest udj forskrefne Othenze herrit, selffuer hørt och grundelig wdj sandhedt forfaridt haffuer.«

I Almindelighed vil de give Oplysninger om Præstegaardenes Tilliggende i Bymarken, benævnte med de gamle Marknavne, og Udsæden i hvert enkelt Stykke, Antallet af Tiendeydere og Tiendens Størrelse, og ofte vil meget gamle Adkomstbreve paa Præstekaldets Jorder og Gods være citerede.

Degneembedernes Forhold er ogsaa udførligt behandlede med Angivelse af Jordtilliggende og Degnerente, ofte faar man her i Tilgift alle Bymændenes Navne, idet det er optegnet, hvad hver især af dem skulde yde af Korn, Gæs og Æg til Degnen.

Disse Redegørelser for Gejstlighedens Indkomster kaster et skarpt Strejflys over Datidens Landbrugsforhold. Det er vel i og for sig ikke overraskende, at det er den middelalderlige Landsby fra Valdemarernes Dage, der her møder os, men det er dog lærerigt at se Fortidens Brug levendegjort i de fyenske Sogne.

Der er Adkomster, der lyder paa en Marsel (Mark Sølv) Jord, thi saa meget gav en vis »Peper« til Brænderup Præstegaard, og Præstegaardenes Marker er tit »Stug« Jord for sig selv, men hyppigst dog rebdragen med Bymændenes eller en Blanding af begge Dele.

Fra Gelsted i Vends Herred er der Vidnesbyrd om en fuldstændig Omrebning, idet Provsten melder, at han ikke kan faa beskrevet Præstegaardens Jord dér, »thi Præsten i disse Dage haver givet hende op under Reb, og hvis Jord som tilforn laa til Præstegaarden er nu mesten frarebet og anden i Steden, og kan han ikke heller vide, hvad den Jord kan taale til Sæd, som han nu fanger igen, før han hende haver pløjen.«

Rundt om fra er der ogsaa Klager over, at Bønderne gik Præsterne for nær og pløjede sig til af deres Agre i Bymarkens mange Smaastykker. Fra Egense i Sunds Herred lyder Klagen saaledes: »Item i Højmarken ved Højene for de to Præstegaards nordreste Agre er pløjet $\frac{1}{2}$ Skp. Land omkring »Høffdestenen« af to Mænd, som ere Kronens Tjenere, jordegne Bønder. Og ingen af deres Rensbrødre, som »høffder paa samme Brødt« pløjer omkring uden de to.

Item for den nordreste Ager ved Knollen i samme Mark synes at være frakommen den østerste Forslet mere end Halvdelen til en af Fru Kirstine Bend Norbys Tjenere, hvilken Mand mener at gaa over »Boelsbrøden« med sin Forslet, og ingen af hans Boelsbrødre uden han alene.«

I Vinding Herred er Decimanterne anførte med Tal paa Bryder og Landboer i hvert Sogn, men Bryder synes her at betegne jordegne Bønder, idet man stødse har modstillet Bryder — Landboer; »Malsmendt« — Landboer; Bryder og Bønder — Landboer; Bryder — Smaaboliger, og i Hjulby anføres kun 21 Landboer og Ugedagsmænd.

Der var i alt 287 Bryder mod 292 Landboer i Vinding Herreds Hovedsogne med Annekser, tilsammen 579 Brug, hvis de opgivne Enkeltsummer er rigtige, thi de Sammendragssummer, Provsten giver for hvert Sogn, er ofte ikke i Overensstemmelse med Tallene paa Bryder og Landboer.

I de andre Herreder forekommer der kun undtagelsesvis en lignende Sondring mellem Tiendeyderne, men blot det samlede Tal af disse for hvert Sogn har jo en betydelig statistisk Interesse.

Det næste Hold *Provstebøger* er fra 1667, ligeledes fordelt rundt i Herredspakkerne, men kun i Behold for Lunde, Bjerge, Vinding, Gudme, Sunds og Sallinge Herreder. hvortil kan føjes Baag Herred, i hvis Provstearkiv der haves et Eksempplar. De blev til efter Biskop Niels Bangs Initiativ, der, som Provsten, Niels Friis i Vinding skriver. »lod dette sætte i Værk i en god Mening for vores Efterkommeres Skyld.«

De indeholder Stof af samme Art som de ældre: Præste-

gaardenes Tilliggende med Udsæd og Marknavne, Decimanttal, Degnerente, Citat af gamle Dokumenter, men Svenskekrigen ligger imellem, og dens Spor kendtes endnu. Fra Munkebo i Bjerger Herred meldes der om særlige Ødelæggelser, »thi begge Arma-derne stod og stødte her i Sognet, og i Byen stod vores ganske Armade«.

En Del Præster, navnlig i Sunds Herred, har dog under Af-fattelsen af disse Beretninger haft Adgang til de ældre fra 1571—72 og benyttet dem saa stærkt som Kilde, at den Fremstilling, de derefter giver, ikke kan anses for fyldestgørende for Sam-tiden.

Fra 1690 findes, ligeledes fordelt i Herredspakkerne, de fra alle Stifter kendte vigtige *Indberetninger* i Henh. t. Reskript af 1. Febr. s. A. (se V.S. 86), som derfor ikke skal omtales nærmere her. De mangler desværre for Aasum, Gudme, Vends, Skovby Herreder, Ærø og Als.

Endelig findes der endnu i Brevpakkerne for *Langeland Indberetninger fra 1576 om Kirkerne* med Angivelse af deres Ejen-domsbreve, Landgilde og Inventar, ypperlige Oplysninger, som savnes for Stiftets andre Dele. Af gammelt katolsk Inventar nævnes der i Fuglsbølle og Longelse Vandkar i Hesteskikkelse, og al-mindeligt fandtes i disse Langelands Kirker samlet gamle Jern-bøsser til Landets Forsvar. »Gud give, at vi ikke trænge til dem«.

Ved Siden af de her omtalte Indberetninger i Herredspak-kerne findes der ogsaa i *Gruppe D.-Indberetninger og Svar paa Cirkulærer* adskilligt om Præstekaldene, som nærmere er specificeret i Landsarkivets Registratur. Her skal blot nævnes Indberetninger om beneficeret Gods 1666 (kun for Bjerger Herred), 1681, 1794; Indberetninger om Sognekaldenes Beskaffenhed 1679, 1688; Indberetninger 1689—90 om Sognekaldenes Forringelse siden 1660; Indberetninger om Præstekaldene 1801 og 1812—13, af hvilke især de sidste er meget fyldige og oplysende.

(Nogle Beretninger om Præstekaldene og deres Beskaffenhed 1740, 1762 og 1786 er dog registreret under Gruppen E. Diverse Sager).

I Gruppen Indberetninger findes desuden en Del om *Kir-*

kernes Tilstand, Synsforretninger over dem, Indberetninger om Køb og Salg, alt af Vigtighed for Lokalhistorien. Her bør især nævnes den fortræffelige Samling fra 1665 om Kirkernes Indkomster og Tilstand (i Henh. t. Biskop Niels Bangs Skrivelse af 1664 26. Decbr.), hvoraf en Del er trykt i Samlinger til Fyens Historie og Topografi IX. S. 205 med en Fortegnelse over de Kirker, hvorom slige Beretninger haves.

I *Gruppen E. Diverse Sager* maa nævnes:

Visitatsprotokoller 1588—1608, 1732—1803, 1834—96. Den ældste er Jacob Madsens berømte Visitatsbog, nu let tilgængelig i Crones Udgave, hvad Originalen ikke kan siges at være, da den gamle Bishops Haand ikke hører til de lettest læselige, og Dansk og Latin idelig veksler i Teksten, men den trykte Udgave mangler dog hans saare naive og alligevel oplysende smaa Tegninger af Kirkerne.

Visitatserne 1834—96 er indført i 11 provstivis ordnede Bind og paa Grund af de sidste Tilførslers Ungdom endnu ikke almindelig tilgængelige.

Edsbøger 1616—63, 1718—68 3 Bind. De manglende Aar suppleres i nogen Maade af ældre og yngre Edsformularer i Pakker.

Protokoller over Kollatser og Kaldsbreve 1731—1875 4 Bind.
Vitaprotokoller 1732—1884 2 Bind.

Stiftsøvrighedsarkivet rummer ikke Korrespondancesager af Ælde, da Stiftsøvrigheden først har faaet egne *Journaler* fra 1846. Den dertil hørende *Korrespondance* er afleveret til 1894, saa denne Afdeling af Arkivet er for den ældre Tid ikke af større Betydning. Ganske isoleret findes der dog en *Kopibog* over udgaede Breve 1732—47, som let vil overses.

En *egen Korrespondancegruppe* med Kopibøger, Journaler og indkomne Breve 1810 ff. er der dog opstaaet angaaende Odense Katedralskole, Nyborg Latinskole og Kommunitetet.

Noget ældre Sager findes der vedrørende *Bestyrelsen* af Stiftelser og Legater samt *Revisionen* af Regnskaber for Kirker, Skoler, Hospitaler, Stiftelser og Fattigvæsen.

Endelig er der den store Samling af *Tiendeforeninger og -Kendelser*.

Af mere almindelig Betydning er i Afdelingen: *Diverse Sager*

Landemodeprotokoller 1680—1867 5 Bind.

Tamperretsprotokol 1662—1702 1 Bind.

BISKOPPEN OVER ALS OG ÆRØ.

Af dette kortvarige Bispedømmes Sager opbevares i det fynske Landsarkiv: *Indkomne Breve 1819—64 11 Pakker.*

KLUBSKATTEN AF 1819.

AF HOLGER HANSEN.

Frue Kirke i København blev skudt ned af Englænderne i September 1807; man begyndte paa Genopbyggelsen af Kirken efter C. F. Hansens Plan i 1811, men Arbejdet skred kun langsomt fremad, og i 1819 mente man, at der endnu behøvedes 300,000 Rdl. Sølv, for at Bygningen kunde blive færdig. En ned-sat Kommission foreslog da at laane de 300,000 Rdl. og at af-drage og forrente Laanet i Løbet af 28 Aar med 6 pCt. om Aaret samt at tilvejebringe de til Renter og Afdrag nødvendige Penge, 18,000 Rdl. om Aaret, ved at paalægge en Klubafgift til et Beløb af 10,000 Rdl., lade Frue Kirke selv betale 1000 Rdl. og fordele en Afgift paa 7000 Rdl. aarlig paa Kirketiendeejerne. Dette For-slag vandt Bifald hos Danske Kancelli og indstilledes til Kongen, som ligeledes approberede det. Den 20. Oktober 1819 udgik der en Plakat, hvori det hedder, at da de hidtil fremskaffede Midler til Frue Kirkes Genopbyggelse »ikke have indbragt hvad der be-høves til, at denne Vort Riges Hovedkirke, som igen er opstaaet af sin Aske, paa nye kan vorde indrettet til offentlig høitidelig Gudstjeneste, saa have Vi, for at see dette saa snart mueligt iværksat uden dertil at paabyde nogen saadan Afgift, der maatte falde Yderne besværlig, allernaadigst tilladt, at den fornødne

Capital maa optages til Laans imod et passende aarligt Afdrag; og ville Vi til den Ende, i Henseende til hvad der, til Betaling af Capital-Afdraget og Renterne, bør tilvejebringes, hermed allernaadigst have anordnet og befaleet, som følger: 1. Enhver Klub og ethvert dramatisk Selskab i Vort Rige Danmark har for indeværende Aar og fremdeles aarlig, indtil ovenmeldte Laan er afbetalt, at erlægge 2 Rbdlr. Sølv for hvert af sammes ordentlige Medlemmer, hvilken Afgift indkræves inden hvert Aars November Maaned, i Købstæderne af Magistraten eller, hvor ingen Magistrat er, af Byfogden, samt paa Landet, saafremt slige Selskaber der finde Sted, af vedkommende Politimester.¹⁾

Som et Minde om denne ret haarde Forlystelsesskat findes i Rigsarkivet en Del Pakker med Paaskriften »Klubregnskaber« (d. v. s. Klubskatregnskaber), som gaar fra Aaret 1819 til 1851, da Laanet var afbetalt. Man kan af disse Regnskaber se, hvilke Foreninger af den Slags der har været i København og Provinsbyerne i dette Tidsrum, og hvor store de har været; man ser, at der i Helsingør har været et dramatisk Selskab, i Fredericia Klubben Marie, i Randers Det harmoniske Selskab og i Aalborg Klubben Enigheden og saaledes videre i de fleste Byer en eller flere selskabelige Foreninger. I 1830 indkom der fra København alene over 2000 Rdl. af denne Klubafgift; Slagelse dramatiske Selskab maatte samme Aar betale 84 Rdl., Det venskabelige Selskab i Næstved 103 Rdl., den ældste Klub i Odense 130 Rdl. For mange Foreninger har denne Skat sikkert været meget trykkende, og den er vel nok Skyld i, at Det borgerlige Selskab i Næstved i Aaret 1825 blev ophævet. Det er ikke meget, man ved om disse Klubber og dramatiske Selskaber, som i første Halvdel af det 19. Aarhundrede betød saa meget for Livet i Byerne; deres Arkiver er for det meste gaaet fuldstændig til Grunde, og deres Tilværelse er glemt; lidt Oplysning om dem kan hentes af disse Regnskaber, der — saa vidt vides — hidtil har været upaaagtede.

For Københavns Vedkommende findes Oplysninger om Klubberne ogsaa i Politidirektørens Arkiv. I Aaret 1780 10. Maj udgik

¹⁾ Fr. Thaarup: Vor Frue Kirke. 1833, S. 27. — Collegial-Tidende 1819, S. 779 ff.

en Kabinetsordre til Politimester Fedder, hvorved denne fik et vist Tilsyn med Klubberne; Ordren har været betragtet som en Slags Grundlov for Klubvæsenet og findes ofte trykt foran Selskabernes Love. I Instruks af 1809 4. April § 17 paalagdes det ligeledes Politiet at have Tilsyn med Klubberne, og Klubskattens Indførelse 1819 gjorde det endmere nødvendigt at have Rede paa dem. Men efter Grundloven af 5. Juni 1849, og navnlig efter at Klubskatten var ophørt 1855, fordi den havde naaet sit Maal, at afbetale Frue Kirkes Gæld, skulde man vente, at dette Polititilsyn var forbi; i Jürgensens Lovlexikon staar da ogsaa: »Et saadant særligt Tilsyn fra Politiets Side formenes nu uforeneligt med den grundlovsmæssige Foreningsret«. Ikke desto mindre naar Dokumenterne angaaende Klubberne i Politidirektørens Arkiv lige fra 1816 til 1863; det er aabenbart ikke gaaet rigtig op for Publikum, hvor langt Friheden strakte, og Politiet har ikke været ivrigt efter at oplyse derom.

Svarende til disse Arkivalier i Københavns Politidirektørs Arkiv skulde man vente i Provinsbyernes Byfogedarkiver at finde lignende; saadanne er imidlertid ikke paatruftne.

ANMELDELSER.

NY LITERATUR VEDRØRENDE ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER 1923—25.

I det følgende skal gives en kortfattet Oversigt over Bøger og Tidsskriftsartikler fra Årene 1923—25, der giver Oplysninger af Betydning vedrørende dansk Almuekultur og danske Folkeminder. Bøger, der tidligere har været anmeldt i nærværende Tidsskrift omtales naturligvis ikke, ligesom der ogsaa af Pladshensyn har måttet drages visse Grænser, således at absolut Fuldstændighed ikke har kunnet opnåes, men det er dog mit Håb, at det vigtigste er taget med i det nedenstående. Oversigten falder i to Afsnit. Først omtales selvstændige Bøger, derefter Tidsskrifts-

og Årbogsartikler. Indenfor hvert Afsnit er de lokale Skildringer ordnet efter Egne.

Først skal nævnes *Jørgen Olriks* Oversættelse af *Erik Pontoppidans* latinske Skrift (Everriculum o. s. v.) imod Almuens Overtro (fra 1736) betitlet: »*Fejekost* til at udfejje den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme«. (Danmarks Folkeminder Nr. 27. Schönberg 1923. XXXII + 72 S.). Erik Pontoppidan meddeler i sit Skrift en Række Iagttagelser fra dansk og norsk Folketro fra Beg. af 18. Årh., således som Varsler, ulykkelige Dage, Julelege og deres Umadelighed o. s. v. Det er ret morsomt at læse, hvormeget den nidkære lutherske Biskop har at fortælle herom. Dog bekommer det os nu som tyndt Øl, når vi sammenligner Skriftet med de mange parallelle Træk, der er fremdraget i senere danske Folkemindebøger, men som et Tidsdokument har Pontoppidans Skrift naturligvis betydelig historisk Interesse. Man må være Oversætteren meget taknemlig for hans aldeles fortræffelige Indledning om den øvrige ældre og med Pontoppidan samtidige latinske Literatur vedrørende dansk Folketro. Således er gennemgået en Mængde latinske Studenter-Disputater, hvori der findes Oplysninger om »papistiske Levninger« og »gammelt Hedenskab«. Ved Omtalen af Mogens Hosums Disputats om *Kippinge* (S. XXIII) savnes en Henvisning til *H. F. Rørdams* Afhandling om Valfarterne til Kippinge i Kirkeh. Saml. 4. R. III, 433 ff., hvor Rørdam gør Hosums og flere andres Disputater til Genstand for Undersøgelse. J. Olrik har forsynet »*Fejekost*« med et udførligt Sagregister.

I *Andreas G. Jensens Bog: Jydepotten* (Levin og Munksgaard 1924. 183 S.) har vi fået en grundig Redegørelse for vort Lands ældste Håndværk, Pottfabrikationen, idet Forf. påviser, hvorledes man lige fra Oldtiden af og til vor Tid har fremstillet Potter af Ler, senere almindeligvis kaldet »Jydepotter«, da det væsentligt var i Jylland, de blev fremstillede. Det, som vistnok vil forbyse Læserne mest, er Andreas G. Jensens Meddelelser om Jydepotteindustriens Omfang. I en Del Tabeller gives der statistiske Oplysninger herom. Man ser deraf, at Potteindustrien,

især i Vardeegnen, var en overordentlig betydelig Næringsvej både for »Pottetekoner« og »Pottemænd«. Forf. har fremdraget meget ukendt Stof, og i en Række Afsnit er på en tiltalende og instruktiv Måde gjort Rede for alle de enkelte Spørgsmål vedrørende Potteindustrien og Fremstillingsteknikken. Bogens 85 Billeder supplerer Teksten fortræffeligt. En Literaturliste og Ordliste findes bag i Bogen, men i en Håndbog som denne, vilde det have været meget ønskeligt, om der havde været direkte (Tal-) Henvisninger fra Teksten til Literaturfortegnelsen. Man kunde have ønsket en Oplysning om, hvorfor Forf. f. Eks. ikke har omtalt Potteindustrien i Sorring (»Sorring-Potter«) [se E. T. Kristensen: Jysk Almueliv, Tillbd. V, Nr. 11; Århus Stifts Årb. 1924, 1 ff.; Ludv. Schrøder: Danm. Hjelpekilder og Næringsveje I, 74], Dallerup Sogn nær Silkeborg, men »Sorring-Potter« var jo *røde*, og dette er vel Grunden til, at de ikke nævnes i en Bog om de *sorte* Jydepotter. Hertil kan anføres, at man ogsaa i *Klipleve* Sogn i Sønderjylland har lavet Potter; en Lokalitet, som ikke er anført hos A. G. Jensen (se Hejmdal 16. Maj 1908). Det vilde have været nyttigt, om der fandtes Henvisninger til alle de forskellige Småoplysninger rundt i E. T. Kristensens mange Bøger om Potteovne (»Kakkelpotter«); men trods disse få Bemærkninger mod A. G. Jensens Bog om Jydepotten, kan man dog ikke undlade at sige, at her er fremkommet et dygtigt og rigt Værk, som ikke hvert År har et værdigt Sidestykke i vor Literatur om Almuens Kultur og Erhverv.

Et Arbejde, der behandler en anden uddød jysk Industrigren er *Niels Nielsens* Disputats om *Jernproduktionen i Jylland*. Her kan også nævnes *A. Oppermanns* Afhandling om *vort ældste Kulsvieri* (Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark VII Bd.) og *H. Grüner Nielsens* Redegørelse for *Saltfabrikationen* på Læsø (Danmarks Folkeminder Nr. 29 [se Fortid og Nutid V. 192 f.]) — alle grundige Bidrag til Oplysning om ophørte Industrigrene i Danmark.

Et Arbejde af en hel anden Støbning end de foran anførte, er *J. C. Stochholms* Billedværk: *Det, som forsvinder* (Aug. Bang 1924. 322 S.), der yder et populært Supplement til den øvrige Li-

teratur om forsvundne danske Erhverv og næsten uddøde gamle Folkeskikke. Heri fortælles om Jydepotter, Knipling, Vævning, Uldindustri, gammeldags Bonde- og Håndværkerarbejde, Hedebofester, Kildefester, gammeldags jysk Bryllup og meget mere. Teksten er folkelig og refererende. I Skildringen af det gamle København og Øen Anholt er der dog en Del originale Træk sete af Forf. Der er hist og her indløbet nogle Småfejl og Unøjagtigheder i Teksten, som kunde have været undgået. Således kan nævnes som Eks.: S. 138: Landsgrev for Landsgrav; S. 158: Senper (vivum) for Semper. Karoline Graves' og Klaus Berntsens Fornavne staves i Bogen med C; skal jo være med K. Overskriften *Biavl* S. 158 burde ikke have været der. Men Teksten er ikke Hovedsagen i dette smukt udstyrede Værk, derimod de mange Billeder. Stochholm har i Virkeligheden udfyldt et Savn med dette Billedværk, idet han her forelægger et Udvalg af sine gennem mange År indsamlede — med kunstnerisk Sans udførte — kulturhistoriske *Fotografier* fra alle Danmarks Egne. En Del af Fotografierne er dog ikke tagne af Stochholm selv, men alene det, at have samlet så mange karakteristiske Billeder af Folketyper og Erhverv er megen Tak værd, og i Fremtiden vil sådanne Billeder jo få yderligere Værdi.

Et andet Billedværk, der kan nævnes i Tilslutning til Stochholms Bog, er *Louise Ottesens Danske Folkedragter* (Hasselbalch 1923. 91 S.), hvori der findes Fotografier og Beskrivelser af 17 Folkedragter fra Danmarks forskellige Egne samt Færøerne. Desuden forefindes Mønstertegninger i Mængde. Meningen med denne lille Bog, der er den første i sin Art herhjemme, er, at give et Hjælpemiddel for dansk Ungdom til selv at gøre sig gode Efterligninger af Folkedragter til Brug for Folkedansere, Sanglegeskredse o. Ign., men Kulturhistorikere kan også have Udbytte af at stifte Bekendtskab med denne Bog.

Til *Evald Tang Kristensens* 80 Års Fødselsdag 24. Januar 1923 overrakte »Danmarks Folkeminder« ham som Gave en Samling Førstehåndsoptegnelser af Folkeminder, optegnede til denne Lejlighed af Folk både fra Danmark og fra fremmede Lande. Denne håndskrevne *Æresbog* omfattede 1272 Meddelelser

fra 223 Bidragydere. Af denne Bunke Optegnelser er udgivet et Udvalg ved *Hans Ellekilde* (Danmarks Folkeminder Nr. 28. Schönberg 1923. 158 S.). Udg. har forsynet hver enkelt Folke-minde med indgående Noter, der oplyser om dets Forekomst i utrykt og trykt Literatur. Udgaven er derved til betydelig Nytte måske især for udenlandske Folklorister. Bogen er illustreret samt af Udg. forsynet med en Vejledning til Benyttelse af E. T. Kristensens Værker, en Liste over Æresbogens Bidragydere og en Stedliste.

Evald Tang Kristensen har på *eget* Forlag (Adrs.: »Mindebo«, Mølholm pr. Vejle) udgivet første Bind af sine *Minder og Oplevelser* omhandlende hans Slægtshistorie, Barndom og Ungdom og slutter 1866, da han bliver kaldet til Lærer i Gjellerup. Først i næste Bind, der er i Trykken¹⁾, vil vi få Besked om Begyndelsen af hans betydningsfulde Indsamling af Folkeminder. Hovedindtrykket, man bevarer efter Læsningen af den 303 tetrykte Sider store Bog, er nærmest trist og mørkt. Man bliver så underlig trang om Hjertet ved at læse om E. T. Kristensens ublide og fattige Barndomsår. Seminarietiden i Lyngby (Djursland) 1857—61 har heller ikke været synderlig morsom eller fremmende for hans Udvikling. Han giver da også en både vittig og kritisk Karakteristik af Seminariets Lærere. Det, som hæver E. T. Kristensens Erindringer over mange andre Selvbiografier, der udkommer mellem År og Dag, er den usædvanlige Mængde Oplysninger og Småtræk, man får meddelt vedrørende Folkelivet i de Egne, Forf. kom i Berøring med i sin Barndom og Ungdom. Bogen er skrevet såre fængslende, og dens mange Jyskheder giver Stilen en særegen djærv Tone, som det sikkert vil være en Fryd for mange Læsere at stifte Bekendtskab med. Gid mange vil gøre den gamle Forfatter den Glæde at købe Bogen. Det vil være en fortjent Opmuntring for ham til at fortsætte med Udgivelsen af sine *Minder og Oplevelser*, der antagelig vil fylde 3—4 Bind endnu.

I *Poul Terps* Erindringer (Clausen og Rist XXXX. Gyldendal. 178 S.) får vi en meget livfuld Skildring af Folkelivet i Kolding-

¹⁾ og nu udkommet [senere Tilf.].

egnen, især i Starup Sogn, *Brusk Herred*. Poul Terp (død i Juli 1925) beretter ikke alene om det daglige Liv i Gård og på Mark, om Bryllup, Oldemand, Landsbyhåndværkere o. s. v., men han giver også mange Bidrag til Egnens politiske Historie, om Andelsbevægelsen, Højskoleophold i Rødding og flere morsomme Træk om Jakob Knudsens Fader, Jens Lassen Knudsen, der sine sidste Leveår var Præst i Lejrskov. P. Terps Fortællinger om denne originale Præst er dog blevet bestridt fra enkelte Sider. En meget sympatetisk Skildring gives af den i sin Tid kendte Folketingsmand Haastrup. Fra 1864 meddeles nogle Oplysninger om Fjendernes Ophold i Egnen. Beretningen, som Terp giver (S. 71) af Slaget ved Vorbasse, er ikke historisk korrekt. En Note, der henviste til O. F. Geddes og fleres Afhandlinger om Slaget i »Fra Ribe Amt« 1904, vilde have været på sin Plads. Iøvrigt verserer der flere andre sagnagtige Fortællinger i Egnen om den for de danske Dragoner så glimrende Bedrift ved Vorbasse 29. Febr. 1864. I en Række Artikler i »Venstbl. f. sydl. Jyll.« o. Nytår 1924 især omhandlende Erindringer fra 48 og 64 i Skanderup Sogn ved Kolding, medd. af *Otto Korsgaard*, findes således en Omtale af Vorbasseslaget (Venstbl. 2. Jan. 1924), bygget på Tradition, der — ligesom P. Terps — ejheller er historisk rigtig, men som også giver et Indtryk af, hvorledes Folketraditionen ændrer og pynter på en for de danske sejrige Tildragelse¹).

Fra Koldingegnen er endnu kommet et historisk Arbejde, som det er rimeligt lige at nævne i denne Forbindelse, nemlig *P. Eliassens: Historiske Strejftog i Koldingegnen* (Konrad Jør-

¹) I Anledning af 60-Året for 1864 er der også fremkommet nogle Krigsminder og Dagbøger i de hist. Amtsårhbøger. Således: Dagbog fra Krigen 1864, ført af J. P. Madsen, Hvilsager. Uddragssvis meddelt ved H. Birkelund (Randers Årb. 1923). En Soldats Dagbog fra 1864, nedskrevet paa Skudsmålsbogens overflødige Blade af Soldaten, Husmand Thomas Thomsen i Havnlev (Præsto Årb. 1923). En Dames Dagbog fra 1864. Med Indledning og Noter af P. Eliassen (Vejle Årb. II, 1923). En gammel Mands Erindringer fra Kolding 1864. Af Frantz Jensen (Vejle Årb. I 1924). Erindringer fra Haderslev 1864 af A. J. Marcussen (Slesv. Søndagsblad 1/1 1924 ff.). J. Carl Christensen: Fraa 48 (A. Bayer 1923. 75 S.), fra Torstrup ved Varde. H. F. Feilberg: Fra Sundeved i Krigsårene 1848—50 og 1864 (Sønd. Årb. 1923, 229 ff.).

gensen 1923. 311 S.). I 27 Afhandlinger behandler Forf., der er den bedste Kender af Sydøstjyllands Historie, en Række Spørgsmål fra Kolding og Omegn i Tiden fra Svenskekrigene til o. År 1800. I flere af Afhandlingerne (Varulvene i Viuf, Fra Bremhøj¹⁾ [S. 61], Besøg paa Landet¹⁾ [S. 205 ff.], Lisbeth Julius) findes direkte Bidrag til Oplysning om Folkets Dagligliv og Tro. Ellers behandles naturligtvis i Hovedsagen Spørgsmål vedrørende den almindelige Historie i Koldingegnen. Bogen supplerer fortræffeligt Forf.'s tidl. udk. Bog: Kolding fra Middelalder til Nutid.

I sin Bog: *Smaa Livsbilleder* (Aschehoug 1923. 112 S.) har Poul Bjerger givet en Slags Fortsættelse af Bogen: *Jydske Bønder* (se Fortid og Nutid IV, 186). »Smaa Livsbilleder« indeholder fem Biografier af Folk P. Bj. har kendt, Folk, der vel ikke kom i høje Stillinger, men som udførte et så godt og trofast Arbejde, »at de ikke alene selv har faaet noget ud af Livet, men at andre ogsaa er bleven rigere derved«. Biografierne af den ejendommelige Kunstsamler Anders Madsen på Omø og af den kendte Dialekt- og Folkemindesamler, Dyrlæge Peder Jensen i Kværndrup, er af mest almen Interesse. Poul Bjerger udsendte denne Bog på sin 70 Års Fødselsdag, og den er tilegnet hans gamle Elever. Det har vel hermed været hans Hensigt, at Ungdommen igennem hans Bog skulde stifte Bekendtskab med Mennesker, hvis Liv og Færd har været opbyggelige Eksempler på Bravhed og Dygtighed, værdige til Efterfølgelse. Bogen viser i al Fald, hvad jævne, danske Bønder *kan* nå at udrette i Livet, og det synes ikke altid at være helt lidt.

På Woels Forlag har Søren Vasegaard 1924 udgivet *Niels Blichers Topographie over Vium Præstekald* efter Originaludgaven fra 1795. Enhver Samler af topografisk Literatur vil være taknemlig for denne nye Udgave af N. Blichers Vium Beskrivelse, som ellers ikke har været til at opdrive. Man får dér grundige Oplysninger om Befolkningens Livsvilkår og Sæder, og man lærer at påskønne N. Bl.'s fortræffelige Iagttagelsesævner. Udg. har forsynet Bogen med udførlige Noter.

¹⁾ Jfr. hermed Hards-Årb. 1924: J. Aldals Afhandling om Struer, hvor der bl. a. meddeles nogle Skifter fra 18. Årh. ligesom hos P. Eliassen.

Søren Vasegaard synes at have lært af Niels Blicher, thi han har selv påbegyndt Udgivelsen af en topografisk-kulturhistorisk Beskrivelse: *Fra Klejtrup Sogn* (Woel 1925), Bidrag til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70'erne. I første Hæfte gives Oplysninger om Sognets almindelige Karakter, Befolkningsforhold, Levemåde o. s. v., og man har efter Begyndelsen at dømme Grund til at tro, at vi her får en udførlig Skildring af Sydhimmerlands Almuekultur lige inden Overgangstiden til alle de moderne Fremskridt indenfor det danske Landbrug.

Henrik Ussing har i Bogen: *Fra Hedeboegnen* (Danmarks Folkeminder Nr. 26. 173 S.) med *Marie Christophersen* som Optegnerske fortsat sit Arbejde med at fremskaffe og offentliggøre indgående typiske Skildringer af gamle Dages Landsbyliv fra forskellige danske Egne. Marie Christophersen har et indgående Kendskab til Hedeboegnens Kvindesyssel, og det er da også denne Side af de gamle Højelsebønders Liv og Virke, der synes bedst behandlet i denne Folkelivsskildring, men iøvrigt er der givet adskillige andre fortræffelige Bidrag til Oplysning om gammelt Bondeliv i dette Arbejde. Således kan måske fremhæves Afsnittet om Oldermandslavet. Bogen er forsynet med mange gode Billeder.

Fra *Sønderjylland* har vi også fået adskillige Bidrag vedrørende Almueliv og Folkeminder. Således har fhv. Højskoleforstander *Peter Andresen* [død 15. Sept. 1925], Vinding, udsendt en Bog: *Hjemstavns minder fra Sundeved og Als* (Konrad Jørgensen 1924. 148 S.), hvori han skildrer Folkelivet, som er levet i nævnte Egne. Disse Minder må sees under Synsvinklen: under Fremmedherredømmet; thi kun således har Forf. kendt sin Hjemegn. P. Andresens Skildring af det »bevægede Folkeliv« på Sundeved og Als er lykkedes i usædvanlig Grad. Man kan ikke undgå at gribes på det stærkeste under Læsningen af flere af Bogens Afsnit, der giver levende Skildringer af Kampene på Sundeved og Als i 48 og 64 og af de nationale Kampe senere hen. I tre Kapitler (Ullerup, Egen, Broager) gives mange kulturhistoriske —

originalt sete — Småbidrag til Belysning af disse Byers Mennesker og Folkeliv¹).

Fra Als og Sundeved er endvidere udkommet en Sagnsamling: *Folkesagn og gamle Fortællinger*, samlede af *J. Raben* (Sønderborg 1923. 120 S.), mest efter utrykte Kilder. Det har altid sin Værdi at få en Landsdels Sagn så righoldigt repræsenteret på ett Sted, som det er Tilfældet i denne Bog, hvori der findes 196 Sagn. Ligeledes har en Bog som denne sin vækkende Betydning for Hjemstavnhistorien i dens Egn. Det er således den fyldigste Sagnsamling, der findes fra et enkelt Område i Sønderjylland. Desværre er Bogen dårlig udstyret og trykt med uensartede Typer.

Et godt Sted til at fremdrage sønderjysk Folkeminder i, er det nye *Sønderjysk Maanedsskrift* (red. af *Cl. Eskildsen* og *H. Lausten-Thomsen*, udg. af Hist Sf. f. Sdj.), der nu har begyndt sin 2. Ärg. I første Ärg. findes en Mængde større og mindre Bidrag, således om »Oldfund og Stednavne«, »Olmersdiget«, »En gammel Boplads«, »Stensagn fra Sønderjylland«, »Høstning med Segl«, »Blusfester« og meget mere, ligesom der i Afsnittet »*Samlere*« i hvert Hefte findes trykt en Del nyindsamlede Folkeminder; altså en sønderjysk »*Skattegraver*«, som man må ønske en meget lang Levetid.

I et lille Arbejde: *Fra Lintrup Sogn*, medd. af *Hans Pilegaard* (Åbenrå 1925. 73 S.) findes trykt nogle Sagn og Historier, ligesom vistnok alle Lintrup Sogns Stednavne er meddelte.

I *Sønderjydske Årbøger*, der påny begyndte at udkomme i 1923, er ligeledes fremdraget en Del Træk fra Folkelivet i Sønderjylland. Således kan nævnes *N. Hansens* Udgave af *Fr. Fischers* Erindringer (Sdj. Årb. 1924) og *A. P. Tuxens* Barndoms minder fra Tandslet Præstegård 1850—57 (Sønderj. Årb. 1925, 78 ff., 196 ff.). Fischer meddeler Slægtsoplysninger om Rejser til Østasien og mange Træk fra den danske Nationalitetskamp i Sønderjylland efter 1864 m. m. Tuxen skildrer på en såre smuk og festlig Måde BARNEDAGENE i Tandslet Præstegård, Folk og

¹) Jfr. hermed P. Andresens »Sundeveds bebyggelse m. m.« (Sønd. Årb. 1925), 282 ff.

Skikke, Studieår — og så Genforeningen de mange År efter at Barndommens sorgløse Dage var hengåede på den smukke Ø i Lillebælt.

Nogle Bøger afviger ved deres Anlæg noget fra de foran omtalte. Det er først *H. F. Feilbergs: En Kaargild forøget med En vestjydske Gardinprædiken*, der 1923 udk. i 2. Udg. (Alb. Bayer. 96 S.), forsynet med enkelte Noter. Det vil sikkert hilses med Glæde, at denne Bog nu er udkommet påny. »En Kaargild« vil altid indtage en smuk Plads i den *jyske* Literatur, ligesom denne fordringsløse lille Bog belyser en væsentlig Side af gamle Feilbergs Personlighed: hans Sans for Lune og folkelig Fortælle-måde.

H. P. Hansen, Herning, har i *Låjlæ Folk* (Gyldendal, Århus Afd. 1923, 87 S.) skildret en Del, nu døde Originaler fra Midtjylland. Grumme morsomme Anekdoter og pudsige Oplysninger er samlede om flere af dem. En kostelig »Afsøring« af et »Liglys« forefindes også (S. 82), ligesom en Bibelforklaring, man skal lede længe efter for at finde Mage til, kan læses S. 70 f. En Kjæltringbiografi på Folkemålet kan også fremhæves. Bogen er pyntet med et træffende Omslagsbillede og ledsaget af en Ordliste med Tolkninger.

Jeppe Aakjær fortæller Sagn fra Fjends Herred i *Po fir glowend Pæl* (Gyldendal 1923. 170 S.). Disse Sagn blev oprindeligt optegnede af J. Aakjær o. 1883 og sendt til E. T. Kristensen, til hvem Bogen da også er tilegnet. I Tilegnelsesdigtet lyder Slutningslinjerne således: »Der er saa fo mell Haw og O, der glæj mæ mir end dæ«. Mange af de Folkeminder J. Aakjær optegnede som ung, findes nu i alt væsentligt trykt spredt rundt i E. T. Kristensens Bøger (Jfr. Dansk Udsyn 1924, 125). Heraf meddeles i *Po fir glowend Pæl* 26 forskellige Sagn tilhørende forskellige Typer. Skuepladsen for Sagnfortællingen i Bogen henlægges af Forfatteren til Daugbjerg Dås. Aakjær har i denne Sagnbog villet give et Sidestykke til *E Bindstouw*, hvad på sin Vis også er lykkedes. Aakjærs Bog indeholder ikke den brogede og tilfældige Mangfoldighed af Sagn, Viser o. s. v. som *E Bindstouw*, men er ved sin Enkelthed: kun Sagn, dog ligeså underholdende. Som

jysk Sagnbog må Idealet her synes at være nået. Det er en Nydelse at læse denne Bog alene for Jyskens Skyld. Mange træffende Ord — som ikke findes i Feilbergs Ordbog — er benyttede, men heldigvis forklarede.

Lignende folkeligt Formål som Jeppe Aakjærs Sagnbog har også *Hans Ellekildes* egne Genfortællinger af »*Udvalgte Folkeæventyr*« (Gad. 127 S.) fra *Svend Grundtvigs* nu næsten ukendte Samlerværk: *Gamle danske Minder* I—III (1854—61). Denne Æventyrsamling, indeholdende 25 Æventyr, blev udgivet til Minde om Sv. Grundtvigs Hundredårsdag den 9. Septbr. 1924. Til hvert enkelt Æventyr har Udg. føjet en Del Noter, ligesom han i et Efterskrift har redegjort for sit Syn på en populær Udgivelse af Æventyr.

Lars Andersen har udgivet: *Folkeæventyr, indsamlede i Odsherred* (1923). Denne Bog har sin særlige Værdi, ikke blot ved sin nære Tilknytning til den folkelige Fortælling, men også fordi der i Forvejen kun er optegnet forholdsvis få sjællandske Æventyr. (Jfr. H. Ellekildes Karakteristik af L. A. i Holbæk Årb. 1925, 165 ff.).

Endnu er tilbage at nævne nogle Bidrag fra de historiske Amtsårboøger og enkelte Tidsskrifter omhandlende Folkeliv og Folketro.

Christian Olsen, Torpelund, har foruden at udsende *Gamle Danse fra Nordvestsjælland* I—II (harmoniserede for Klaver af Christiane Rützou 1923, 1924. Forlag: Chr. Olsen, Torpelund pr. Eskebjerg) skrevet en udførlig Skildring af sine Forældre, sit Hjem og sin Hjemegn. Det er især Livet på Gården Torpelund i *Bregninge* Sogn i Nordvestsjælland, der fortælles om (Holbæk Årb. 1922—23), og vi har her et godt Supplement til *Karoline Graves' Bog: Ved Halleby Aa* fra omtrent samme Egn af Sjøland¹⁾.

Om *Barselgilder* og *Ligbegængelser* o. 1840—80 i *Hollænderbyen* på Amager fortæller *Dirch Jansen* i Kbhvns. Årb. 1923—24.

¹⁾ Jfr. hermed *P. Kristensens* Artikelrække: Folkelivsbilleder fra Vestsjælland i 60'erne og 70'erne, især fra Rørby Sogn; Sorø Amtstd. ⁵/₉—²⁰/₉ 1922.

Fra *Midtsjælland* findes et mindre Bidrag af *Sv. Christensen: Fra vore Bedsteforældres Tid* (Sorø Årb. 1923).

Frederiksborg Årb. 1925 indeholder udelukkende Bidrag fra *Helsingør* og Folkelivet i denne By. Her kan måske særlig fremhæves et Afsnit *Skoleminder*.

Bondelivet i *Sydstejens* i 1860'erne har fået sin Fortæller i Husmand *Chr. Olsen*, St. Torøje (Præstø Årb. 1923). Om en bornholmsk Original, *Peter Mark*, fortæller *C. J. Hagemann* (Bornh. Saml. 1924) meget sympatetisk. Angående Fortidens *Arbejds måder* på Nordfalster, *Oldermandsgang* i Fjelde, *Sommer-i-By-Ridt* i Kippinge for 200 År siden o. a. m. findes der Småbidrag i Loll.-F. Årb. 1923—24. *Helene Stranges* nordfalsterske Hjemstavnskildring i Romanform: *Priergaardslægten* (2 Bd. 1922—23) indeholder meget til Oplysning om Falsters Almuekultur og Sprog (se Anm. i Loll.-F. Årb. 1924, 146 f.).

Fra Thy findes meddelt et *Bindebrev* (Thisted Årb 1923) og om *Sømandslivet* på Limfjorden i Beg. af 1880'erne fortæller *J. Kusk-Jensen* (Morsø Årb. 1924) livligt og oplysende. Han har her givet et Bidrag til et Område af Folkelivet, som sjældent træffes behandlet. *A. C. Skyums: Gammel Mætt og hendes Hus* (Morsø Årb. 1924) er en hyggelig — lidt novellistisk — Beretning fra Mors om en gammel mild Kvindes Hjem og Levned for godt en Menneskealder siden. En Del af denne Artikel er fortalt på Folkemålet. Om Bondeliv på Mors o. 1860—75 findes endvidere Oplysninger i *Kr. Søndergaards* Bidrag i Morsø Årb. 1924.

G. A. Jensens Barndoms minder fra Århus i Fyrreerne (Århus Årb. 1924—25) er et værdifuldt Stykke Kulturhistorie fra Jyllands Hovedstad, nedskrevne af den gamle Højesteretsassessor, der med sikker Hukommelse genoplever sin Barndom med dens Skolegang, Udflugter o. m. a.

I et Regnskab over Udgifterne ved en *Degns Begravelse* på Mols 1810 (Randers Årb. 1924) står vi overfor et grumme sagligt Bidrag til Belysning af Levemåden ved højtidelige Lejligheder i den gamle Landsby. Et stærkt Indtryk af hårde og fattige Kår modtager man under Læsningen af *J. Andersens* fortrinlige Skildringer: *Fattige Tider* (Ribe Årb. 1923—24), der giver »Strejflys

over Malt Herred i vore Bedsteforældres Tid«. *Otto Korsgaards* Fortællinger om Folkelivet i *Skanderup Sogn* (Ribe Årb. 1924) viser også, at det tiest var fattige og hårde Forhold, der levedes under — især dog for Arbejdsfolk — i Landsbyerne for en 60—80 År siden¹). I *H. H. Sørensens* Afhandling: *Fra Jerne Sogn* (Ribe Årb. 1925) er Oplysningerne om det gamle Bondeliv også prægede af Ordene: Nøjsomhed og hårdt Arbejde.

Søren Alkjærsgs vægtige Afhandling: *Den ulovlige Brændevinsbrænding* (Ribe Årb. 1924) giver på Grundlag af omfattende Studier både morsomme og indgående Oplysninger om Bøndernes Snedighed og Opfindsomhed overfor Kontrollører, der skulde forhindre den megen Fremstilling af den yndede Drik: Brændevinen.

Også *Sognehistorierne* giver gode Bidrag vedrørende Erhvervslivet, og desuden finder der for det meste meddelt nogle Folkeminder og et mindre — ofte alt for lille — Afsnit om Almuekulturen. Økonomiske Grunde forårsager vel også, at Forfatterne er blevne nødte til at begrænse sig til historiske og kommunale Oplysninger. Eksempelvis kan gøres opmærksom på følgende Bøger: *Rasmus Nielsen: Sejerø Sogns Historie* (Eget Forlag, Næstved 1923). *H. K. Kristensen: Lunde Sogn* i V. Horne Herred (Konrad Jørgensen 1923). *S. C. Sortfeldt: Rubjerg Sogn* i Vendsyssel (Eget Forlag 1924). *L. Bøttiger* († 1925): *Vesterskjærninge-Ulbølle og Omegn* (Svendb. Årb. 1924). *Chr. Vammen: Bidrag til Kjærby Sogns Historie* (Randers Årb. 1923—24).

Undersøgelsen af de moderne Kulturstrømningers Indflydelse på Almuelivet i Landsbyerne har Tid efter anden været Genstand for Studium. Således har *Jens P. Jensen* i Høng skrevet om de første store *Folkefester* i Holbæk Amt (Holb. Årb. 1925), på Vejrhøj og på Ulkestrup Mark, hvori gives mange Oplysninger om den folkelige Vækkelse — især i politisk Retning — i denne Egn. Afhandlingen supplerer Forf.'s Bog: *Sjællandske Bønder*, ligesom den også støtter Forf.'s tidligere Arbejder i Holbæk Årb. om Nordvestsjælland's nyere politiske Historie og *Hans*

¹) Fortællingen om Banken i Kolding og de Skanderup Bønder, der lod sig narre (anf. St., 131 f.) burde have været udeladt.

Jensens: Bidrag til Holbæk Amts Historie i det 19. Århundrede (Holbæk Årb. 1923—24). Samme Ærinde har også J. P. Jensens Biografi af *Rasmus Ottesen* (1803—1862), der er »et Bidrag til Religionsfrihedens og de gudelige Forsamlingers Historie« (Sorø Årb. 1923). Om de gudelige Forsamlinger og den folkelige Vækelse gennem Grundtvigs Forkyndelse og Folkehøjskolen findes der Oplysninger i *A. C. Ertebøll-Nielsens* Biografi af en »Førstemand i Tid og Stand«, nemlig Hedeopdyrkeren Jens Pedersen i Strandby Sjørup (Himmerl. Årb. 1923). Om den religiøse Bevægelse i Skjernegnen i 70'erne og 80'erne, der er kendt under Navnet: »*Bornholmerne*« handler et Bidrag af *S. Karl Hansen* i Hards. Årb. 1923. Og om *Askov Folkehøjskoles* første Begyndelse og dens Betydning for de ved *P. Larsen-Skræppenborg* vakte Bønder i *Gjesten* og *Veerst* Sogne gives en Redegørelse i Dansk Udsyn 1925¹).

Går vi over til mere specielle Bidrag vedrørende vort Æmne, da bliver der flere at nævne, som hver især yder noget nyt og værdifuldt. Således har Havearkitekt *Johanns Tolle* meddelt en Del Studier over gamle *Haver* (∴ Moseby Præster og deres Haver gennem mere end halvandet Hundrede Aar i Loll.-F. Årb. 1924; Knuthenborg Park og Haver, smsts. 1925; omkring Astrup Præstegaard, Årh. Årb. 1925). Mest almen Interesse har vel Tolles kulturhistoriske Studie vedrørende de danske Bondehavers Udvikling gennem Tiderne (Gads d. Mag. Juli-Aug. 1925). Her har Forf. nemlig behandlet et Æmne, som ikke tidligere har været Genstand for en samlet Omtale, men som fortjente at undersøges med Benyttelse af hele den omfangsrige Literatur, der spredt forefindes om de gamle Bondehaver, som *Johannes V. Jensen* formoder (*Myter* III »Viet og Kaalgaarden«) er en Fortsættelse af det gamle Vi. *Gunnar Knudsen* har også (Sorø Årb. 1923, 39 ff.) meddelt en Del Oplysninger om Haver i gamle Dage i Sorøegnen.

Et andet for vor Kulturhistorie vigtigt Æmne er de gamle

¹) Jfr. hermed *H. P. H. Barfods: Minder fra gamle grundtvigske Hjem, Gad*, hvoraf hidtil 4 Bd. er udkomne.

Markeders Historie, som der omtrent på én Gang er givet to fyldige Bidrag til, ovenikøbet skrevet af Lokalhistorikere, der ved Siden af har Ry som skønliterære Forfattere, nemlig *Jens Thise* og *Jeppe Aakjær*. Førstnævnte har skrevet en længere meget livlig Afhandling om *Thise Marked* i Vendsyssel (Vends. Årb. 1924). Dette Marked var oprindeligt et Kildemarked holdt ved den bekendte hellige Kilde i Thise. Jeppe Aakjær behandler *Skive Marked* i sin oplysende og festlige Markedsafhandling (Skivebogen 1924). Det er dog ikke de historiske Oplysninger, man er mest glad ved i dette Bidrag til Sallings Historie, men derimod den kendte Digters Skildring af *Folkelivet*, som det udfoldede sig i J. Aakjærs Barndom på Skive Marked. Skønnest er vel nok Omtalen af Markedsviserne. Her skriver Digteren både så poetisk og så muntert, at man både ler og græder på en Gang. Et Par særdeles livfulde Illustrationer ledsager Teksten.

Om det berømte *Kildemarked i Skjorping* (Himmerland) gives der Oplysninger i Himmerl. Årb. 1924, 4 ff. og 25 ff. Om *Holstebro Markeder* i ældre Tid har *P. Storgaard Pedersen* (Hards. Årb. 1923) meddelt et Par historiske Oplysninger. Ligeså fremkommer *C. Klitgaard* med historiske Bidrag om *Kroerne* i Vendsyssel (Vends. Årb. 1923).

I Skivebogen 1924 findes tre Artikler af *Gudmund Schütte* omhandlende *Eskjærs Mytologi, Vætter og Spøgelser fra Astrup og Omegn* og *Spøgeri paa Taarupgaard*, der alle tre vel kan siges at yde Bidrag til »hjemligt« Hedenskab i Salling. Det samme kan også bemærkes om *Svend Aakjærs* Afhandling i Skivebogen 1923 om det *hedenske Alsbjærg* i Børsting og om samme Forf.'s Undersøgelser (Skivebogen 1924) over *Vogn- og Smør-* i danske Stednavne. Svend Aakjærs Redegørelse giver én en Anelse om, hvormeget der ad sproglig Vej — ved Studiet af *Marknavne* — kan indvindes til at bestemme alle Danmarks hedenske Kultsteder.

Om *Byggeskik* i gamle danske Bøndergårde har *Jørgen Olrik* og *H. Zangenberg* skrevet meget instruktive og oplysende — gennemillustrerede — Afhandlinger i Tidsskriftet *Nær og Fjern*

(Jan. 1924) og Dansk Udsyn (1925, 3. H.)¹⁾. Et Bidrag af lignende Art er *K. Thorsens Bornholmsk Byggeskik i ældre Tid* (Bornh. Saml. 1923), hvor der bl. a. meddeles nogle Iagttagelser over den bornholmske *Gårdgruppering*, der — p. Gr. af Naturforholdene — afviger fra de øvrige danske Landsdeles Landsbyanlæg.

En Afhandling, der vil være til megen Nytte som Udgangspunkt for det fremtidige Studium af danske *Folkemelodier*, er *H. Grüner Nielsens Literatur- og Håndskriftsfortegnelse* (Årb. f. Musik 1923 [1924]) over den trykte og utrykte Literatur vedrørende de forskellige Samlinger af danske Folkemelodier. Desuden findes Oplysninger om de enkelte Melodisamlingers Historie, således E. T. Kristensens *egen* Redegørelse for sine Indsamlinger af Folkemelodier og hans Forhold til Svend Grundtvig og Berggreen (jfr. hermed E. T. Kr.'s *Minder og Oplevelser II. 86 ff.*). Tillige er aftrykt en Artikel af *Hjalmar Thuren* om de danske Folkemelodiers Oprindelse.

I *Hans Ellekildes* Udvalg af *østsjællandske Folkesagn* (Kbhvns. Årb. 1924) er givet en Prøve på, hvorledes de enkelte Sagn i en bestemt Egn bør kommenteres.

Til Slut skal nævnes tre Bidrag vedrørende Trolddom og Lægekyndighed blandt Bønderne forhen. Først *Bolette Sørensens* Meddelelser om en *Bandsættelse i Hald 1701* (Randers Årb. 1923), der giver et dystert Indblik i Landsbyens Åndsliv. Dernæst *P. M. Rørsigs* Fortællinger om *Degnen og Folkekirurgen Niels Calmer* i Mosbjerg 1790—1831 (Vends. Årb. 1924), der nød stor Anseelse som Læge. Afhandlingen giver forøvrigt et temmeligt tiltalende Indtryk af gammeldags Lægeforhold på Landet. Og endelig *F. Ohrts* Fortolkning af en *Mane- og Signebog* fra Kirke-Såby Sogn (Kbhvns. Årb. 1923). Den kyndige Forf. giver her desuden en populær Oversigt over »Cyprianusbønnen«.

Kbhvn., 28. Aug. 1925.

August F. Schmidt.

¹⁾ Jfr. hermed H. Zaugenbergs senere udkomne Bog: *Danske Bøndergaarde* (Danmarks Folkeminder Nr. 31. 98 S.).

THORKILD GRAVLUND: DANERLOVEN. Af Danskens Historie: De danske Middelalderlove i Skildringer. Aschehoug. 255 S.

Dansk Kulturhistorie staar i dyb Gæld til Thorkild Gravlund. Ingen har som han forstaaet at vise de Veje, som Fremtidens Forskning maa følge. Med Digterens Evne til Skuen og til æggende og henførende Fremstilling har han fundet frem til de Gaader, der ligger og venter paa Forskerens Arbejde. Allerede i sine første smaa Afhandlinger i Danske Studier traadte den særlig Gravlundske Opfattelse af Begrebet *Bygd* klart frem, og siden da taler vi alle om Bygder. Fuldmoden Frugt af dette Synspunkt blev hans landskendte Bøger om Dansk Folkekarakter og Dansk Bygd, og ingen, der har læst disse Bøger eller den dybe, uoprindelige Bog Landsmands Lov, har kunnet frigøre sig fra denne Mands magtfulde Evne til at præge nye Fyndsprog, til i mandig-lyrisk Kraft at opridse, som i et fyndigt, storlinjet Træsniit, et Symbol, et Vartegn for selve den kulturhistoriske Forskning som det skønne Kapitel »Skellene«, hvor det gamle, kringlede, mosgroede Stendige bliver Sindbilledet paa selve de ældgamle Kulturforskelle i vore Folkebygder. Eller rent skønlitterært som i Bogen »Ellefolket«, hvor Folkets Tro, at det gaar den Gaard ilde, som jævner Ættehøjen paa Gaardens Mark, bliver Sindbillede paa Gravlunds Tro, at det gaar det Land ilde, som kaster Vrag paa Oldarven fra Folkets Fædre. Ellefolket er i Virkeligheden »Folket af Ælde«, det er selve den henfarne Æt, af hvis Dyb Folket skal hente sin Styrke og Hjælp til at leve videre. Arv og Laan, Tro og Traa, Modstilling og Samspil, overalt hos Gravlund ser vi hævdet den dybe Sandhed, at »Riget«, politisk og kulturelt, skabes ved Enig af Brydning mellem stærke Kræfter, men af dybt *forskellige* Kræfter, det er »Skellene«, som er skabende i dansk Kultur. Det udflydende, det rodløse, det splittede, »Konfusionens Aand«, har i Gravlund en utrættelig Modstander.

Det er let at forstaa, at Gravlund nu ogsaa har ønsket at klare for sig selv og sin Samtid, hvad der er de gamle Danerloves Aand, disse vore ældgamle Kulturminster, som nok er ned-

tegnet i Middelalderen, men som har deres Rødder tilbage i Oldtiden. I mange Aar har især Eriks sjællandske Lov været Gravlunds uadskillelige Følgesvend, til hvis snørklede Kapitler han vendte tilbage næsten i daglig Andagt, og der lyser da ogsaa en sjælden Fortrolighed med Lovene og Lovenes Aand ud af Bogen. Det gamle Lovsprog er gengivet paa et smukt og forstaaeligt Nutidsdansk, uden at dets oldgraa Kraft har forladt det. De fire Love er opfattet folkepsykologisk, hver i sin Egenart som folkelig Type, og med sin heraf prægede Opfattelse af den rette Vej i alle de Livssager og Lovmaal, der kan times i Bygden. Hver af de gamle Love viser sit Ansigt, hver har sit Mundhov, og hver sin Mening om Sagen.

Under fire Hovedafsnit er Lovenes store Stof samlet: *Hjemfælliget, Bylavet, Bygden og Tinget*. Ogsaa denne saglige Inddeling stemmer godt med »Lovenes Aand«, de har alle selv en saglig Deling. Ved Slutningen af hvert Kapitel findes Henvisning til Lovstederne i de fire Hovedlove, saa den, der vil vide nøjere Besked, selv kan slaa efter.

Gravlund siger selv i Forordet: »Vore Middelalderlove har gennem mange Aar staaet for mig som det højeste danske Aandsværk, jeg kender, og det største sproglige Kunstværk i Dansk. Saavidt jeg ævner har jeg villet skildre dem samlede som folkepsykologiske Kilder i et Stykke Danskens Historie«. Denne Opgave maa Gravlund siges at have løst paa en saadan Maade, at hans Bog fortjener Udbredelse overalt, hvor vor gamle Arildsarv i dansk Kultur endnu har Interesse.

De fire Love sidder som fire graahærdede Grander paa Rigets store Grandestævne og lægger den Lov, som bygger Landet. I deres tunge og sindige Tale toner Arven af Arild, og i den gamle Ask, Stævnetræet, suser Vinden over deres Hoveder. For Gravlund er Stævnetræet blevet ikke blot Bylavets, men Rigets Midtpunkt, er vokset op i jættestor Majestæt, kronebred og alfavnende som selve Asken Yggdrasil, hvis »Limme luder og Rødder rinder« om Alverden. »Stelen er sat« er et af de folkelige Fyndsprog, som Gravlund har hævet op til symbolsk Betydning. I Stævnetræet er den Stele sat, hvorom selve Rigets Love har

dannet sig. I Grandelavet genkender vi Rigets Samfund, hvor Modsætning og Samspil skaber de stærkeste Kræfter i dansk Kultur.

DET DANSKE LANDBRUGS HISTORIE, redigeret af Statskonsulent *K. Hansen*. G. E. C. Gad. 1924 ff.

Endelig er det i mange Aar med saa stor Spænding imødesete Værk om det danske Landbrugs Historie begyndt at udkomme. Det udgives paa Foranledning af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab med Bistand af en Række af fagkyndige Medarbejdere af Statskonsulent *K. Hansen*, der selv har sat det gamle danske Landbrug saa smukt et Minde ved sin Ordning og Røgt af Landbrugsmuseet i Lyngby.

Det er et længe følt Savn, der her er tilfredsstillet, og efter de hidtil udkomne Hefter (6) tør man sige, at der her er skabt en Haandbog, som i lige Grad vil være nyttig for den, der af videnskabelige Grunde ønsker at sætte sig ind i de fastslaaede Resultater af de tidligere Aars Forskning, som den vil være kærkommen og underholdende Læsning for den læge Læser, Landbrugeren som Byboeren, der paa klar og overskuelig Vis ønsker at belæres om de skiftende Kaar og Metoder, hvorunder dette vort gamle Bondelands bærende Erhverv har været drevet fra Oldtiden gennem Middelalderen og op til den nærmeste Nutid.

I de første 3 Hefter, paa lige ved 240 Sider, skildrer en saa kyndig Fagmand som Statskonsulent, Dyrslæge *J. Jensen Hestens Historie*. Fremstillingen samler sig især om den rationelle Hesteavl fra kort før 1800 og op til Nutiden med udførlig Redegørelse for de forskellige Avlscentre og de mest berømte Raceheste og deres Afkom. Der gøres Rede ikke blot for Statens Indgriben gennem forskellige Forordninger, men ogsaa for det private Initiativ og den mønstergivende Raceavl og opildnende Virksomhed, der udgik fra de kongelige Stutterier og fra de mange private Godsejeres Stalde.

Det kan imidlertid ikke nægtes, at den ældre og ældste Tid er noget stedmoderligt behandlet. Ikke blot er Oldtid og Middelalder kun behandlet paa 5 knebne Sider, men ogsaa Tiden indtil

de store Landboreformer maa nøjes med knap 14 Sider. Nu kan man maaske ganske vist efter hele Værkets Plan ikke forlange omfattende selvstændige Kildestudier, men naar man ser det vældige og ganske uudnyttede Kildestof, der henligger i Rigsarkivet, saa beklager man, at man er blevet narret for den Glæde, det vilde have været at se dette store Stof, især fra det 17. og 18. Aarh., blive levende for os ved den kyndige Behandling fra denne Fagmand, der samtidig ejer Evnen til at fremstille sine Resultater saa livfuldt som Tilfældet er her. Udover det trykte Kildemateriale i Forordninger, Kancelliets Brevbøger, eller i trykte Værker — som f. Eks. C. Christensen (Hørsholm) o. fl. — ses ældre Arkivmateriale ikke at være benyttet i nogen Udstrækning. Afsnittet handler derfor ikke om »Hestens Historie« i Danmark, men fortrinsvis om den rationelle Hesteavl's Historie fra Reformtiden i 18. Aarh.s Slutning til Nutiden; men paa dette mere begrænsede Omraade, som maaske ogsaa er det, der mest vil interessere Hovedparten af Værkets Læsere, byder Afsnittet detaljeret og fyldig Underretning.

Statsgeolog V. *Milthers* har paa 74 Sider skrevet om Danmarks Jordbund, og viser her de samme Egenskaber, som altid særpræger denne Forskers Arbejder, den klare, letfattelige og underholdende, i bedste Forstand populære Fremstillingsform, den prisværdige Mangel paa faglig Specialist-Snæverhed, der viser Forstaaelse og Interesse for Nabovidenskaberne, Arkæologien og Historien til den ene Side og den praktiske, rationelle Ingeniørvidenskab til den anden, se f. Eks. Afsnittet om Udtørring af Søer og Inddæmning til Landvinding fra Havet.

Størst Interesse for dette Tidsskrifts Læsekreds vil utvivlsomt det store Afsnit have, der handler om Jordens Besiddelse og Brug, som er udarbejdet af *O. Christensen*, Tune Landbrugsskole. Kun den, der er dybt fortrolig med dette Emne og den udstrakte Litteratur derom, saaledes som Forf. viser sig at være, har kunnet give en saa fortræffelig Oversigt som denne.

Efter en kortere Oversigt over Landbruget i Oldtid og tidlig Middelalder, følger et Kapitel om Landsbyens Opstaaen, hvori heller ikke savnes en Redegørelse for Stednavneforskningens

Hovedresultater. Maaske kunde man rette den Anke imod dette Afsnit, at det i noget for høj Grad bygger paa P. Lauridsens Teorier. Denne Forfatter har ganske vist været Grundlægger af en paa dansk Grund helt ny Metode, men han er paa flere afgørende Punkter blevet Genstand for en virkningsfuld Kritik fra *Henrik Larsen* (Aarbøger for nord. Oldk. 1918), og før sin Død indrømmede P. Lauridsen til Anm., at han følte sig overbevist om Berettigelsen af Henrik Larsens Kritik, baade m. H. t. dennes Opfattelse af Landsbyformernes Udvikling og af Bolskiftet og endnu ældre Skifteformer. Efter Henrik Larsen — hvis Afh. forøvrigt fik en meget anerkendende Omtale i dette Tidsskr. III 209 af Dr. Marius Kristensen — skulde den gamle P. Lauridsenske Deling af Bytyperne i »Rundby«, »Langby« og »Terrænby« ikke mere kunne opretholdes, men den ældste Bosættelsesform skal være Rækkebyen, en enkelt Gaardrække (altsaa oftest svarende til, hvad P. L. kalder »Terrænby«), hvoraf senere har kunnet udvikle sig Byen med de to parallelle Gaardrækker (»Langby«), og, naar disse lukkes med nye Gaarde for Enderne, opstaar den Form, som P. L. kalder »Rundby«. Af størst Vigtighed er det dog, at H. L. har paavist, at de danske Landsbyers Gaarde og Vange ikke ved en fuldstændig Revolution i Middelalderen er blevet omrebede og regulerede, og at Solskiftet, der hvor det er foretaget, ingenlunde har omkalfatret Byplanen saa radikalt som af P. L. antaget, men at Udviklingen har været gradvis, Gaard er lagt til Gaard, Vang til Vang, saaledes at en Rekonstruktion af de ældgamle Forhold meget vel lader sig udføre ved et taalmodigt Studium af de senere. Denne Opfattelse, som jo er langt mere frugtbar for Forskningen end den tidligere, burde kraftigt have været understreget.

Fraset denne Mangel for den ældre Tids Vedkommende, er dog hele den vigtigste Litteratur udnyttet og suppleret med mangfoldige selvstændige og overbevisende Betragtninger, og derved er det lykkedes Forf. at skabe et ganske fortrinligt Overblik over det store og omfattende Emne, lige fra de ældste Tider og helt op til 1925.

C. C. LARSEN: DET DANSKE LANDBRUGS HISTORIE. Gyl-
dendal. 1925. 103 S.

Vi har i Virkeligheden længe savnet C. C. Larsens Bog, som her udsendes i 3. Udgave. Der tiltrænges nemlig en saadan kort og klar Oversigt over vort Landbrugs Historie, som er overkommelig for dem, der ikke kan anskaffe det store Subskriptionsværk, og som alligevel giver alt det væsentlige. Det er næsten et Vidunder, at man paa saa knap en Plads, kun 100 Sider, kan give en Oversigt, der er saa udtømmende, og hvor absolut intet væsentligt er forbigaaet. Trods Knapheden mærkes der intet stakaandet ved Sproget, Bogen er baade klart og underholdende skrevet. Siden 2. Udgave har Forf. »besluttet at afknappe den ældre Historie til Fordel for en fyldigere Beskrivelse af den nyeste Tid«, noget Anm. personlig beklager, da Afsnittet om det ældre Landbrug netop var saa fortræffeligt i sidste Udgave; men til Gengæld maa det jo indrømmes, at den nyeste Tids Landbrugshistorie rummer saa interessante Momenter, at det er forstaaeligt, om de har fristet Forf. til Behandling.

Oldtiden behandles nu paa 5 Sider, Middelalderen (o. 1000—1536) paa 14 Sider, Tiden 1536—1660 paa 5 Sider. Tiden før 1660 faar derfor ikke mere end $\frac{1}{5}$ af Bogen. Ogsaa denne Forf. gentager P. Lauridsens Typedeling af Landsbyerne i Rundby, Langby og Terrænby, ligesom den store Landbrugshistorie, uden at tage Hensyn til Henrik Larsens Afh. i Aarbøger f. nord. Oldk. 1918, der heller ikke nævnes i Litteraturfortegnelsen. Det er paa Tide, at denne 8 Aar gamle Afh. snart begynder at spores i landbrugs-historiske Fremstillinger, ingen har dog endnu rokket ved dens Resultater.

Tiden 1660—1750 indtil Reformerne behandles paa 12 Sider, og Reformperioden 1750—1807 atter paa 12. Derefter følger et fortræffeligt Afsnit om Landbruget 1807—50 (8 S.), 1850—1914 (29 S.), og endelig Landbruget efter 1914 (12 S.), væsentligst Statistik.

DET FØRSTE DANSKE HJEMSTAVNSKURSUS I RØNDE
VED KALØVIG. 1—10. Aug. 1923. Beretning. Aarhus
1924. (108 S.).

BERETNING OM DET ANDET DANSKE HJEMSTAVNSKUR-
SUS I KERTEMINDE 28. Juli—6. Aug. 1924. Odense
1925. (147 S.).

I flere Aar, vel især siden de forskellige historiske Amtssam-
funds Oprettelse, har Interessen for Hjemstavnsforskningen bredt
sig i videre og videre Krese, en Bevægelse, som synes at gaa hen-
over flere Lande, baade Frankrig, England og Tyskland kender
den, og i vore Nabolande Sverige og Norge giver den vel endnu
kraftigere Udslag end herhjemme, ligeledes i de nye Stater, baade
Finland, Estland, Letland og Czekoslovakiet.

Herhjemme har især Lektor Regnar Knudsen og cand. phil.
Johs. Schrøder virket for »Hjemstavnskulturen«s Idé som folke-
opdragende og folkeoplysende. I Beretningen fra Kalø gør Lek-
tor Knudsen selv Rede for Ideen, og at den er i Stand til at paa-
virke vide Krese af Befolkningen, ses ved det stadigt stigende
Tal af Deltagere i de tre nu afholdte »Hjemstavnskursus« i Kalø,
Kerteminde og Tønder.

Den egentlige Beretning om Kalø-Mødets Forløb er aflagt af
Bibliotekar Haugsted. Flere Fagmænd har gengivet deres Fore-
drag: V. Milthers om Djurslands Udseende, Form og Udvikling,
Poul Larsen om Kaløegnens Vegetation, J. Kr. Findal om Kalø-
egnens Dyreliv, Dr. Gudmund Schütte om Dansk Hedenskab, Ark-
itekt Harald Nielsen om Bygningskultur, Bibliotekar Haugsted
om det 16. Aarhundredes Herregaarde, Arkitekt C. M. Smidt om
Kalø, Hans Ellekilde om Egnens Folkesagn, Dr. Marius Kristen-
sen et kort Resumé af Foredrag om Djurslands Folkemaal og
Marsk Stigs Viserne.

Seminarieforstander C. Eskildsen, Regnar Knudsen, Marius
Kristensen og Storgaard-Pedersen talte om Hjemstavns læren i
Skolerne (Seminariet, Højskolen og Almueskolen). Herefter fulgte
Foredrag om Hjemstavnsbevægelsen i andre Lande: Sverige,
Norge, Finland (af J. E. Rosberg) og Tyskland. C. V. Otterstrøm
talte om Folkedans.

Endnu stateligere virker Beretningen fra Kerteminde, rigt illustreret med gode Fotografier og med Vignetter og Omslagstegninger af selve Johs. Larsen.

Af Indholdet mærkes en Redegørelse og Indledning af Bogens Redaktør og Kursusets utrættelige Leder, Ingeniør C. Andreasen, en Velkomsttale af Stiftamtmand Sv. Neumann, flere Afhandlinger om Egnens Folkesagn af Hans Ellekilde, en kort Vejledning i Hjemstavns- og Slægtsforskning af Dr. H. Hjelholt, en Oversigt over fyenske Dialekter af Forfatteren Morten Korch, en fortrinlig og velskreven Tale om Herregaard og Landsby af Bibl. Haugsted, Oldtidskultur og Oldtidsbebyggelse af Hans Kjær, Nordøstfyenske Stednavne af Dr. V. Brøndal, Dir. M. Mackeprang og Museumsinsp. Chr. Axel Jensen om fyenske Landsbykirker. Medens Søndags-Festens to Foredrag, Klaus Berntsens om Kertemindeegnen som Højskolebevægelsens Hjemstavn og Prof. K. Fabricius om Vor folkelige Historieskrivning, samt Rektor Holbecks om Adeligt high-life i det gamle Odense er gengivne, saa savner man Dir. Becketts Foredrag og Landsarkivar Holger Hansens.

Dir. Dr. phil. Victor Madsen redegør for Egnens Geologi, Jacob E. Lange for Plantelivet og O. Helms for Fuglelivet, som ingen bedre end Kertemindes store Mester Johs. Larsen har skildret.

Storgaard-Pedersen talte om Hjemstavnslærens Værdi for Undervisning i Almueskolen, Olaf Andersen om Hjemstavnsrøgt og Kursusets engelske Deltager Mr. Valentine Bell om Hjemstavnsforskning (Regional Survey) i Storbritannien.

Begge de to Beretninger indeholder, som man ser, en Fylde af Stof for Lokal- og Kulturhistorikere og maa varmt anbefales. De faas hos de to Kursusledere, Bibliotekar E. Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus, og Ingeniør C. Andreasen, Kongensg. 31, Odense.

PEDER RESENS ATLAS DANICUS: BORNHOLM i dansk Oversættelse ved *Johs. Knudsen*. G. E. C. Gad. 1925. 86 S.

Lad os haabe, at den Udgivelse af en Oversættelse af Resens Atlas, som cand. mag. Johs. Knudsen her har paabegyndt, maa

blive fortsat paa ligesaa smuk og i alle Henseender tilfredsstillende Maade. Vi har længe trængt til en saadan Bog, og med den stærkt voksende lokalhistoriske og topografiske Interesse i Befolkningen er Trangen nu næsten blevet til et bydende Krav. Resens Atlas er den af de ældre topografiske Kilder, som er vanskeligst at komme uden om, og samtlige Topografer har da ogsaa efter Evne plukket Bogen for Citater og Kort, uden at det dog har været muligt at udtømme hele det store Stof. Da nu tillige Overleveringsforholdene er saa vanskelige, ikke blot fordi Værket foreligger i Haandskrift, men især fordi det foreligger i flere Redaktioner og Bearbejdelser, altsaa i flere Haandskrifter, baade paa Universitetsbiblioteket og Det kgl. Bibliotek (se, foruden Forf.s egen Indledning, tillige en kyndig og særdeles instruktiv Anmeldelse af Dr. Ellen Jørgensen i Hist. Tidsskr. 9. R. IV. 193 ff.), og da ogsaa det latinske Sprog vil lægge mangan Lokalhistoriker Hindringer i Vejen, saa vil det ogsaa af disse Grunde være kærkomment at faa en Udgave af hele Værket, saaledes som vi nu engang er i Stand til at faa det frem. At de mange Planer og Kort — noget af det bedste vi har fra denne Tid — er gengivet paa den bedst tænkelige Maade, vil ingen betvivle, der med Anm. har glædet sig over Forf.s pragtfulde Udgiverværk Jens Sørensens Søkort. (I Parentes bemærket skulde Johs. Knudsen sættes i Stand til at udgive for os de kluntede, men alligevel uvurderlige Kortskatte Tiden har levnet os fra Johs. Mejers Haand). Ogsaa de morsomme Smaategninger af Øens Kirker og af Runestenene liver svært op i Bogens Text. Som Tillæg gives Navigationsdirektør Bagge Wandels Rapport om Bornholm 1676. Et fortræffeligt Register afslutter Bogen.

Foreløbig kan altsaa Bornholmerne glæde sig over at eje Resens Beskrivelse af deres Ø, men det kan ikke noksom anbefales ogsaa de andre Egenes Amtssamfund at tage Bogen i Øjesyn, og forhaabentlig vil derefter et eenstemmigt Krav rejse sig fra alle historisk interesserede Kredse om at faa Værket fortsat, saaledes at den kostelige Fundgrube for Topografien kan blive gjort alment tilgængelig.

EJLER HAUGSTED: AARHUSEGNEENS HISTORISKE MINDER.

Aarhus. 1925. 19 S.

Bibliotekar Haugsted har en sjælden Evne til at give et for-tættet, skarpt og klart Billede af Rigets Historie, belyst ved den enkelte Egns Minder. Ligesom man i 70'erne satte det som Maal for Naturalismen at skildre Livet set fra et Hjørne af Naturen, saaledes evner H. her i denne lille, fine Bog i et dæmpet Sprog, der til Tider hæver sig op til Prosalyrik, men aldrig bliver kunst-let, at lade os se Rigshistoriens store Linjer fra den gamle lune Krog mellem Djurslands Næs og Aaens Os.

Vi saae det ogsaa nylig i Foredraget fra Kerteminde om Herregaard og Landsby. Man mærkede bag Ordene den dybe Fortrolighed med Emnet, man skal nemlig være fuldkommen overlegen over dette store, betydningsfulde Emne, for at kunne give sin Viden denne afklarede Form, saaledes at trods Knaphe-den alle væsentlige Træk kommer med. Det var et mønstervær-digt Foredrag.

Ligeledes er denne lille, stilfulde Bog et Mønster paa god, i aller bedste Forstand folkelig Fremstilling. Mangen Lokalhisto-riker, der ikke kan se Skoven for lutter Træer, vilde have godt af at læse den, og enhver Historiker maa misunde dens Forfatter den luftige, afklarede, dæmpede Stil der er over Bogen, spinkel og fin, men vel egnet til at vække den vemodige og inderlige Stem-ning, hvoraf Sansen for Fortidens Minder, og Sind til at værne dem vel, har sit Udspring.

H. P. HANSEN: KLOGE FOLK I VESTJYLLAND. Holstebro
Struer Lemvig Egnen. Gyldendal. 1925. 216 S.

Man bliver strax venlig stemt, naar man tager Konservator Hansens Bog i Haanden. Et smukt, afdæmpet Omslag med Bil-ledet af den gamle Troldmand Kjeld Bjergs mærkelige skarpe Fugleansigt, med den gamle Bonde-Frisure, Pandehaar og op-staaende Krøller ved Ørene. Saa kommer Svindleren Laust Gla-vind i al sin Pragt: Den graa Certosahat koket paa Snurr, flere Rader Sølvknapper, Ørenringe, Guldbriller, stenprydede Ringe

paa alle Fingre og sin vældige Merskumspibe i Haanden — et fortræffeligt Billede!

Læser man saa i Bogen, saa griber man sig Gang paa Gang i at le himmelhøjt over alle de pudsige, jyske Anekdoter. Den bidske Glavind, den grove Kjæn Krathus, den naive, altid halveller helfulde Pæ Towt, den fingersnilde, rare Peder Christian Grummesgaard, og den gamle knirkende Storbonde Kjeld Bjerg i Lomborg — alle staar de lyslevende for en, deres Ydre, deres Tale, deres Tankegang.

Først efter at have tilbragt et Par fornøjelige Timer med at læse denne livlige Bog, som ikke mindst oplives ved Forfatterens eget, stilfærdige vestjyske Lune imellem Linjerne, først saa opdager man, hvilket vældigt Arbejde, der er gemt i Bogen. Alle Troldfolkenes Personalia er efterforsket i Arkiverne, og hvormange Forhør har Forf. ikke maattet afholde, hvormange Mennesker har han ikke maattet udspørge, før denne rige Samling af Oplysninger kunde bringes frem?

H. P. Hansen kender til Bunds Egnen og dens Folk, det har han i sine tidligere Bøger givet ligesaa gode Beviser for; men i Lune og Humør overgaar næsten denne Bog de tidligere, og den vil uden Tvivl vinde ham mange Venner i vide Krese.

Det kan ikke nok paaskønnes, at Bogen er forsynet med et fortræffeligt Person- og Sagregister: Gid alle den Slags Bøger var det!

NIELS BLICHER: TOPOGRAPHIE OVER VIUM PRÆSTEKALD. Ny Udgave ved *Søren Vasegaard*. 1924. Woel. 205 S.

Denne gamle fortræffelige Sognebeskrivelse af Blichers Far fra 1795 har i mange Aar været en stor Sjældenhed paa Bogmarkedet, og man maa derfor takke Hr. Vasegaard, fordi han atter har gjort den tilgængelig, og derved til sine tidligere store Fortjenester af Blicher-Forskningen — især som Forfatter af de ypperlige litterære og teksthistoriske Undersøgelser i »Nordlys-Perioden i Blichers Digtning« — nu ogsaa har føjet denne.

Bogen fortjener i høj Grad en ny Udgave. Den hører til det lødige indenfor den ældre topografiske Litteratur, selv om dens Styrke vel ligger mere i det rent beskrivende, det egentlig topografiske, end i det lokalhistoriske, den er *selv* et betydningsfuldt og indholdsrigt lokalt Kildeskrift. Efter et geografisk Afsnit med Oversigt over Byerne og deres Størrelse, Hartkorn m. m. følger Sognets fysiske Beskaffenhed, om Geologi, Botanik, Zoologi m. m. Herefter skildres i et økonomisk Afsnit Folkemængden, Erhvervene, Husholdningen o. lign. Fjerde Afdeling om Sognets politiske Beskaffenhed begynder mærkeligt nok med Sproget; der gives baade Glossar og Sprogprøver, derefter følger Industrien, Oplysningen, Sæder og Skikke, Overtro — alt dette vilde vi vel næppe kalde »politisk«, men derimod nok Rettens Pleje, Læge- og Jordmoderforhold, Fattigvæsen, Skolevæsen og Præstekaldets Indkomster. I et Anhang nævnes Præster siden Reformationen med korte Biografier.

Som man ser, er der et mangeartet Stof, hvis Tilgængelighed vilde have været lettet yderligere, hvis Udgiveren havde udarbejdet et Register, ligesom hans Noter og Henvisninger giver yderst kærkomne Oplysninger for Brugeren.

H. K. KRISTENSEN: LUNDE SOGN I VESTER HORNE HERRED. Kolding 1923. 184 S.

Der er ved at danne sig en fortræffelig Skik flere Steder i Landet: Sogneraadet eller en Kres af Sognets Beboere henvender sig til en historisk-interesseret Mand, meget ofte Læreren, og sætter ham i Stand til, med Godtgørelse af Rejseudgifter til Arkiverne og med Afholdelse af Trykkomkostninger at sammenarbejde, skrive og faa trykt en Sognebeskrivelse. Rigsarkivet har i den forløbne Sommer haft Besøg af ikke saa faa Lærere, øjensynlig oftest fra Jylland, som var udsendt af Sognefolk, og blandt dem var ogsaa Lærer H. K. Kristensen, Frøstrup, hvis Udgivelse af nærværende Sognebog havde opmuntret Nabosognet Outrups Beboere til at forsøge sig paa lignende Vis. Dette Samarbejde mellem Lærer og Sognefolk har ofte ført til Nedsættelsen

af en Slags »Studiekreise«, hvor Sognets historisk-interesserede paatager sig Indsamlingen af den mundtlige Tradition i Sagnet, Sagn, Stednavne, og hvad de gamle ellers mindes om Sognets Liv i svunden Tid, og Læreren gaar i Lag med Arkivundersøgelserne. Det er med største Glæde Dansk historisk Fællesforening og i det hele alle historisk interesserede maa hilse dette nye Vidnesbyrd om, hvor udbredt Interessen for Bygdehistorie og Topografi er i Færd med at blive i vort Land.

Det er ogsaa meget forstaaeligt, at den foreliggende Bog om Lunde Sogn har kunnet interessere Egnens Folk. I et klart og letløbende Sprog — jeg skulde tro, at H. K. Kristensen maa være en fortrinlig Lærer! — og med ægte vestjysk Grundighed og Redelighed er Sognets Historie fortalt, rig paa Enkeltheder og uden Sky for Tal og statistiske Tabeller, som jo i Virkeligheden ogsaa ofte for den tænksomme Læser er langt mere oplysende end lange og tørre Forklaringer.

Efter en egentlig topografisk Indledning følger et lille Afsnit om Oldtidens Mindesmærker, og derefter en kort Oversigt over Landbrug og Bebyggelse. En gammel kongelig »Barfred« ved Lunde Præstegaard gøres til Genstand for et særligt lille Afsnit, og et større Afsnit handler om Herregaardene, Kastkær og Frøstrupgaard med deres skiftende Ejere. Dernæst følger Bogens Hovedafsnit, de enkelte Byer i Sagnet, deres Størrelse, Marknavne, Beboere, Tilliggende, Hartkorn m. m. Efter et lille Afsnit om de haarde Plyndringer i Kejserkrigen og Svenskekrigene, følger et Kapitel om Landbruget efter Udskiftningen med statistiske Tabeller over Kreaturtælling og Arealets Benyttelse. Saa er der Kapitler om Kirken og Kirkens Ejendomme, og om Præsterne; om Skolen og Lærerne. Dernæst et lille Stykke kommunal Historie med Sogneraadvalg og Prøver paa Kommunens Budget til forskellige Tider, samt Mejeribrugets Vækst fra 1884—1922, Landbo-, Husmands- og Haandværkerforeninger, Brugsforening, Skytteforening og andre Sammenslutninger. En fuldstændig Liste over Sognets Lodsejere med Areal, Hartkorn og Ejendomsskyld gives.

Bogen slutter med Kapitler om Stednavne (Udskiftningskortet gengives), Sagn og gamle Fortællinger, af hvilke een har givet

Stof til Folkevisen om »Graa Svend og Tule Vognsen«. Flere af Fortællingerne giver pudsige Udtryk for det vestjyske Lune. Alt i alt en særdeles fornøjelig Bog, der berettiger en til med Forventning at imødesee Lærer Kristensens næste Bog om Outrup Sogn.

J. ABILDTRUP: ABILDTRUPGAARD OG DENS BEBOERE
1498—1925. Struer 1925. 144 S.

Det er virkelig noget af en slægtshistorisk Bedrift, Lærer Abildtrup i Lomborg her har ydet, idet det er lykkedes ham at føre en Gren af sin Slægt, Selvejerslægten *Hvid* i Trabjærg, Hjerm Herred, tilbage til Bonden Ib Hvid, som maa være født før 1390, og hvis Slægt sad i Trabjærg i c. 100 Aar, før den flyttede til Abildtrupgaard, hvor den sad i de følgende 200 Aar, indtil c. 1694. Netop fordi det drejer sig om en gammel Selvejerslægt, der ofte bliver ved at bo længe paa samme Gaard, og hvis Valgfrihed af nyt Opholdssted i Egnen er stærkt begrænset, er det muligt at følge Slægten med samme Sikkerhed som en adelig Slægt selv i disse fjerne Tider før Kirkebøgerne. De Grunde Forf. anfører (S. 11 f.) for sin Formodning om Identiteten af Anders Hvid i Abildtrup 1498 og i Trabjærg 1500—1522, er saa overbevisende, at der ikke synes at være ringeste Rum for Tvivl.

Foruden denne Slægts Historie behandler Forf. tillige Slægterne *Qwie* i Kviesgaard, *Nyegaard* i Borris og *Købke* i Vorgod, foruden at han kommer til at strejfe mangfoldige andre Bondeslægter fra disse Egne (der er et fortrinligt Register til Bogen!). Med berettiget Stolthed kan Forf. altsaa give sin Bog Undertitlen: En Slægtshistorie gennem ca. 550 Aar.

En højst ualmindelig Historie for en vestjysk Bondekarl fik *Christen Nielsen Nyegaard*, f. i S. Omme 1767, hvis sjældent interessante Levnedsskildring, optegnet af hans Søn Christen Christensen Abildtrup, gengives i Bogen. Han begynder som Tjenestekarl i Sønderjyllands Marskegn (Daler Sogn), kommer dernæst til Søs med en Skipper, der sejler til Amsterdam. Herfra tager han Hyre til Konstantinopel, og rejser efter at være undsluppen Pesten, videre til Smyrna og atter tilbage til Amsterdam. Senere

er han med et Opdagelsesskib til de varme Lande, kommer ud for tyrkiske Sørovere, er med en Hvalfanger og strander i den svenske Skærgaard, og overværer i den spanske Sø et Sølslag 1793, hvori den senere Admiral Nelson deltager. Sin store Bedrift øver han dog, da han ene Mand sammen med en Skibsdreng overmander en fransk Besætning, som har kapret hans hollandske Skib. Han gennemfører ogsaa sin dumdristige Plan, og faar som Belønning en Sølvdaase paa 16 Lod med Inskription fra den hollandske øverste Admiral van Kinsbergen 1794. Hans Redere tillagde ham 1 Tønde Guld (100,000 Rdl.), men da Franskmandene indtog Amsterdam, blev Rederne »franskvenlige« og vilde af denne — maaske ogsaa af andre! — Grunde ikke ud med Pengene, som han maatte føre Proces om, og hvoraf han da ogsaa opnaaede 15,000 Gylden. Baade Sølvdaasen og hans Sabel er afbildet i Bogen, og Procesakterne har ligget sammen med dem i Abildtrup Nedergaard. De hollandske Gylden lagde Grunden til Slægtens Velstand.

Den smukke Bog fortjener ikke mindst for denne Levnedsskildrings Skyld at blive læst i videre Krese.

DAVID WESTERGAARD og STEPHAN NYBOE: Efterkommere af Fæstebonden KNUD STEPHENSEN i Djeld. Holstebro 1924. 106 S.

Det er sjældent at se en Amatør udsende en saa velskreven Slægtbog som denne. Maaske er det ogsaa til en vis Grad det dæmpede, smukke typografiske Udstyr, der gør Bogen saa tiltalende at blade i. Thomsen i Holstebro er jo landskendt for sit smukke Bogtryk. Men den væsentligste Aarsag til, at Bogen er bleven saa god, er det velafstemte i Ordningen af Stoffet, og den velafvejede Vekslen mellem Genealogi og Topografi, der gør, at man foruden Slægtens Genealogi, der jo kun kan have Bud til en snævrere Kreds, tillige faar et Stykke Egnshistorie, der virkelig giver noget værdifuldt og nyt. Statskonsulent Westergaard i Jelling forstaar øjensynlig den blandt vore Lokal- og Personalhistorikere yderst sjældne Kunst at begrænse sig, ikke blot i Emnet,

for det forstaar den, der skriver 700 Sider om Sengeløse Sprøjtehus jo ganske vist ogsaa, men i Valget af Stof, Beskæringen af det altfor vildtvoksende Grenevildnis, Beklipningen af de altfor frodige Tjørnehække. Maaske er det ikke tilfældigt, at just denne Ætling af »Stafen Væjstergor«, som selv er Statskonsulent i Planteavl og Havebrug, har vist sig at være en klog og smagfuld Podemester, som veed, at jo mere man beskærer, naar man gør det med tænksom Hu og nænsom Haand, des bedre gror det der bliver tilbage, og des længere bliver det staaende. Man maa i højeste Grad haabe, at dette ikke bliver Konsulent Westergaards eneste Bidrag til Historien, men at han, efter nu paa bedste Vis at have aftjent sin Værnepligt for Slægtens Minder, tillige vil tage fat paa Fortidens Landbrugshistorie. Der trænges netop til Folk af hans Art, der trænges til en Fortsætter af Kammerraad Christensen i Hørsholm.

KAREN KIRSTINE HENRIKSEN: RASMUS HANSEN I ØRSLEV OG HANS EFTERKOMMERE. Odense 1924. 282 S.

Der ligger mange Aars taalmodigt Arbejde gemt i denne vældige Stamtavle over en sjællandsk Fæstebondes Efterkommere. Ikke mindre end 2888 Personers Navne er anført, og det er endda kun en Del af Rasmus Hansens mangfoldige Efterkommere. Rasmus Hansen var født i Bjerrede i Terslev Sogn (døbt 1695), ældste Søn af Hans Rasmussen (1666—1711) og Birgitte Rasmusdatter (1667—1730). Men hans Efterkommere blev ikke boende paa »Bjerrød«. Han fik 10 Børn, 4 Sønner og 6 Døtre, hvoraf 1 Dreng døde som lille og 1 Pige som ung. De øvrige 8 Linier følges saa helt op til Nutiden. Af de 2888 blev 2 født paa Falster, 1 paa Laaland, 12 paa Fyn, 145 i Jylland, 22 i Sønderjylland, 3 i Skaane, 2 i Norge, 2 i Finland, 2 i Paris, 7 i Rusland, 2 paa St. Jan, 89 i U. S. A., 12 i Canada, 5 i Argentina, 1 i Siam og 1 i Afrika — Resten fødtes paa Sjælland, heraf dog 347 i København.

Det er et overordentlig broget Billede, denne Stamtavle op-runder for os af Folk i alle mulige Livsstillinger, lige fra store Hovedgaardsejere, Præsidenter i Højesteret, Professorer og Komman-

dører af Dannebrog og til Husmænd, Fabriksarbejdere og Høkere. En af Linierne, stammende fra Arvefæster Christen Rasmussen i Ørslev, kom hurtigt i Højden. Hans Søn Oluf Rasmussen blev Forpagter paa Løvenborg ved Giftermaal med Forpagterenken, og deres Datter blev g. m. Rasmus Roulund, cand. jur., Auditor, Ejer af Løvegaard og St. Restrup, Stænderdeputeret i Viborg. Herfra stammer Folk af Navnet Winkel (saaledes Kunsthandleren i København), Køster, Graae, Bruun, Eibe, Gram (saaledes Professorens og Overlægen ved Rigshospitalet og Højesteretspræsidenten) og Neergaard.

I Registeret vil man finde flere kendte patriciske Slægtsnavne. Udover Stamtavlen, som oftest blot giver de nødtørftigste Data om Personerne, indeholder Bogen, som Tillæg, nogle Skifter efter Rasmus Hansens Børn og Svigerbørn, der anskueliggør det Milieu, hvorfra Slægten har sit Udspring.

ANTON KJØLBY: LØDDERUP SOGNS STEDNAVNE. Særtryk af Morsøs historiske Aarbøger 1924—25. 94 S.

Det er ved at blive almindeligt, at de historiske Aarbøger bringer Gengivelser af Landsbykort med Vangnavne, nylig offentliggjorde Kantor Heltoft i Vejle-Aarbogen et særdeles smukt udført Kort af Jelling By og Bymark. Det maa i høj Grad paa-skønnes, og intet giver et saa levende Billede for Topografien, som disse gamle, smukke Kort fra Udskiftningstiden.

Lærer Kjølby i Lægind har offentliggjort sin store Indberetning om Lødderup Sogns Stednavne (med et tilhørende Kort), som er indsendt til Stednavneudvalget. Der er indsamlet noget over 300 Navne, som alle med Løbenumre er stedfæstede paa Kortet. I Listen er Udtalen angivet med den Lydskrift, som foreslaaes i min gennem Stednavneudvalget udsendte Vejledning, og Matrikelnr. er tilføjet for hvert eneste Navn, samt nærmere Beskrivelse og oplysende Bemærkninger. I en Indledning gør Forf. Rede for alle sine Meddelere, og efter Navnelisten følger et Afsnit »Glemte Stednavne«, væsentligst fra Landvæsenskommissionens Sager. I en Tillægsliste opføres Stedsagn og anden mundtlig Tra-

dition, foruden Oplysninger om fundne Papirer. Desuden er udtaget af Provst Schades Bog alle direkte Oplysninger om Sognet, og Bogen slutter med et udmærket Person- og Stednavneregister.

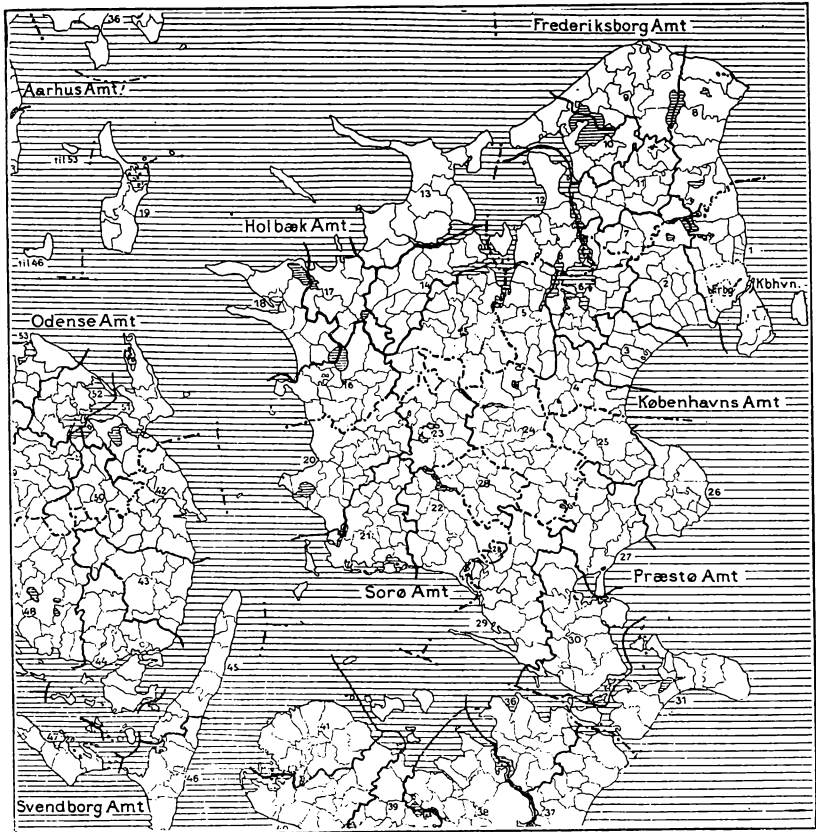
Paa Grund af sin store Omhu og Fyldighed kan Lærer Kjølby's Arbejde tjene som Mønster paa hvorledes den Slags Indberetninger bør affattes, og hvis blot alle Danmarks Lærere vilde indsende saadanne Lister, vilde vi have et videnskabeligt Forskningsgrundlag af den største Værdi, samtidig med at store Skatte af Landets stedlige Minder var reddet fra Forglemmelse. Allerede nu har snart Halvdelen af Landets Sogne indsendt Beretninger, og skulde der være en og anden Lærer, som endnu ikke har kunnet gaa i Lag med Arbejdet, da kan det anbefales ham at skrive til Lærer Kjølby efter hans lille Bog (Prisen er kun 2 Kr.), hvori han vil kunne se, hvorledes Sagen bør gribes an.

Kort over DANMARKS AMTS-, HERREDS- OG SOGNEGRÆNSER samt det sydlige Slesvigs Sognegrænser, udarbejdet paa Grundlag af Generalstabens Kort og Danmarks Statistik af pens. Guide i Generalstabens *C. Andersen*. Maalestok 1 : 1 100 000.

Det hænder sikkert ikke saa sjældent, at Folk, som arbejder med Stof af forskellig Art fra hele Landet, har Brug for et Udfyldningskort, hvorpaa der kan indlægges Punkter eller Farver. Hidindtil har man været forholdsvis ilde hjulpen, idet de Udfyldningskort, man har haft (Würstenbergs f. Eks.) dels var i altfor lille Maalestok, dels havde altfor faa Holdepunkter ved Stedfæstelsen, kun Købstæderne og de større Vandløb. Nu har imidlertid Guide Andersen, der har mange Aars Erfaring i Udarbejdelsen af Oversigtskort (det er saaledes ham, der har lavet det bekendte Kort over Herreds- og Sysselinddelingen i Prof. Steenstrups berømte Afh. om Danmarks ældste Inddeling, det samme Kort er nu gengivet i Arups Danmarkshistorie) udsendt et Kort, som uden Tvivl vil gøre fortræffelig Fyldest.

Til Trods for Kortets ret store Format (30×40 cm), og de mange Skellinjer, Tal og Amtsnavne, er det alligevel muligt at levere hvert Kort for 25 Øre.

Hosføjede Billede er en stærkt formindsket Gengivelse af et Brudstykke af det store Kort. Sogneskellene fremtræder som et Netværk af fine Linjer, Herredsskellene som kraftige sorte Linjer og Amtsskellene som kraftige stiplede Linjer. Ved smaa Tal er

Herrederne angivne, og i Kortets øverste højre Hjørne staar Herredernes Navne udfor de Tal, de har paa Kortet. Det maa i høj Grad paaskønnes, at Amtsnavnene er flyttet ud i Vandet, og at Herredstallene er snildt skubbet op i Hjørner af Fladerne, saaledes at de ikke vil tage Pladsen op.

Hvis man har Generalstabens lille Lommekort ved Haanden,

vil man med største Lethed kunne genkende Sognene paa deres Omrids og med fuld Sikkerhed kunne indlægge Punkter paa Kortet, naturligvis kun til Oversigtsbrug.

Jeg skulde tro, at den Kulturhistoriker, som kunde ønske at faa Overblik over visse Typers Udbredelse, det være sig nu Sagnetypen, Hustyper, Lerkarformer, Stednavneled, Dialektord el. lign., vil være glad for Kortet. Ligeledes kan hele Sogne og Herreder jo farvelægges. Jeg har f. Eks. nylig i Stednavneudvalget set et Eksp. af Kortet benyttet til Oversigt over hvilke Sogne, der har indsendt Stednavneoptegnelser, et saadant Sogn var farvet rødt paa Kortet; men det var jo ogsaa muligt, at flere Farver skulde anvendes. Man tænker f. Eks. paa Kort over danske Folkemaal eller over Udbredelsen af Sæder og Skikke.

Der er jo heller intet i Vejen for, at Kortet kan anvendes til Overblik over mere praktiske Forhold, af Landbrugsstatistikken til Udbredelsen af Avlscentre eller Mejerier, af Kornsorternes Dyrkning, Gedeavlens Udbredelse, Jordens Godhed, af Geologerne til Jordarternes Fordeling, af Forstmænd eller Hedeselskabet, af Telefon-, Telegraf- el. Trafikvæsenet o. s. v. Hvem har ikke ofte Brug for et Overblik over Landet, og hvad giver et klarere Billede end et Oversigtskort? Til dette Brug kan Kortet paa det varmeste anbefales, baade til Amtssamfund, der ønsker Overblik over Tilslutningen i de forskellige Sogne, til Museer, der vil kortlægge Egnens kulturhistoriske Typer, og til andre interesserede Institutioner og Enkeltpersoner. Det er kun trykt i 2000 Eksp., og sælges allerede godt. Det faas i praktiske store Afrivningsblokke paa 100 Kort hos Guide C. Andersen, Carstensgade 40, Kbhvn. V.

CARL A. TISELIUS: BOHUSLÄNS GAMLA ADLIGA GODS OCH SÄTESGÅRDAR. Förlagsaktiebolaget Västra Sverige. Göteborg. 268 S.

Mens man tidligere har haft Beskrivelser af Hovedgaardene i Skåne, Södermanland, Halland, Uppland, Småland, Västmanland, Västergötland, Värmland og Nerike, saa faar Bohuslen først

med den foreliggende Bog sin Herregaardshistorie. Bogen er Resultat af et fleraarigt Arkiv- og Biblioteksstudium; Norsk Diplomatarium, Norske Rigsregistranter og Dombøger m. m., Musei Arkiv i Göteborgs Stadsbibliotek (især de Aschebergske Papirer), Landsarkivets Jordebøger, og ældre Adkomstbreve i selve Herregaardenes Arkiver ses at være benyttede, foruden et udstrakt Biblioteksmateriale. Derimod øjensynlig ikke de i det københavnske Rigsarkiv beroende bohuslänske Lensregnskaber og Jordebøger.

Bogen nævner ikke sjældent Medlemmer af velkendte danske Adelslægter, og meget ofte er det netop saadanne, som hos Thiset eller i Dansk Adels Aarbog er ret flygtigt omtalte, i alt Fald for de Perioders Vedkommende, da de har haft deres Ophold i Bohuslän. Bogen vil derfor ogsaa for danske Adelsgenealoger have ikke ringe Betydning, og da den er forsynet med et fyldigt Register, vil man med Lethed kunne finde sig til Rette i den.

Flere Adelsfamilier fra Danmark (incl. Skåne, Halland og Blekinge) har indtil de nyeste Tider siddet paa de bohuslänske Hovedgaarde, saaledes Slægterne *Maaneskjold*, *Krabbe*, *Munk* (*Vinranke*) og *Dalpiil*, i ældre Tider var der talrige Slægtskabsforbindelser mellem Adelen i Bohuslän og Danmark, og Medlemmer af Slægterne Akeleje, Baad, Bagge, Bang, Beck, Bilde, Bild, Bjelke, Bjørn, Blome, Brahe, Brockenhus, Due, Dyre, Fasti, Friis (Haraldskjær), Galde, Galskyt, Griis, Grubbe, Grupendal, Gyldenstjerne, Harboe, Hardenberg, Huitfeld, Juel, Krag, Krummedige, Lange, Little, Lunge, Marselius, Sehested, Skovgaard, Sparre, Straale, Ulfeldt, Ulfstand, Viffert og Vogusen nævnes i Bogen.

Smukke Illustrationer opliver Texten, Billeder af Hovedgaardene og deres Ejere, Vaabenskjolde, Epitafier, alt bidrager til Bogens smukke Udstyr. En Kortskizze over Hovedgaardenes Fordeling over Provinsen gør det let at følge den livfuldt skrevne Text, ogsaa for Læsere, der ikke er fortrolige med de stedlige Forhold. Smukt vidner Slutningen om de Følelser, der har besjælet Forf. under Arbejdet: »Det blotta samlandet af jordagods för barn och släkt har sällan bestående värde. Nyskapandet för land och folk, för det mångtusenåriga livets träd, som sugar sin must ur hem-

jordens mark, äger mera av evighetsnatur. Det gäller att bryta ny teg för nye generationer. *Hålla det gamla i hävd och bryta ny bygd.*«

T. SILLASEN: DANMARKS OLDTID. Gyldendal 1925. 119 S.

Det er en fortrinlig Oversigt over Danmarks Oldtid, Lærer Sillasen her har givet. Den er, som den nu foreligger, øjensynlig tænkt som Skolebog, men har absolut Bud til langt videre Krese, saalænge vi endnu savner en god populær Oversigt over vor Oldtidsforskning, der helst skulde blive ligesaa lødig og ligesaa vel-skreven som Sophus Müllers Vor Oldtid, dette storslaaede Mønster paa en heldig Forening af stræng videnskabelig Aand og Evnen til klar og formsikker Fremstilling.

Forlaget burde ikke have nøjedes med at overdrage Lærer Sillasen den Opgave at skrive Texten til nogle Anskuelsesbilleder, men han skulde have skrevet en populær sammenhængende kronologisk Oversigt over vor Oldtids Historie. Han viser med den foreliggende Bog, at han vilde have magtet Opgaven. Fuldt for-trolig med den foreliggende Litteratur, ikke eensidig, men med ligelig Forstaaelse af Arkæologi, Stednavneforskning, Gudelære, Litteraturhistorie og mere almindelig Kulturhistorie, og med en sund og selvstændig Dømmekraft, der gør ham det muligt i den faglige Litteratur at skelne Klinten fra Hveden, Dilettanteriet og Fantasteriet fra den lødige og strænge Videnskab, vilde det have været muligt fra hans Haand at faa en virkelig god og sammenhængende Oversigt. Saa kort det er, viser det sidste Afsnit om Religion og Folkepræg i Vikingetiden, at vi her har den rette Mand til at give os en i bedste Forstand populær, og ikke eensidig arkæologisk, Oversigt over vor Oldtid. Var dette ikke en Opgave for Udvalg til Folkeoplysnings Fremme?

HANS KJÆR: VOR OLDTIDS MINDESMÆRKER. Gyldendal. 1925. 195 S.

Siden ovenstaaende Anmeldelse af Lærer Sillasens Bog har Gyldendal udsendt den længe ønskede Folkebog om Oldtidsforsk-

ningens Resultater. Udstyret er særdeles tiltalende, smukt Papir, ualmindelig prægtige Billeder, især S. Bengtssons uovertræffelige Fotografier. Alene af den Grund fortjener Bogen at blive en Folkebog. I Hans Kjærs Fremstilling lægges øjensynlig Hovedvægten paa *de jordfaste Mindesmærker*, og Bogen burde maaske rettere have heddet Oldtidens jordfaste Mindesmærker. Alligevel skildres naturligvis ogsaa Udviklingen af den materielle Kultur. Der savnes dog stærkt en Redegørelse for den rent kunstneriske Udvikling, muligvis har Forf. ment, at andre har varetaget denne Side paa bedste Vis, i første Række Sophus Müller, hvis Arbejde paa dette Omraade øjensynlig langtfra er afsluttet endnu, at dømme efter det vægtige Bidrag, han nylig gav til Studiet i sin Afh. i Aarbøgerne om Stenalderens Ornamentmotiver og deres Vandringer. For Vikingetidens Vedkommende har vi jo ogsaa Dr. Brøndsteds Disputats. Saavel i Billedstoffet som i Texten vil man forgæves lede efter Vidnesbyrd om Udviklingen indenfor Oldtidens Kunst. Det maa siges, at Forf. har løst sin i Forordet stillede Opgave, at »lede til gennem Iagttagelse at forstaa de Mindesmærker fra Oldtiden, som vi ser rundt om, hvor vi færdes. Fremstillingen søger at karakterisere Mindesmærkerne, som de fremtræder; den oplyser dem ved at berette om de typiske Fund.«

Forf. har virkelig en fortrinlig Evne til at fremlægge et Gravfund, saaledes at vi ser det for os, Stykke for Stykke, og saaledes, at selv Lægfolk kan skimte de Problemer, som et saadant Fund opstiller for Forskeren. Her støttes Fremstillingen jo ogsaa betydeligt ved de prægtige Billeder af Grave og Gravfund. I det hele har Forf. sin Styrke i Beskrivelsen. Afsnittene om Dysser og Jættestuer viser det paa bedste Maade.

Interessant er ogsaa »Højgeografien« S. 101—111, men vilde et Kort ikke have livet svært op i den lange beskrivende Tekst? Der er overhovedet ingen Kort i Bogen. Ikke mindre interessant er Afsnittet om Jernalderens Bopladser og Hustomter, hvor Forf. jo selv, ved sin Udgravning i Ginnerup har været med til at fremdrage det afgjort interessanteste Husfund, der hidtil er gjort her i Landet.

Der er et stort Afsnit om Runestene, men hvad det rent sprog-

lige angaar, synes Forf. ikke overalt at være helt à jour, hvad man maaske ikke tør anke over hos en Arkæolog? Saaledes var det snart paa Tide, at Wimmers gamle besynderlige Tolkning af Glavendrupstenen blev afløst af Dr. Marius Kristensens langt bedre: »Alle Sålve (Alle den Gustne?), Viernes Gode, hæderværdige Thegn«, og ikke »Alle, Sålvernes Gode, Viets hæderværdige Vogter«. Hvor boede »Sålverne«, og hvor i Verden kan en *Thegn*, der ligesom *Dreng*, var Titel for Medlemmer af Stormandsklassen, betyde »Vogter«? Thegn betød overalt i de germanske Lande oprindeligt en Svend, Huskarl. Grundbetydningen var *Barn* (græsk *teknon*), særlig *Drenggebarn* (bair. Dialekt *Degenkind*), herfra fik det Betydningen *Svend*, og i Oldtidens Slutning var det snarest en Værdighedstitel, og de fornemste, Kongens hedvorde (hæderværdige) Mænd, kunde derfor hedde *heidverdr thegn*. Dreng har haft en ganske lignende Udvikling. I Frankerriget talte man om Kongens Dreng (pueri regis), der sad som Ombudsmænd omkring i Riget. I Danelagen i England sad der ved Vilhelms Erobring ikke faa danske *Dreng* omkring paa de nordengelske *manors*, og i Kong Knuds engelske Love deles de engelske Stormænd i 2 Klasser: Thegner og Mindre-Thegner (læs-thegnas), »som Dannerne kalder *Dreng* (juvenes)«. Ogsaa i Estlandslisten i Kong Valdemars Jordebog, nævnes en Godsejer, som er en større Mands »Dreng« (puer). Naar vore Runestene derfor taler om Thegner og Dreng, saa maa vi sikkert derved forstaa noget lignende som Riddertidens Riddere og Svende. Det er derfor ogsaa utvivlsomt rigtigt og værd at understrege, naar Forf. siger (S. 192), at »det er ganske overvejende Overklassen, for hvem og af hvem der ristedes Rumer«. Jeg tror heller ikke, at den berømte Gisle paa Skivum Stenen, der var »den bedste og første blandt Landmænd«, dermed skal prises for sine fremragende Landbrugsbedrifter, Landmand i Betydningen Landbruger hører en sen Tid til; snarere var han maaske Lændemand i Himmerland?

Siden jeg nu er i Lag med at rette sproglige Anker mod Bogen, hvad der maaske ikke er ganske retfærdigt overfor et arkæologisk Værk, og i alt Fald ikke rammer noget centralt i Bogen, saa vil jeg ogsaa gøre opmærksom paa, at af de 6 Eksempler

paa »korte Stednavne uden Endelse«, Forf. nævner (S. 189) er i alt Fald de to sikkert sammensatte: Sunds (Sundzæ) tolker Forf. selv som Sundssø, og Ut er et ældre Wardwith (1524 Wordwedth): Hjerm kan ogsaa være lidt tvivlsomt, er muligvis et -um-Navn. Sale er ganske vist et Kortnavn, men sikkert ikke af dem, der er »ældre end Folkevandringstid« eller hører til »de ældste Grupper af Adelbyer«, det gør nemlig ikke alle »de talrige korte Navne uden Endelse«. *Sal* var i tyske og frankiske Egne Ordet for en Stormands Sædegaard, og det netop i Folkevandringstid og endnu senere, og det er ret sandsynligt, at Ordet ogsaa i nordiske Stednavne kan have denne Betydning.

At jeg dvæler lidt ved disse sproglige Smaafejl, skyldes maaske i nogen Grad den ubønhørlige Haardhed, hvormed Forf. Gang paa Gang sparker ud imod en af hans yngre Søstervidenskaber, som nu tilfældigvis staar *mit* Hjerte ret nær, jeg mener Stednavneforskningen. Han røber flere Steder en stærkt ensidig, men intetsteds nærmere begrundet Forhaandsskepsis overfor dens Resultater. Det er meget stærke Udtryk, der bruges, vistnok for stærke til at være passende i en populær Bog, der ikke giver Plads for Begrundelse: »Give falsk Valuta ud«, »Fantasteri og Dilettanteri«, »Lygtemænd«, »paa intet Omraade fantaseres som her. ikke blot af Lægmanden, men ogsaa af Dyrkere af andre Fagvidenskaber«. Lægmandens Fantaseren trænger vist ogsaa ind paa Arkæologernes Omraader til Tider, og det er hverken retfærdigt at dømme en hel Videnskabs Resultater efter Lægmandens Dilettantisme eller efter nogle ganske faa outsiders Fantasterier. Spørgsmaalet er, om de Resultater Johs. Steenstrup, Olaf Rygh, Magnus Olsen, Jöran Sahlgreen, Hjalmar Lindroth, Elof Hellquist har ydet, kan betegnes som »falsk Valuta«? Jeg tror det ikke.

Hvad Forf. er særlig ængstelig og paa Forhaand skeptisk overfor, er de Vidnesbyrd om hedensk Kultus, der kan aflæses af Stednavnene. Faa Ting veed vi dog mere sikkert om vore Forfædres aandelige Liv, end at de paa bestemte Steder, paa Høje, i Lunde, ved Søer, ved hellige Kilder dyrkede deres Guder og Gudinder, og intet er derfor mere realistisk end at søge ud fra

disse Steders Navne at finde Oplysninger om Kultens Art og Udbredelse. Det er mig en Gaade, hvorfor man her skal være »særlig forsigtig«. Man bør vel *altid* være forsigtig, naar man fremsætter en Hypotese, ikke mindre naar det gælder Forklaringen af Ginne-rup-Huset end Forstaaelsen af Odins Hille i Onsild. Det er forstaaeligt, om Arkæologien stiller sig afventende, men Forhaands-skepsis er altid ufrugtbar. Forf. er dog i Stand til at paaskønne en Worsaaes »romantiske« Dristighed, og anerkende dens Betydning for Arkæologien. Han fremsatte om Tredelingen i Sten-, Bronze- og Jernalder et »Dogme, hvis Bærepiller var saa svage, at det for Eftertiden er et højt talende Vidnesbyrd om sin Op-havsmands geniale Blik« — en herlig Kjærsk Sprogblomst! Nuvel, maaske skal man indrømme, at ligesom Arkæologien har haft sin Worsaaeske, Vedel-Simonsenske Periode før den fik sin Sophus Müllerske, saaledes staar Stednavneforskningen endnu paa Wor-saae-Stadet.

Ovenfor vistes et Eksemplar af den Kjærsk Sprogflora, og for nu til Slut at føre Krigen over i Fjendens Lejr, vil jeg have Lov at protestere mod de mange snørklede og tunge Sving i Fremstillingen. Det er farligt for en Anmelder, der selv bor i et Glas-hus, men maaske tør man mene, at man netop ser adskilligt klare-re, naar man boer dér, man har en bedre Udsigt til Næstens Skæver. Hvad mener man f. Eks. om følgende Sætning?

»Faaret leverede den varme Klædning, oftest sikkert anvendt direkte som Skind med Ulden paa, som det var almindeligt endnu i Valdemarstiden og kendes op til vor egen Tid, og i hvert Fald lidt senere hen (!) i Stenalderen har man kendt til at sno Traade, Garn. I Kohuden findes den i Bronzealderen i Egekisten grav-lagte ofte svøbt som i et Tæppe«. Dette forekommer mig mildest talt noget knudret, og kønt lyder det afgjort ikke. Det gør heller ikke følgende: »Øerne var sammenhængende med Skaane og i det væsentligste ogsaa mod Vest (!), idet Østersøen kun sendte en ringe Del af sit Vand ud gennem en endnu kendelig Flodrende i det nuværende Store Bælt«.

Heller ikke lige heldig er Forf., naar han vil hæve sig op over Arbejdsprosaens daglige Vande. Der tales om de »storladne

Mindesmærker, som Danmark ejer i saa rigt et Tal som intet andet Land, og som den danske Bonde har gjort det til en Æressag at bevare«, og der fortsættes: »Her udtrykker sig paa én Gang Arbejdsevne, omhyggelig Plan, og Kraft i Gennemførelsen, og om Sagen gennemtænkes (!), de svundne Tiders Tankegang, Traditioner og Tro«. Eller »Men Udviklingen tegner sig fortsat fremadløbende«; Thomsen, Worsaae og Müller kaldes en »Treklang«, en Mængde mærkelige stive Snørkler som »mindre ofte er man tyet til Fisk«, »saare langt fra«. »Trækar er forsvundne. Flintsager er der mest faa (!) af«. I det hele fremkalder Forf.s Brug af »mest« i Betydningen »oftest« mange tvetydige og uklare Udtryk.

MARTIN P:N NILSSON: PRIMITIV KULTUR. 1925. Gyldendal.
211 S.

Det er en i høj Grad glædelig Begivenhed, at Professor Nilsens Bog om den primitive Kultur, der har Interesse ud i de videste Krese af det nordiske Læsepublikum, nu ogsaa foreligger i en smuk og rigt illustreret dansk Udgave. Professoren vil allerede være den danske Læseverden bekendt gennem sin fortrinlige Oversigt Primitiv Religion i Religionshistoriske Smaaskrifter, maaske den Bog i denne ellers saa vidtudbredte Skriftrække, der fik den allerhjørteligste Modtagelse.

Man kan vanskeligt tænke sig en mere kyndig og samtidig mere klar Vejleder i den primitive Kulturs snørklede Labyrinth end denne Forf. Uden i mindste Maade at skjule de mangfoldige Problemer i sin Videnskab, af hvilke mange, og ikke de mindst betydningsfulde, endnu er langt fra deres Løsning, uden Eensidighed, med forstaaende Redegørelse ogsaa for Modstanderes Standpunkt, er det alligevel lykkedes at give et i allerbedste Forstand populært Værk, uden noget Steds at slaa af paa de videnskabelige Krav, og uden at den store Mængde af levende smaa Enkeltheder noget Sted slører det store Vidsyn og Overblik.

I en Indledning afgrænses Etnologiens videnskabelige Opgave overfor Etnografiens. Etnografien beskriver Menneskeslægtenes forskellige Kulturformer, mens Etnologien af dette etnogra-

fiske Materiale uddrager Slutninger om Menneskekulturens Oprindelse og Udvikling. Etnologiens Sammenhæng med Antropologi, Arkæologi, Folkemindeforskning og Historie klarlægges, og Forf. kommer ind paa Problemet *Race*, der er ligesaa vanskeligt som det er interessant. Det er velgørende at se det kraftigt understreget, at de Forsøg, der fra Arkæologiens, Antropologiens og Sprogvidenskabens Side er gjort paa at drage hasarderede Slutninger fra Ligheder i materiel Kultur, Skeletrester og Sprogfællesskab til Racefællig, maa betegnes som førende »altfor langt ud i det uvisse«. Ogsaa Anm. hælder til den Anskuelse, at »Sammenhængen mellem Sprog og Race er løs og kan løses. En Race kan antage et fremmed Sprog. De evropæiske Folk nedstammer for en stor Del, i Syd- og Vestevropa sikkert for den overvejende Del, fra en ældre oprindelig Befolkning, skønt den paa meget ubetydelige Undtagelser nær (Baskerne) har antaget de indvandrede Ariers Sprog« (S. 17).

I det følgende Kap. behandles *De første Kulturelementer*, især Ilden, Redskabet og Sproget. Atter her er det interessant at se den Tanke fremsat, at »i Evropa er talrige Sprog, hvorom vi har Beretninger fra Oldtiden, trængt tilbage af de ariske Sprog; den Udvikling, der har hidført saa store Forskelligheder mellem de mange ariske Sprog, kan i Princippet føres tilbage til den Omstændighed, at arisk Sprog blev optaget af Folk med andre Sprog« (S. 31). I Kap. *Materiel Kultur* kommer Forf. ind paa Husbygning, Klædedragt og Smykker, Vaaben og Lerkar, og i Kap. *Ernæringen* omtales de forskellige Stadier fra Samleren over det mere primitive Hakkebrug til Plovkulturen, og det understreges kraftigt, at det rene Nomadeliv er forholdsvis sjældent, Jordbrug er ikke uforeneligt med Hyrdelivet, og det antydes, at dette Stade, Forening af Hyrdeliv med et ringere udviklet Jordbrug, svarer omtrent til de klassiske Forfatteres Beskrivelse af Germanerne kort før Kristi Fødsel. »De store Stepper i det Indre af Asien frembød de gunstigste Betingelser for Nomadelivet. Sproglige Forhold tyder paa, at Stamfædrene til de ariske Folk, der rimeligvis er kommet fra disse Egne, har været Folk, der drev Kvægavl. Historiske Beretninger viser, at

i det andet Aartusinde f. Kr. har Strømme af vandrende Folk nordfra oversvømmet den Tids Kulturlande, Forasien og Grækenland. Ægyptiske Billeder fremstiller dem paa Vandring med Oksekærrer som Transportmiddel« (S. 92). »Mange Grunde taler for, at de Folkevandringer, som i det andet Aartusinde f. Kr. skabte Verden om og bragte Grækere, Persere og Indere til deres senere Boliger, ogsaa udgik fra Folk af denne Art (centralasiatiske Nomader)« (S. 93).

Det følgende Kap. *Mentalitet* er rigt paa skarpsindige psykologiske, især sprogpsykologiske Iagttagelser. Den vildes Forestillinger er mere konkrete og rigere paa levende, anskuelige Enkeltheder end vore, han mangler oftest Evnen til Analyse og Kritik, og er givet ganske i løse Idéassociationers Vold. I et interessant Kap. om *Religionen* uddyber Forf. de Synspunkter, han har fremsat i sin Bog *Primitiv Religion*. Tabu, Magi, Totem, Fetisch, Dæmon, Aander, Sjæl er de interessante og betydningsfulde Emner, der drøftes, og Udviklingen fra Fetischisme til Polyteisme oplyses ved levende Eksempler.

I Kap. *Familie og Klan* fremsættes de brogede og udviklede Regler for Ægteskab og Slægtskab, og deres kulturelle Følger, og i et følgende Kap. fremstilles *Aldersklasser og hemmelige Selskaber* og deres politiske Myndighed og Indflydelse. Det næste Kap. er helliget *Ejendomsforhold og Arveret*, og det følgende de paa disse hvilende *Samfundsklasser*, hvortil desuden kommer Præster og Haandværkere. De forskellige Styrelsesformer, Høvdinger og Raad, Troldmænd, Kongedømmets Udvikling skildres i et næstsidste Kap. *Styrelsen* med livfulde og anskuelige Eksempler, og i et Slutkapitel *Højere Kulturelementer* fremhæves især *Pengestykket*, den prægede Mønt, hvorpaa Højkulturens økonomiske Systemer hviler, *Tidsregningen*, som har gjort det muligt at overskue Tidens Gang og udvikle historisk Følelse, og *Skriften*, som »har forlænget Menneskets Hukommelse, ligesom Redskabet engang forlængede dets Haand« (S. 197).

INDHOLD:

	Side
Nationalmuseets Anden Afdeling 1920—22	1
HOLGER HJELHOLT: Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller	32
FREDERIK KNUDSEN: Et Fund i Aarhus Domkirke (Et Boldspil)	58
JØRGEN OLRIK: Et Skab til Bolde fra Ledreborg.....	63
HANS KNUDSEN: Det fynske Bispe- og Stiftsovrigheds-Arkiv..	65
HOLGER HANSEN: Klubskatten af 1819.....	74
AUG. F. SCHMIDT: Ny Litteratur vedrørende Almuekultur og Folkeminder 1923—25	76
SVEND AAKJÆR: Anmeldelser (Gravlund: Danerloven; K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie; C. C. Larsen: Det danske Landbrugs Historie; Beretninger fra Hjemstavnskursus i Kalø og Kerteminde; Resens Atlas: Bornholm; E. Haugsted: Aarhusegnens historiske Minder; H. P. Hansen: Kloge Folk; Niels Blicher: Vium Sognekald; H. K. Kristensen: Lunde Sogn; J. Abildtrup: Abildtrupgaard; David Westergaard: Knud Stephensens Efterkommere; K. K. Henriksen: Rasmus Hansens Efterkommere; A. Kjølbj: Lødderup Sogns Sted- navne; C. Andersen: Danmarks Amts-, Herreds- og Sogne- grænser; C. A. Tiselius: Bohuslans gamla adliga gods och såtesgårdar; T. Sillasen: Danmarks Oldtid; Hans Kjær: Vor Oldtids Mindesmærker; Martin P. Nilsson: Primitiv Kultur). 92	

»FORTID OG NUTID« udkommer med 8 Ark aarlig og koster i Boghandelen 5 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under DHF. kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. NB. Da Svend Aakjær er fratraadt som Sekretær og Redaktør, bedes Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldt deri, midlertidigt tilsendt Formanden, Professor Dr. phil. K. FABRICIUS, REGENSEN, ST. KANNIKESTRÆDE 2, KBH. K.